

**HÜSEYİN
CAHİT
YALÇIN**

**EDEBİYAT
ANILARI**

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Büyük Kurucu'muz Diyor ki:

"İş Bankası kutumu, Cumhuriyet tarihinde ekonomi bakımından başlı başına yer alacaktır.

Bu kurum, nazik bir seroetin bile ekonomik hayatta fert menfaatlerine hasrolunmayıp ulus menfaatine hasredilmesinden çıkabilecek olan büyük neticelezi, az bir zamanda ve bahusus yepyeni bir devlet kuruluşunun türlü inkişâp güçlükleri içinde âlemşümül bir surette fiilen göstermişiz."

26 Ağustos 1936

K. Atatürk

Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları
Anılar Dizisi: 6

BİRİNCİ BASKI — 5000

İstanbul, 1975

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN

EDEBİYAT ANILARI

**Basıma hazırlayan :
RAUF MUTLUAY**

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI: 156

Kapak Düzeni : Said Maden

**Basıldığı yer :
Baha Matbaası — İstanbul**

İÇİNDEKİLER

İlk Çocukluk	15
İlk Eser : Nadide	25
Fransız Kültürünün Etkileri	35
Yurt ve Özgürlük Sevgisi	45
Mülkiye Okulunda	59
Basın Yaşamında İlk Adım	65
Memurluk Yaşamı	73
Servetifünun	79
Tarık Gazetesinde	89
Ali Kemal ile Tartışma	93
Sabah Gazetesinde	99
Bir Basın Grevi	111
Başka Dünyalar Düşü	115
Edebiyat-ı Cedide Kitaplığı	123
Bir İki Olay	131
Fikret ve Rauf	137
Fikret'in Servetifünundan Çekilmesi	147
Servetifünun Ölüyor	159
Son Satırlar	165

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN

VE

EDEBİYAT ANILARI

• Bir yıl arayla cemaatlerine katıldığım iki cenazeyi hatırlıyorum. 1958 kasımında Fatih Camiinden Rumelihisar mezarlığına uğurladığımız Yahya Kemal Beyatlı'nın töreninde, sanki bütün İstanbul ayakta idi. Bu yüzden o günün görünüşünü veren anlamlı bir resmi «50 Yılın Türk Edebiyatı»na koyarken üstüne şu başlığı eklemiştim: Şaire Saygı. Ondan bir yıl önce Şişli camiinden Feriköy mezarlığına götürülen (20 ekim 1957) bir başka cenazenin saygı cemaati önünde, ömrünün en güçlü özetini verircesine, bir kalem gidiyordu. Demokrat Parti'nin Taksim seçim mitingi dağılmış, kalabalık gösteri kümeleri her yana yayılmıştı. Hüseyin Cahit Yalçın'ın, bu seksen üç yaşındaki Ulus baş yazarının anısı önünde onlar da saygı selâmında birleştiler. En sıkı siyasal çatışmalar içindeydik. İki büyük partinin bunalımlı seçim propagandası günlerinde bu cenaze, Türkiye'nin son elli yılındaki bütün çekişmeleri özetleyen bir simge gibiydi. Ama Hüseyin Cahit'in cenaze töreninde bütün yurt yürekleri birleşmiş değildi. Çünkü bütün ömrünce olduğu gibi ölümünde de o, tarafsız değil bir taraftı. Çünkü artık eserinin anısına emanet edeceğimiz bu ölü, bir sanatçı, bir edebiyatçı olmaktan çoktan vaz geçmiş, gücünü siyasal yaşama adanmış bir özgürlük savaşçısıydı. Her zaman olduğu gibi de görelî yargılarla değerlendirilecekti artık. Bir iki gün sonraki Vatan sütunlarında Ahmet Emin Yalman, işte bu görünüşü değerlendirmeye çalışacaktır (21 ekim 1957).

• Ölüm günlerinde yazılanların hemen hepsi onu bir edebiyatçı olarak değil bir gazete kalemi, bir inanç sözcüsü, bir demokrasi kalıramanı, bir özgürlük yolcusu, bir direniş gücü, bir hak düşüşkeni, bir jest adamı, bir gerçek savunucusu... olarak anmışlardır. İşte birkaç örnek: «Hüseyin Cahit, her mânasıyla bir fikir adamının sebatı, ide-

alizmi için örnek kalacaktır. Çetin ve adı gibi yalçın mücadeleleri, ömrü boyunca sevmiştir... Hüseyin Cahit, siyasî hayatımızda kudretlinin elinden, vatandaşın hürriyet hakkını kurtarmak için mücadelenin timsaliydi... İdeali olan medenî ve demokrat idare imkânı belirince, bütün kuvvetiyle buna yardımcı olmuştur. Tabii olarak demokratik idareyi korumak ve ilerletmek yolunun en önde yürüyen meşalesini tutuyordu. Memleketimizin siyasî hayatında daima nadir bir mücahid olarak anılacak olan Hüseyin Cahit'in hâtırası önünde, fikir ve siyaset adamlarımızı farksız olarak saygıya davet ederim.» (18 ekim 1957, İsmet İnönü). «Hüseyin Cahit Yalçın'ın bunca yıl yaşamasının, hem de genç kalarak yaşamasının başlıca sebebi, bence savaşçı bir ruh taşıması idi... Altmış yılı geçen yazı hayatı boyunca Yalçın'ı yorulmak bilmez bir savaşçı olarak görürüz. Politikaya henüz karışmadığı, haftalık dergilerde edebiyat denemeleri yaptığı sıralarda bile o yalnız savaşmaktan zevk almıştır. Gençlik yıllarına ait yazılarını topladığı kitaba «Kavgalarım» adını vermesi de, savaş ruhunun, Yalçın'ı yalçın yapan bir nitelik olduğunu gösterir. Frenklerin polemik dedikleri yazı çeşidinde bu ateşli yazar şahiden bir usta idi. Küfüre ve iftiraya tenezzül etmez, bayağılığa düşmez, fakat karşısındakileri kalemiyle delik deşik etmesini bilirdi. ...Bu ateşli gazetecinin altmış yıl içinde daima bağlı kaldığı bir ülküsü vardı ki o da hürriyetti. Eline kalem aldığında günden öldüğü güne kadar memleket türlü türlü rejimler görmüş, hürriyet ışığı yurdumuzda kâh parlamış, kâh kısılmış, kâh da söndürülmüştür. Bu değişiklikler ortasında Yalçın, daima hürriyeti özleyenler tarafında yer almış, hiç bir rejimde bir gün olsun hürriyetsizliğin savunuculuğu görevini üzerine almaya razı olmamıştır... Türk hürriyet tarihi bu yılmaz savaşçıyı unutmayacaktır.» (Nadir Nadi, Cumhuriyet 19 ekim 1957). «... Edebiyatçı, politikacı, hürriyetçi, gazeteci, kavgacı, babamın mücahede arkadaşı, aile dostumuz ve üstadımız Hüseyin Cahit Yalçın'ın en hayran olduğum tarafı kavgacılığıdır. Edebiyattan ayrıldı ve bir daha ona dönmedi... Hüseyin Cahit son yıllarda siyasî hasımlarıyla ve ölümle kavga ediyordu. Ona daima muzaffer darbeler indirdi. Mücadeleye devam lüzum görmediğine hükmedeceğimiz geliyor...» (Peyami Safa, Milliyet, 19 ekim 1957). «İnsanlar ölürler, Yalçın! Sen de ölecektin ve öldün. İnsanları ayıran hayatlarıdır. Güç olan, az olan senin gibi yaşamaktır. On kişi senin gibi yaşarsa, bu yirmi beş milyonluk millet hür olur...» (Fahri Rifki Atay, Dünya, 20 ekim 1957). «Tarihe geçmiş ve geçecek son sözlerin en büyüğünü, en değerlisini, en güçlüsünü, ölüm uykusuna «hürriyet, hürriyet» diye düşen Hüseyin Cahit söyledi. Hürriyet, hür

riyet diye başlayan bir ömür, hürriyet, hürriyet diye sona erdi...» (Bülent Ecevit, Ulus, 20 ekim 1957) «Hüseyin Cahit Yalçın'ın fikirlerinden kime ne? Onlara inanan inanır, inanmayan inanmaz. Herkesin kendi bileceği iştir. Ama bir namuslu gazetecinin vazifesinin ne olduğunu ondan daha iyi, şimdiye kadar hiç kimse genç nesillere göstere-memiştir... Genç gazetecilere fikirlerin, ne yapılırsa yapılsın söyle-nebileceğini Hüseyin Cahit öğretmiştir...» (Metin Toker, Akis, 26 ekim 1957)...

• Örnekler yeter. Ölüm günlerinin toptan hesaplaşmasında bütün kalemleri aynı yargıya götüren etkenler bellidir: Hüseyin Cahit'in 1908'den sonra edebiyatı bırakıp siyasal yaşama adanışı; yazılarından oturu kovuşturulduğu, suçlandığı dönemlerde kolayca eğilmeyişi; kişisel çabasıyla Türk düşünce yaşamına pek çok eser kazandıran sonsuz emeği; çok partili demokrasiye geçiş aşamasında özgürlükleri savunuşu, seksen yaşında yazılarından ötürü hapse sokulacak kadar tehlikeli sayılışı, ölüm gününe kadar uğraşını onurla sürdürüşü... Belki biraz da 1957 seçimlerinin en bunalımlı günlerine rastlayan ölüm gününün bir tarafın gerçeklerini duyurmaya hizmet edişidir. Gerçekten Hüseyin Cahit, yaşamının ona kazandırdığı olanaklarla birbirine karşıt birçok dönemde yetke olmak fırsatlarını da bulmuştur. Abdülhamit istibdadında Servetifünun edebiyatçısı ve gazete kalemidir. Memurluk ve öğretmenliklerle okul yöneticilikleri arasında hem dergi, hem gazete, hem kitap dünyasında birden çalışabilir. Tanin baş yazarı olarak katıldığı Meşrutiyette milletvekili ve Meclis başkanıdır. 31 mart gerici ayaklanmasının başlıca hedeflerinden biridir. Kendi partisini eleştirmeye giriştiği dönemde gazetesi satın alınarak kalemi uzaklaştırıldığı zaman bir süre önemli gelirlerle iktidar suskunluğunda kalacaktır. Ruşen Eşref Ünaydın'ın «Diyorlar ki» röportaj dizisinin, Hüseyin Cahit'i varlık içinde kayıtsız betimleyen satırlarının, genç Yusuf Ziya'yı nasıl incittiğini «Portreler»de okuruz. Sonra Malta sürgünlüğü, Avrupa bekleyişi, yeniden Tanin gazeteciliği, İstiklâl Mahkemesi sanıklığı, Çorum yalnızlığı, «Fikir Hareketleri» ve «Oğlumun Kütüphanesi» döneminde tek başına yazı çalışkanlığı, tekrar siyasal alanda sözcülükler ve yazarlıklar görevi... Bu aşamalarda yüklendiği sorumluluklar çeşitliliği yüzünden karşıt parti edebiyatının, üstüne kuşkular salınmış portresiyle değerlendirilecektir. Samet Ağaoğlu'nun «Babamın Arkadaşları» dizisinde «Dokuzuncu Büyük Millet Meclisinin en Yaşlı Azası» belki saygıyla, ama sevgi yokluğuyla tanıtılmaktadır bize. (3.b.-1969, 121-135): «... bir gece yarısı da bütün tezatlarına, gururuna,

benlik iddialarına rağmen son elli senenin en büyük Türk gazetecisi olmak imtiyazını kaybetmemiş insan, gözlerini hayata kapadı.»

• Bütün tanıklıklar Hüseyin Cahit'in bir yazdığını bir daha hiç okumadığını, gözden geçirip düzeltmediğini, bu görevi başkalarına yüklese bile kendisinin hiç üstlenmediğini, son derece hızla ve verimlilikle yazabildiğini anlatmakta birleşiyorlar. Anlatımının yer yer gözlenen savrukluğu, şüphesiz bu zaman tasarrufundan gelmektedir. Müsvette yapmak zorunda kalsaydı eğer, bu kadar eser yazamaz, çeviremezdi. Yazı yazma iştahının gücüyle acelesini kendi anılarında anlatmakta, edebiyat eserlerinin okurlarına sıkıntı ve usanç verdiğini açıkça söylemekte, kendi eleştirisini yapabilmektedir. Sanat eserinin kabul edemeyeceği ilk özellik ise özen göstermeme, düzeltmeme ona en uygun biçimini verme konusunda çaba harcamaktır.

• Hüseyin Cahit Yalçın, edebiyata çok erken ve vakitsiz başlamış, erken ve vakitsiz bırakmıştır. İlk romanını on altı yaşında yazdığını, son edebiyat eserini 1924'de yayımlattığını hatırlayalım (Niçin Aldatırlarmış, 2.b.1943). 1910-1924 arasında da edebiyat etkisinde ama edebiyat dünyası içinde değildir. Malta çalışkanlığında İtalyanca'yı öğrenirken Annie Vivanti'nin «Yırtıcılar»ından nasıl etkilendiğini ve bir iç özlemiyle yeniden edebiyata heveslenme aşamasına geldiğini özellikle belirtir. Sonuç şu ki 20. yüzyıldaki Türkiye'nin coşku karışıklığı Hüseyin Cahit'i edebiyattan alıp siyasal gazeteciliğe sürüklemiş, onu kalemini orada bilemiştir. Bu yüzden Hüseyin Cahit'te edebiyatla basın yaşamını aynı şey sayma eğilimi de gözlenir. «Edebî Hâtıralar»ın pek çok sayfasında bu ayrılmazlığı görürüz. Tercüman-ı Ahval'te başlayan bir yeni gelenektir bu; bütün Tanzimat edebiyatçıları aynı zamanda gazeteci olmak görevini, zorunluğunu duymuşlardır. Ama Doğu'da hemen her zaman olduğu gibi Hüseyin Cahit'in de bir anı defteri, günlüğü, vaktinde tutulmuş notları yoktur. «Edebî Hâtıralar»ın pek çok sayfasında bu görevi altmış yaşındayken yüklenen bir belleğin yorgunluğu ve boşlukları görülür. Aslında aynı döneme bağlı izlenimleri pek çok kez yinelediği halde birbirini tutmaz bölümlere de rastlarız.

• Hüseyin Cahit Yalçın'a bağlı izlenim ve anıların birçok tanınmış derlemede yer almamış olması dikkat çekicidir. Örneğin Yahya Kemal Beyatlı'nın «Siyasî ve Edebî Portreler»inde, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun «Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları»nda ona ayrılmış

bir bölüm yoktur. Toplu değerlendirmede ise Hüseyin Cahit, hep tufansız gibi görünen ömür dönemeçleriyle anılır. Örneğin Nadir Nadi'nin «Perde Aralığından» gördüğü toplam şudur: «... Büyük politika güreşçisi belki de beni pek çelimsiz bulmuş, uğraşmaya değmez diyerek üzerinde durmaya lüzum görmemişti. Zaten maksadım onu kızdırmak değil, tersine, yatıştırmaktır. Bütün yazı hayatında Yalçın, sadece kavga etmek için kalem kullanmıştır. Bir olayı, ya da bir düşüncüyü ele alıp üzerine objektif bir bakışla eğilmiş olabileceğini hiç sanmıyorum. Abdülhamit devrinde politika yasak bölge sayıldığından, o zamanlar edebiyat kavgaları yapmış. İttihatçılar iktidara gelince Üstad Hürriyet ve İtilâfçılara çatmakla vakit geçirmiş. Birinci Cihan Harbinde, çatacak kimse bulamadığı için gazetesini satmış ve «Men-i ihtikâr» komisyonuna başkanlık etmiş. Cumhuriyetin ilk yıllarında tekrar gazeteciliğe başladığı zaman Atatürk'e ve devrimlere karşı cephe aldığını bizim kuşak pek iyi hatırlar. Hüseyin Cahit gibi kültürlü ve ileri fikirli bir adamın, sırf polemik yapmak aşkı ile halifelik müessesesini ve yabancı borçlar düzenini savunmasına nasıl şaşmazsınız. Bu yüzden Atatürk devrinde yazı yazamaz oldu. Atatürk öldükten sonra, İsmet İnönü onu tekrar kalemine kavuşturdu. Fakat tek parti rejimi değişmediğinden, bir süre kendini dış politikaya verdi. İlk Almanlara, arkasından da Ruslara saldırıyı günlük uğraşı haline getirdi. Nihayet İsmet İnönü çok partili hayata marş marş der demez, onun yanında, kayıtsız şartsız Demokratlara karşı cephe aldı. Vaktiyle Lausanne Konferansı sıralarından başlayarak uzun yıllar bir işe yaramaz, beceriksiz, dik kafalı, inatçı, diktatör ruhlu bir adam olarak tanımlandığı İnönü, birdenbire onun gözünde bir hürriyet ve demokrasi peygamberi oluvermişti. Hüseyin Cahit Yalçın'a göre bir yazar, düşüncüğünü belirtmekten ziyade kavga etmek için yazmalı idi. O, düşüncüyü bir boksör eldiveni gibi kullanıyordu. Bununla beraber, bir kavga ve doğuş aracı halinde de olsa yurdumuza —batılı anlamıyla— düşünce tohumlarının girmesinde Yalçın'ın hizmetini yadsıyamayız. Bu yazı türünden hoşlananlar onu daima zevkle okumuşlardır. Polemikçilerimiz arasında eşsiz bir üstad olduğuna da şüphe yoktur...» (1964, 97-98).

• İki ayrı yüzyılın içinde ve umulmaz çapta büyük çatışmalar arasında bulunan bazı ömürler, doğal boyutların ölçüleri içinde kolayca gözlenemez. On yıl içinde Osmanlı uhuvvetçiliğinden ırkçı Turancılığa, İttihatçı alkışından «Yeni Hayat» özlemine, kültür ulusçuluğuyla Gazi Mustafa Kemal yandaşlığına geçen Ziya Gö-

kalp'in değişim dönemeçleri daha mı az keskindir? Bu gibi kural dışı ömür çizgilerine zamanın gerektirdiği geniş bir hoşgörüyü bakabilmeliyiz. Gerçekten yıllar sonra Yahya Kemal Beyatlı, Gökalp için şöyle diyecektir: «... Muzafferiyetten sonra tekrar mebus intihap edildiği zaman, gerek eski arkadaşları ve eski muâzırları kendisine serzenişkâr oldular. Devlet değişmiş, vatan değişmiş, hâsılı Türklüğün hayat sistemi değişmişken, ister dâhi ister âlim olsunlar, nihayet birer fert olan insanların değişmesinde ayıp aramak bilmem ne derece doğrudur? Herhalde Ziya Bey'in bu sitemlerden feylesofâne tegaafül ettiğini görüyor ve memnun oluyordum. Bu defa kendisini sevenler serzeniş edenlerden daha fazlaydı...» (1968,19) Herhalde Hüseyin Cahit Yalçın, daha az yadsımlar ve yanılgılar içindedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı boyunca sağduyusuyla savunduğu ilkeler, nazi zaferleriyle başı dönen bütün aldanışların karşısında sapasağlam durur.

• Burada gözden kaçırmamamız gereken bir özellik var. Servetifünun döneminde genel eğilime uyarak «sanat için sanat» diyen genç Hüseyin Cahit'in, özellikle dil konularına ayrı bir emek verdikten sonra, Türkçe'nin güzel ve sağlıklı kalemlerinden biri oluşu unutulmamalı. Benliğini ve kişisel onurunu koruma yolundaki titiz başkaldırışı onu bazı zaman aralıklarında kendisiyle baş başa bırakır bu yüzden. 1925 sonrası yalnızlık çalışkanlığında bir başka Hüseyin Cahit de doğmuştur. Ölüm yılında onun için bir tanıtma kitabı hazırlayan Cevdet Kudret'in ulaştığı sonuç, bu bakımdan çok ilginçtir: «... İnsan şöyle bir geriye doğru bakınca şaşır kalıyor. Nereden başlamış, nereye ulaşmış. Hüseyin Cahit, Meşrutiyetten sonra gazeteciliği meslek edindiği için o yolda ün almıştır. Edebiyatçı yanını ele alınlarsa, onu sadece Edebiyat-ı Cedide devrindeki eserlerine bağlamışlardır. Oysa Cumhuriyet devrinde yazdğı pek çok deneme, sohbet ve hâtıraları Türk edebiyatının en güzel eserlerindedir. Yedigün dergisi sayfalarındaki bu yazıları karıştırdınca, derin bir üzüntüye kapıldım: Yanıbaşımızda çok büyük bir sohbetçi ve denemeci yaşamış; bizse bugüne değin ondan habersiz yaşamışız.» (18-19)

• «Edebî Hâtıralar», kitap olarak 1935'de yayımlanmıştır. Demek ki kırk yıl geçmiş aradan. Bugünün kuşakları için dilini özleştirirken Hüseyin Cahit'in anısına saygısızlık yapılmadığına inanırım. Çünkü yaşayıp yazsaydı o da bu dili benimsemiş olacaktı şüphesiz. Türkçe'nin kendine özgü bir yapısı olduğunu, Arapça ve Farsça dil

kurallarına gerekmesi bulunmadığını yüzyılın başlarında savunan kişi, daha İzmir'in kurtuluş günlerinde Lâtin alfabesinin gerekliliğini ileri sürmüş, yalnızca sözcükler açısından, halkın bildiği yabancılıkların Türkçe sayılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Anlatımının —bazı alışkanlıklar dışında— süreklilikle Türkçeleştiğini gözlemek en kolay iştir. Bu bakımdan onun söz dizimi özelliklerine hiç dokunulmadan yalnızca eski sözcüklerin yerine bugünkü karşılıklarının konulmasıyla yetinilmiştir. Biçem (üslûp) gene onundur. Bu bakımdan yadırganacağını sanmıyorum.

• Doğumunun yüzüncü yılını bile geçtik Hüseyin Cahit'in. Edebiyat Anılarında dile getirdiği dönemin iyi anlaşılabilmesi için yazdıklarının okunması gerekir. Bu yolu, bugünün aydınlık Türkçesiyle sağlamak istedik. Siyasal Anılar'ının yayımı da yakındır. Gönül ister ki kendini bütünüyle yazı çalışmalarına adanmış dönemin olgun söyleşi ve denemelerinden de seçkin bir derleme sunulabilsin. O zaman kendini süreklilikle öz eleştirden geçiren ve yeni durumlar karşısında yeni bilinçler edinen bir kalem ustalığının gerçek toplamı elde edilmiş olabilir. Diliyetim.

• Seksen, doksan yıl önceki bir zaman dilimine eğiliyoruz. O günler için pek önemli ve önde gelen şey, bugün hiç hatırlanmıyattır. Kişiler, eserler, gazete ve dergiler, olaylar ve izlenimler, kurallar ve yaşama ölçüleri: Kendilerini edebiyattan başka hiç bir alanda var etme olanakları bulunmayan Abdülhamit İstanbulunun yetenekli genç kuşağı arasında olacağız. Onun için anıların değerlendirilmesi yolunda yardımcı olabilecek küçük bilgiler, notlar, açıklamalar eklendi her bölümün sonuna. Okuyucu, kendisi için gerekli gördüğü açıklama notunu o bölümün ekinde izleyebilir. İstemezse metnin akışını bozmadan dikkatini sayfalar boyunca sürdürebilir. Yalnız bu açıklama ve notların, Hüseyin Cahit'in anılarını ikinci plana atmayacak bir ölçüde tutulması gerektiğine inanıldığı gözden kaçmamalıdır. O günden bugüne gerek Abdülhamit dönemi gerek Edebiyatı Cedide için sayısız kitap yayımlanmıştır. Onlardaki bilgileri notlar bölümüne aktarmak hem büyük bir yük olur, hem eser sahibinin yazdıklarını arka plana atabilirdi. Bundan bilerek kaçınılmıştır.

• Yakup Kadri Karaosmanoğlu, «Politikada 45 Yılı» eserinin başına şu dizeyi koymuştu: «Bir hakikat kalmasın âlemde Allahım nihân». «Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları»nın başında da şu koşa yer alır: «Tövbe yâ Rabbi hatâ râhına gittiklerime/Bilüb ettiklerime, bilmeyip

ettiklerime.» Geçmiş günlerin anılarını yazan her kişide böylesi bir kaygı, zaman içinde kendi gerçeğini bulma çabası gözlenir. Hüseyin Cahit Yalçın da, altmış yaşında kaleme aldığı Edebiyat Anıları'nda böyle bir tedirginlik içinde görülür. Hem eleştirir kendini, hem savunur. Hem birilerini suçlar gibidir, hem hemen bağışlar. Kendini ikiye ayırmıştır kesinlikle: Siyasal yazar Yalçın'dan hemen hiç söz etmez. Kitabına koyduğu adın çerçevesini taşmaz. Bu bakımdan «Edebiyat Anıları», vakitli bir iç hesaplaşmasıdır. Okuyanlara yararlı olacağından şüphe edilemez.

Rauf Mutluay

İLK ÇOCUKLUK

Bende kitap merakının ne zaman başladığını bulmak için gözlerimi geçmişe çevirdiğimde çocukluğuma kadar inmek gerektiğini duyuyorum. İlk kitaplığım, elime geçirebildiğim bir ayakkabı kutusu olmuştur. Bütün özen ve dikkatimle burada sakladığım değerler de sanırım sokaklarda satılan destanlar, Aşık Garip ve Kerem hikâyeleri idi¹. Daha sonraları, marangoz yapısı ufak bir kitaplığım olduğu vakit de oynarken içine girebilecek kadar küçüktüm.

Oyun ve oyuncak... Başım pek hoş değildi onlarla. Babamın beni oyuna zorladığını bugün bile hatırlarım. Ama kitaplarla oynamak için özendirilmeme pek gerek yoktu. Sonunda babam kitaplara zarar vermediğimi anlayınca, kendininkileri de bana bırakmakta güven gösterdi.

Hazreti Ali'nin savaşları, Battal Gazi, Kara Davut²... elime nereden geçtiğini bilemediğim kitaplar. Aşık Garib'e, Kerem hikâyesine yeğ tuttuklarım bunlardı. Geceleri aile arasında okunan romanlar bile, örneğin Hayber kalesi önünde Hazreti Ali'nin gösterdiği yiğitlik hikâyeleri kadar coşku uyandırmazdı bende.

Ev yaşamımızın bende en eski anıları, bu gece okumalarıyla karışıktır. Yemekten sonra babam kahvesini içerken biraz konuşulurdu. Sonra babamın bir işareti üzerine ablam eline bir kitap alır, gaz lâmbasının yanına oturur, bir gece önce bıraktığı yerden okumağa başlardı. Annem, babam sessizce dinlerlerken ben hikâyeyi izlemeğe uğraşır, sonunda yorulup minderin üzerinde derin bir uykuya daldardım.

Bu gece romanlarından hatırladığım ilk romanlardan biri «Felâtun Beyle Rakım Efendi»dir³. Babam, yazarı Ahmet Mithat Efendi'ye⁴ çok değer verirdi. «Ne yazarsa iyi yazar» diye överdi. Kitabının böyle dikkatle okunduğunu, ilgiyle izlendiğini görüp övüldüğünü işittiğim kişi de, hayalimde bir yarı Tanrı gibi yücelirdi.

Dikkat etmiştim. Ahmet Mithat Efendi'nin romanları okunur-

ken annemle babam arasında küçük tartışmalar olurdu. Mithat Efendi, anlattığı hikâyeyi yarıda kesip başka konulara atlar, bilgiler vermeğe girişirdi. O zaman annem, «Buraları atlıyalım, içim sıkıldı» der, ama babamı kandıramazdı. Doğrusu, önceleri anme me hak verdiğimi hatırlıyorum.

Muhasebecilik göreviyle babam Serez'e giderken bizi de götürdüğü zaman sekiz yaşlarındaydım. Bu gece okumaları orada da sürdü. Ama kolayca uykum gelmediği için romanları daha çok ilgiyle izliyebiliyordum.

Monte Kristo'lar⁴, Hasan Mellâh'lar⁴, Hüseyin Fellâh'lar⁷ ve adlarını şimdi unutmuş olduğum daha birçok roman... Hepsi birer birer, aile ocağımızın o durgun, sessiz ve içten yaşamına güzellik ve coşku kattılar. O günlerde babam görevle gittiği Selânik'ten dönerken bana Ahmet Mithat Efendi'nin «Hayret»⁴ romanını getirdiği vakit, akla gelebilecek bütün armağanlardan daha çok sevindirmişti beni.

Artık ben de Ahmet Mithat Efendi'nin inançlı okurları arasına katılmıştım. Burada «ümme» sözcüğünü tartarak kullanıyorum. Gerçekten, yazarına beslediğim saygı duygusunu gereğince anlatabilmek için bundan başka deyim bulamıyorum.

Yaşım ilerledikçe, yalnız geceleri okunan kitaplarla yetinme meğe başlamıştım. Gündüzün elime geçirdiklerimi fırsat buldukça okur, çabucak bitirirdim.

Babamın küçük kitaplığı, aslında benim duyduğum gerekseme yi karşılamaktan uzaktı. Çünkü onun kitaplarının hemen hiç birinden bir şey anlamıyordum. Örneğin elinden düşürmediği bir kitabın, Fususülhikem'in⁹ yazarı Şeyh Muhiddin-i Arabî'nin¹⁰ adını Tanrı adıymış gibi dinsel bir saygı ile anar, bu saygı ve ululama benim yüreğimde de bir titreme yaratırdı. Ama büyük bir merakla elime aldığım o sarı kâğıtlı kocaman kitap bana bir şey söylemezdi. Sanki anlamadığım başka bir dille yazılmıştı. Yarım sayfasını bile okumaya dayanamazdım. Kitaplıktaki Hadikatüssüeda¹¹ adlı eser de cildinin güzelliğiyle beni ilgilendirirdi ama okuyunca hiç bir şey anlayamazdım.

Bunlara oranla Divan'lar¹² daha cana yakın görünürlerdi bana. Hiç değilse içlerinden anıyabileceğim bazı satırlara rastlıyordum. Bu yüzden Fuzuli¹³, Nedim¹⁴, Nabi¹⁵, Sümbülzade Vehbi¹⁶ divanları elimde dolaştı durdu. Ama hiç birini sevemedim. Yalnız Enderun'lu Vasıf'ın¹⁷ divanına daha çok yakınlık duyduğumu ha-

tırliyorum. Sanırım edebiyat değeri bakımından ötekilerle karşılaştırılabilecek düzeyde değildir. Ama anlıyordum. Hele kadınlara seslenen bir öğüt şiirinde yer alan «Olma sokak süpürgesi, kadın kadıncık ol!» dizesi, kolayca ezberliyebilme yeteneğim olmadığı halde, bugün bile hatırımdadır.

Bütün bu kitapların içinde beni en derin biçimde etkileyip duygulandıran eser Nesimi¹⁸ divanıydı. İçindekileri iyi anlayabildiğim için değil, yaratıcısının kişiliğiyle. Onun serüvenini babamdan dinlemiştim. O hikâye içinde de aklımda kalan şey, diri diri derisini yüzmeleri idi. «Sizin taptığınız Tanrı, benim ayağımın altındadır» demiş. Suçu da buymuş; ayağının altında da para varmış.

Uzun süre geceleri yatağında, diri diri derisi yüzülmüş bu büyük adamın serüveninden duyduğum yürek çarpıntısıyla uykuya daldım. Çağının bütün güçlü ve kötü kişilerine meydan okuyor... Düşündüğünü çekinmeden söylüyor... Tutup darağacına götürüyorlar... Ölüm karşısında bile susmuyor, gene gerçeği söylemekten vazgeçmiyor ve bu uğurda en korkunç bir ölüme de katlanıyor...

Bu yüce ve acıklı düşler, benim çocukluk dünyamın minimini ufku içinde korkunç bir fırtına yaratıyordu. Aslında ne olduğumu, ne duyduğumu ben de açıklayamazdım. Ama ışığın çevresinde uçan pervaneler gibi bütün düşüncelerimin ve varlığımın hep bu serüvene doğru sürüklendiğini görüyordum. Çocukluğumun sanırım en derin duygusu bu olmuştur.

Kitapçı Arakel'in¹⁹ gönderdiği kataloğu uzun uzun incelemiştim. İçinden birçok kitap seçtim. Getirtmek istediğim eserler arasında bir dama broşüründen Şevahidünnübüvve'ye²⁰ kadar her çeşidi vardı. Babam isteğimi kırmadı. Uykum kaçacak kadar sabırsızlıkla beklediğim bu kitaplara kavuşunca en büyük açlıkla üzerlerine atıldım.

Şevahidünnübüvve... Peygamberimizin gösterdiği mucizelerin hikâyesiydi. Çocukluğumda güçlü bir din duygusuyla doluydum. Peygamber hazretleri bir hurma ile bir orduyu doyuruyor, bir parça suyla herkesi kandırıyordu. Ama ben bir türlü doymuyor, kanmıyordum. Taze, titrek, derin bir duyguyla hep daha çoğunu, hep daha çoğunu...

Hazreti Ali'nin ylgitlikleri, Battal Gazi hikâyeleri, Kara Davut serüvenleri, peygamberlik mucizeleri, Nesimi büyüklükleri... Bütün bu doğa üstü yüksek, güzel şeylerin içimde kabarttığı coşkun duygular, Rumeli çevresinin ortaçağı hatırlatan özgür yaşamı

ile iyice uzlaşıyordu. Bir atımla küçük bir martinim vardı. Yaylalarda, ormanlarda, kırlarda gezer, koşar, tehlikelere atılır, derin derin yaşardım.

Şimdi çocukluğumu düşünürken kafamın, ruhumun ve bedenimin koşut ve uygun olarak gelişmiş olduğunu görüyorum. Hiç bir zaman yitirmedığım dengemi bu güzel rastlantıya borçlu olduğumu anlıyorum.

Bir gün, ansızın içimde garip bir istek canlandı. «Ben de bir şey yazayım» dedim ama daha bunu düşünürken utandım, vazgeçtim. Öyleyken içimdeki daha güçlü bir şey, bu tasarıdan bir türlü vazgeçmiyordu. Dileğim güçlendikçe, «Ben nasıl yazabilirim?» diyerek onu susturmağa çalıştım. Sonunda bir gün, kurşunkalemini elimde buldum. O, bana baş kaldırmış durumda, kendi kendine, ne olursa olsun bir şey doğurmak istiyordu. Yeşil Serez ovasının uzaklıklarında Tahyanos gölü parlardı: İşte konu. Okuduğum eserlerden aklımda kalmış bir cümle ile, «Afitâb-ı cihân-tâb tulû etmiş...» (Dünyaya sıcaklık ve ısı veren güneş doğmuş...) diye başladığımı hatırlıyorum. Yazık ki(!) bu üstün eserin müsveddesi yırtılmıştır.

İstanbul'a döndüğümüz vakit on üç yaşımdaydım. Serez'den ayrılırken beni en çok sevindiren şey, istediğim kitaplara kavuşma olanağının artık gerçekleşmesiydi. Gündeliklerimden başka babamdan kopardığım bütün paraları Babiâli" caddesindeki kitapçı Kirkor Efendi'ye verirdim. O bana Ahmet Mithat Efendi'nin bütün eserlerini sattı. Benim de bir kitaplığım olmuştu. Ciltsiz durumlarıyla birbirlerine dargın gibi yan yana dizilmeleri pek zor olan bizim Türkçe kitapları kitaplığımın boş raflarına âşıkça bir özenle dizip karşılarına geçer, mutlulukla kendimden geçercesine uzun uzun seyrederdim. Rafların boş tarafları içime derin bir sıkıntı verirdi. Kitapların irili ufaklı, düzensizliğine de üzüldüm. Beyazıt'da mürekkepçiler çarşısındaki ciltçi Sait Efendi, kırmızı meşin üzerine yaldızlı en iyi ciltleri gerçi beş kuruşa yapıyordu ama hem kitap alabilme, hem onları ciltletmek, küçük bir öğrencinin dar bütçesi için çözülmesi en güç sorundu.

Artık İstanbul Lisesine gündüzlü öğrenci olarak gidiyordum. Okulumuz, Türbe'de sonradan Maarif Nezareti olarak kullanılmış yapıdaydı². Aksaray'da oturuyorduk. Perşembe³ günleri sabahleyin okula giderken ayaklarım Beyazıt yokuşunu her zamankinden daha hızlı ve istekle tırmanırdı.

O yıllarda yayımlanan romanlar on altışar sayfalık formalar

halinde, haftada bir kez, perşembe günleri çıkardı. Artin adında, bir gözü kör bir dağıtıcı tanıdım. Beyazıt'taki köşede dururdu. Orası öteki dağıtıcıların da toplantı yeri gibiydi. Perşembe günleri ortalıkta epeyce roman alıcısı birikirdi.

Ben bunların en bağılılarından biriydim. Artin bana güvendiği için bir alacak-verecek hesabı açmıştı. Yağmurlu havalarda tramvayla geçerken bile pencereden benim romanlarımı uzatırdı. Hepsi, Xavier de Montépin'in², Emile Gaborieau'nun³ ve bu gibi yazarların hep cinayetleri konu edinen romanlarıydı.

Sayfalarını yırtmamaya özen göstererek dikkatle açar, okulda derslerde öğretmenin, teneffüs sıralarında belleticinin gözünden kaçırmağa çalışarak ilgiyle okurdum. Özellikle bazı dersler, roman ve gazete okumaya elverişliydi. Bu izni kötüye kullandığımız da olurdu. Cebir öğretmenimiz Boyacıyan Efendi, ders anlatışının tek düzenliliği içinde arasıra kendi kendisiyle konuşur gibi şöyle dedi: «640 Hüseyin Cahit Efendi gene siyasa ile uğraşıyor!»

Bu söz üzerine ön sıradaki arkadaşlar arkaya doğru bakışır, gülüşürlerdi. Ben bozulduğumu belli etmemeğe çalışarak hiç işitmemiş gibi davranır, gözlerim kara tahtada iken bir yandan da sıranın altındaki gazeteyi yavaşça toplar, gözün içine tıkdım. Boyacıyan Efendi de ders anlatımına devam ederdi.

NOTLAR — AÇIKLAMALAR

İLK ÇOCUKLUK

(1) Aşk Garip ve Kerem, Anadolu'da «türkölü aşk hikâyeleri» diye anılan sözlü ve ortak ürünlerin en tanınmış kahramanlarıdır. Çeşitli derlemeler biçiminde yazıya geçirilerek taşbasması olarak yayımlanmış olan bu gibi halk hikâyelerinin, eski destanların yozlaşmasından oluşan bire anlatı türü olduğu kabul edilir. Bütün yönleriyle Aşk geleneğinin özelliklerini yansıtan bu yaratı ürünlerinde, gerçekten yaşadıkları kesinlikle bilinen ya da yaşamış olduklarına inanılan aşıkların (halk şairleri) romanlaştırılmış yaşamları anlatılır. Bu hikâyelerin içinde baş kahraman Aşk, kişiliğiyle sürdürür serüveni. Metni süsleyen şiirler, serüvenleri anlatılan Aşkın şiirleri diye kabul edilir. Hemen bütün yazarlarımız, çocukluklarında dinleyip okudukları bu gibi hikâyelerle sanatlarına hazırladıklarını anılarında belirtirler.

(2) Roman ve hikâyenin bulunmadığı eski edebiyatımızda anlatı (tahkiye) türünün çeşitleri olarak menâkıbnâme'ler (velâyetnâmeler), Osmanlı yayılışının coşkulu ülküsünü halk dilinde halk yığınlarına yaymak amacıyla düzenlenmiş gazavatnâme'ler dikkati çeker. Bunlar arasında dördüncü halife Ali bin Ebutalib'in (598-661) savaşlarını ve kahramanlıklarını dile getiren sayısız menkıbe vardır. Zülfikâr denen kılıcı, Düldül adındaki atı, Kanber adlı kölesiyle pek çok yiğitlik serüveni hikâye edilen Ali, Esedullah (Allahın arslanı), Haydar (arslan), Ebu Türab (toprağın babası), Şir-i Yezdan (Tanrının arslanı), Şah-ı merdân (Yiğitlerin şahı), Şah-ı velâyet (Evliyâlık şahı)... gibi lâkaplarla anılır, yüceltilir. Bugün bile köy ve kasaba pazarlarında en çok satılan halk kitapları arasında başta gelmektedir bu eserler.

Müslümanların VIII. yüzyılda Bizans'a karşı yaptığı gazâlarda ün yapmış bir Arap kumandanı olan Seyyid Battal (kahraman) Gazi ise Arap ve Türk destan hikâyelerinin kahramanıdır. Anadolu fethinde önemli etkisi olan Emir Danişmend ile birlikte Battal ile ilgili Arap söylentileri Türklerce kahramanlık destanları haline getirilmiştir (Battalnâme, Danişmendnâme).

Hazret-i Muhammed'in yeğeni ve damadı olan Hazreti Ali, şiilik, Bektaşilik ve yenicilerlik etkileriyle Türklerce de ulusallaştırılarak yüceltilmiştir; «Kan Kalesi» ve «Hayber Kalesi» adını taşıyan serüvenleri, «Acem basması» denen ve İstanbul'daki Azerî kitapçılarınca hazırlattırılan nüshalar halinde halkın en çok aradığı ürünler olmuştur .

—Burada küçük bir yanlış veya baskı-dizgi yanlış olmalıdır. Ne Dede Korkut kitabında, ne Köroğlu kollarında bu adı taşıyan bir kahraman vardır. Fatih çağında yaşadığı söylenen Kara Davut adlı bir yigitin serüvenlerini Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu ancak 1928'de tarihsel bir roman biçiminde yayımlamıştır. Tarihlerimizde Kara lākabıyla anılan iki Davud Paşa vardır ki gerçek kişilikleri bilindiği için bir efsane ve menkıbe konusu olamazlar: Kara Davud Paşa (öl. 1623) sadrazam, Kara Davud Paşa (XV. - XVI.yy.) nişancı ve kaptanıderyadır. Kulan Arslan diye anılan Davud Selçuk ise Süleyman Şahın oğludur, Haçlı seferleri sırasında başarılı savaşlar kazanmış, ağabeyi Kılıç Arslan'a destek olmuştur. İznik'te sarıldığı ve kaybolduğu, sonradan Bizans'a sığınarak hristiyanlığı kabul ettiği söylentileri vardır. Kısaca sayıları belli ve metinleri derlenmiş halk hikâyelerimiz arasında Kara Davut adlı bir kahramana rastlanmıyor. Hüseyin Cahit'in çocukluğunda okuduğunu belirttiği Kara Davut metni üzerinde bilgi sahibi değiliz.

(3) «Felâtun Bey'le Rakım Efendi», Ahmet Mithat Efendi'nin basılmış dördüncü romanıdır (1876). Tanzimat çağında alafranga yaşama özenen mirasyedi züppe tipi olan Felâtun Bey'in gülünç durumlara düşüşünü anlatırken kendi kendini yetiştiren ve mutluluğa erişen Rakım Efendi kişiliğinde yerli bir kişi yaratarak aradaki karşıtlığı yansıtmıştır.

(4) Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), Tanzimat döneminde halk romancılığıyla sevilen gazeteci yazarlarımızdandır. «Hâce-i evvel» (ilk öğretmen) lākabıyla tanınacak biçimde çok ve çabuk yazarak kendi zamanının en çok okunan verimli yazarı olmuştur. Okuyucuların genel bilgisini genişletmek amacını güttüğü için olayların akışını bırakıp pek çok konuda bilgi vermek gerektiğine inanmıştır. Onun için Cenap Şahabettin şöyle söyler: «Konu aramak ve bulmak zorluğu onun için söz konusu değildir. Karantine dairesinden çıkıp Şirket vapuruna bininceye kadar büyük bir romanın hayalini kurar ve vapur hareket etmeden evvel kurşun kalemle müsveddesini yazmağa başlardı... Bazen olurdu ki iki günlük gazete tefrikasını beslemek için olay kişilerden birinin aksırığı yeterdi...

(5) Monte Kristo, Fransız romancısı Alexandra Dumas'ın (1802-1870) en ünlü eserlerinden biridir: Le Comte de Monte Cristo (1844-1845). Tanzimat çağında batıdan çevrilen ilk roman «Terceme-i Telemak» (Yusuf Kâmil Paşa, 1859) sa da halkın okuyabileceği dil ve anlatımla ilk tam çeviri, Teodor Kasap'ın (1835-1905) emeğiyle gerçekleşen Monte Kristo olmuştur (1873).İlkin Diyojen dergisinde tefrikasına başlanmışsa da (1872) sonradan fasikül fasikül ek olarak verilmiştir; büyük boy, çift sütun üzerinden, her biri ortalama 280 sayfalık dört cilt. Edebiyatımızı etkileme bakımından özel bir yeri olan bu roman, Ahmet Mithat'a «şevk-i tanzir» vermiş; ilk eserini Monte Kristo'ya benzeterek yazdığım açıkça belirtmiştir.

(6) Hasan Mellâh: (yahut Sır İçinde Esrar), Ahmet Mithat'ın Rodos'da sürgünken yazdığı ilk romanı (1874-75. Denizci Hasan). Önsözünde içtenlikle Monte-Cristo'ya nazire olarak yazdığını söylediği bu esrinde Ahmet Mithat, konuyu ve kişileri iyice geniş tutmuştur... Olaylar Fas'da, İspanya'da, Cezayir'de, Suriye'de... geçer. Korsanlar eline dü-

şen ve kaptanlık öğrenimi görmüş olan Hasan Mellâh, babasının öcünü aldıktan sonra uzun serüvenlere dalar; sonunda birbirlerini ilk görüşte sevmiş olan Hasan Mellâh'la Cozella Cezayir'de yerleşir, mutluluğa kavuşurlar.

(7) Hüseyn Fellâh (çiftçi Hüseyn), Ahmet Mithat'ın aynı yılda yayımlattığı ikinci romanıdır. Cezayir'de Hüseyn Fellâh'ın evine satılan İstanbullu Şehlevend ile yeniçeri Civelek Mustafa, efendilerini çeşitli belâlardan kurtardıktan sonra mutlu birleşmeye kavuşurlar.

(8) Hayret, Ahmet Mithat Efendi'nin yirminci romanıdır (1884-85). Hüseyn Cahit Yalçın, herhalde yeni yayımlandığı için babasının hediye getirmiş olduğu bu kitabı 10-11 yaşlarında okumuş olmaktadır.

(9-10) Fusûs-ül-hikem (Hükmetin yüzük taşları, özlery), Muhiddin-i Arabî'nin (1165-1240) ünlü tasavvufi eseridir. En çok yayılıp basılan bu eser, pek çok dile de çevrilmiş, Ortaçağ Doğu ve Batı dünyasını etkilemiştir.

(11) Hadikat-üs Suadâ (Mutluların Bahçesi): Büyük Türk şairi Fuzulî'nin (1400?-1556) Kerbelâ olayını konu edinen nazım-nesir karışık bir eseridir. Elde bulunan yüz kadar yazmasından çeşitli tarihlerde yapılmış sekiz baskısı vardır. Henüz yeni Türk harfleriyle basılmamıştır.

(12) Divan: Ümmet çağı yüksek zümre Türk şairlerinin şiirlerini özel bir düzenle bir araya toplayan külliyat kitapları.

(13) Fuzulî'nin Farsça ve Arapça divanları yanı sıra Türkçe divanı çeşitli yazma nüshalarından yararlanılarak pek çok kez basılmıştır.

(14) Nedim (1681-1730), şiirlerinde Türkçe'nin ve İstanbul yaşamının ince özellikleri gözlenen ünlü divan şairimiz.

(15) Nâbî (1642-1712), klâsik Türk şiirinin etkili kişilerinden biri.

(16) Sümbülzade Vehbî (? - 1809), kolay ve basit şiir yazmada ün kazanmış bir divan şairimiz. Tuhfe adlı Farsça, Nuhbe adlı Arapça manzum sözlükleri uzun yıllar okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur (Tuhfe: Hediye, Nuhbe: Seçkin).

(17) Vasf-ı Enderunî diye de anılan Enderunlu Vasfî (?-1824), sarayda yetiştirildiği halde çağının gündelik yaşamını ve konuşmalarını şiirlerinde yansıtmış bir divan şairimizdir. Nedim'in etkisinde, ince alaylarla güçlenen gazel ve şarkılarıyla tanınır.

(18) Nesimî (?-1404), hurufilik tarikatine bağlı tasavvuf şairimiz. Şiir ve düşünceleri şeriata aykırı görülerek Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüştür. Acıklı ölümünden sonra kişiliği çevresinde menkübeler oluşmuş, özellikle Bektaşî şairler arasında kutsallaşan Nesimî, Türkçe'yi en erken kullanmış usta sanatçıların başında gelir.

(19) «...O zaman kitapçılar, aynı zamanda tütüncülük, tömbekçilik gibi işler de yaparlardı. Yalnız kitapçılıkla hayatını kazanan ilk kitapçı Ermeni Arakel Efendidir. Arakel, Türkiye'de ilk defa ayrıntılı bir katalog yayımladı. Ermeni kitapçılar bilimsel eserlerle edebiyat kitapları piyasasını; İran anıtlı kitapçılar da halk kitapları piyasasını ellerinde tutuyorlardı...» (Meydan-Larousse VII, 340); «Arakel Kütüphanesi, ön-

ce «Osmanlı Kütüphanesi» adı altında 1886 yılında bir dizi yayın yapmış, her biri dört formalık kitaplardan 16 tane bastırmıştır. 1891-1894 yılları arasında da cep romanları yayımladı. Ahmet Rasim'in, Samipaşazade Sezai'nin, Hüseyin Rahmi'nin yazdıkları ve çevirdikleri çeşitli eserleri çıkardı...» (Meydan-Larousse I, 616).

(20) Şevâhid-ün Nübüvve (Peygamberlik tanıkları). Dini doğrulama amacıyla ve Tanrı buyruğuyla peygamberlerce yapılan ve halkı hayrette bırakan hariküfâde işler, hareketler ve durumları konu edinen eserlerden biri. Bilindiği gibi peygamberin yaşamını konu edinen mesneviler (mevlid'ler), şiyer'ler en çok okunan eserler olmuştur.

(21) Bâb-ı Âlî (Yüksek Kapı): Osmanlı imparatorluğu zamanında İstanbul'da Sadrazamlığın, iç ve dış işleri bakanlıklarının, Devlet Şûrâsının bulunduğu yapının adı, bugün İstanbul valiliği ve defterdarlık dairesi. Şimdi Ankara Caddesi diye adlandırılmış olan yol boyunca matbaalar ve kitapçılar biriktiği için, Babıâli önceleri mecaz olarak Osmanlı hükûmeti anlamına gelirken başkent değişiminden sonra İstanbul basın dünyasını karşılar olmuştur. Babıâli caddesi ve Cağaloğlu yokuşu, hemen bütün gazete ve dergilerin yayın yerleriyle dolu olduğu için bu kitapta görüleceği gibi son bölümde Hüseyin Cahit'e hüznün ve üzüntü kaynağı olacaktır.

(22) Sultan II. Mahmut türbesinin yan köşesindeki sarı yapı; şimdi Belediye Zabıta Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır.

(23) Bir din devleti olan Osmanlı imparatorluğu zamanında resmî tatil cuma, perşembe de yarı tatil günüydü. Tanzimat Fermanının ilânından 27 Mayıs 1935'deki 2739 sayılı yasanın yürürlüğe girişine kadar süren bu uygulama, kırk yıldan beri pazarı resmî tatil sayan kararla değiştirilmiş bulunmaktadır.

(24) Montépin, Xavier de (1823-1902), Fransız romancısı. En ünlü eseri dilimize «Ekmekçi Kadın» diye çevrilen «La Porteuse de Pain»dir (5 cilt, 1884-1885). Çeşitli entrikalarla dolu cinayet romanlarından yüzlerce cilt yazmış ve yayımlamıştır.

(25) Emile Gaborieau (1832-1873), Fransız romancısı. Polis romanları türünün öncülerinden biridir. Yarattığı Lecoq adlı polis ve amatör dedektif Tabaret Baba tipleriyle Sir Arthur Conan Doyle'un (1859-1930) yaşatacağı Sherlock Holmes adlı roman kahramanına esin kaynağı olduğu kabul edilir.

İLK ESER: NADİDE

Bir gün beni alt üst eden bir olayla karşılaştım. Gazetelerin birinde kocaman bir makale. Sanırım Asaf' adında genç bir öğrenci, Seyyie-i Tesâmüh (Hoşgörünün Kötülüğü)² adlı bir roman yazmış, Recaizade Ekrem Bey³ de buna övücü bir önsöz eklemiş. Gazete, işte bu eserden söz ediyor, Recaizade'nin beğencesini basıyor, pek övücü bir dil kullanıyordu.

Ne büyük olay. Bu mutlu genç acaba kimdi? Recaizade Ekrem Bey gibi büyük bir edebiyatçıyı tanımak üstelik eserini ona beğendirmek mutluluğunu nasıl ele geçirmişti?

Sanırım aklım, bize ders diye ezberlettikleri nun kasidesinden⁴ çok bununla doluydu. Ben de bir roman yazsam! Benim de adım gazetelere geçse! Böyle koca bir makale ile, ünlü bir beğenceyle halka tanıtılmak değil, iki satırlık bir övgüye ulaşmak bile beni mutlu etmeye yetecekti.

İçimde bir tedirginlik, bir rahatsızlık duyuyordum. Ne olursa olsun bir şeyler yazmalıydım. Sonunda kararımı verdim. Serrez'de iken dinlediğim bir hikâye vardı. Onu biraz değiştirerek roman haline sokacaktım. Bu karara varınca hemen kaleme sarıldım, yazdım, yazdım. «Nadide»⁵, işte bu çabanın ürünüdür. Tam beş yüz iki sayfalık bir kitap.

Nadide'yi yazmakla iş bitmiş olmuyordu. Önce Maarif Nezaretinden basımı için izin almak gerekirdi. Sonra ünlü edebiyatçılardan birinin beğence yazısı. Daha sonra da bir yayınevi bulmak zorunluydu. En az önem verdiğim nokta buydu. Böyle bir kitabı, özellikle başında bulunan övücü bir sunuş yazısıyla birlikte hangi kitapçı basmamazlık edebilirdi.

Romanımı, bir dilekçeyle «Encümen-i Teftiş ve Muayene»ye (Yoklama ve Denetim Kurulu) verdim. Basılması için gerekli izni aldım. Beğence yazma sorununu da sınıf arkadaşlarımdan Arif Bey sağladı.

Yakın arkadaşlarım roman yazdığımı baştan beri biliyorlardı. Önemli parçalar kendilerine kim bilir kaç kez okunmuştu. Arif Bey, Ahmet Mithat Efendi'yi tanıdığını söylüyor, özel yaşamı üzerine hikâyeler anlatıyordu. Bu en büyük romancının en çok tad alarak okuduğu yazılar lokantaların yemek listeleriydi. Nadide, böyle dişe dayanacak bir şey olmamakla birlikte onu Ahmet Mithat Efendi'ye sunarak bir beğence yazısına ulaşmak, benim en yüce dileğimdi. Arif Bey, çok ince, görgülü, arkadaşlarıyla bile kurallara uygun bir dille konuşan, bir okul öğrencisinden çok bir büyük adam gibi davranan biriydi. Sonra Hıdiv'e sekreter ve protokol müdürü oldu. Sanırım yaratılışı böyle işlere yatkın bir yeteneği olduğunu çocukluğunda bile belli ediyordu. Mithat Efendi'ye' sunmak üzere benim romanımı aldı.

Uzunca bir süre yürek çarpıntısı geçirdim. Çünkü götürülen eser bir türlü gelmiyordu. Yitirilecek diye titriyordum. Yerinerek söylüyorum ki bu korkum haksız çıktı. Bir gün Arif Bey, Ahmet Mithat Efendi'nin beğence yazısıyla birlikte benim üstün eserimi okula getirdi. Gerçi bu beğenme desteği, Recaizade Ekrem Bey'in o imrendiğim övgüsü kadar parlak değilse de kitabımın başına Ahmet Mithat Efendi'nin önsözünü basabilmek mutluluğu, beni o gün dinlediğim derslerin hiç birini anlayamayacak kadar kendimden geçirmeye yetti.

Okuldan çıkar çıkmaz Babıâli Caddesine koştum. Eserimi kitapçı Arakel'e verecektim. O dönemin en ünlü yayımcısı idi. Dükkanına girip çıkarken bazı yazarlara rastlar, sıkılırdım. Ama şimdi ben de oraya bir fâtiğ gururuyla giriyor, hiç bir eksiklik ve utanç duymuyordum. Arakel Efendi, ne benim o büyük eserimi okudu, ne ona parlak bir gelecek vereceğini sandığım beğence yazısına baktı. Romanımı basamayacağını söyliyerek önündeki hesapla uğraşmayı sürdürdü.

Bu soğuk davranış, kovumsama gibiydi. Hiç değer bilmeyen bir adam! Tiksintiyle dolarak dükkândan ayrıldım. Babıâli Caddesinin bütün basımevlerini birer birer dolaştım. Hiç biri kendilerine getirilen değeri ölçemiyorlardı. Böyle büyük bir fırsatı kaçırıyorlardı.

İyice şaşkın bir durumda eve döndüm. Bütün bu girişim içinde hiç önem vermemiş olduğum şu küçük ayrıntı noktası, şimdi her şeyi bozabilecek bir tehlike gösteriyordu. O gece düşünce düşünce uykum kaçtı. Ne çare bulabilirdim? Kitabı kendi paramla

bastırmak. Ne ile? Sonunda bir umut parladı. Çocukluğumdan beri biriktirmiş olduğum parayı babam saklıyordu. Ona yazar, yalvarırım dedim. İlk posta ile babama pek yanık bir mektup uçurdum. Ne diller döktüm, bilmem. Ama yazık ki sözler etkili oldu, babam isteğimi kabul etti. Biriktirmiş olduğum para toplamının kırk beş liraya ulaştığını söyleyerek onu bana postaladı.

Doğru Alem Matbaası adını taşıyan Ahmet İhsan⁴ ve Ortaklarının matbaasına koştum. Bu, gösterişli kitaplar basarak ün kazanmış yeni bir Türk matbaası idi. Ahmet İhsan Bey ile ortağı Asım Bey'le dostluğumuz işte o tarihten başlar. Matbaa, Ebusuut caddesinde, dar, kötü bir yapıda idi. Ama ilk kez içine ayak bastığım bu matbaa, pis kokuları, uğultulu havası ile bana bir tapınak gibi kutsal göründü. Hele onu yönetenlerin ne büyük adamlar olması gerekirdi!

Kitabın düzeltileri için matbaaya gidip gelmeğe başladım. Bu, beni kendi gözümde çok yükselten bir uğraş olmuştu. Çevremdekilere, «matbaaya gitmişim», «matbaadan geliyorum» sözlerini yinelerken nasıl şaşkınlıklar ve imrenmeler içinde gözlerinin açılmadığına şaşar kahırdım.

Nadide'yi yazıp bitirmekle içimdeki yazı hevesi geçmiş değildi. Tersine bu hastalık gittikçe tehlikeli bir biçime dönüşüyordu.

«Nadide»nin basılışı bittiği zaman, arkasına «Yazarın basılacak eserleri» diye koca bir liste ekledim. Böyle bir şey yapmazsam, sanki edebiyatçı onurum zedelenecek kanısındaydım. Bunun için bütün çabamla başka eserler hazırlamıştım. O sayfayı olduğu gibi aktarıyorum:

«KUŞDİLİ PİYASALARI: Bu başlık altında sıralanacak küçük romanlar dizisi, ülkemizle ilgili acıklı hikâyeciklerden oluşacak, birbiri ardından yayımlanacaktır. Aşağıdaki dördü tamamen yazılmış, bitirilmiştir: 1 — Vicdan İstırabı, 2 — Kaatil, 3 — Seviyor, 4 — Sevmiyor.

KANDİL GECELERİ: Bu genel başlık altında düzenlenen günlük hikâyeler dizisi, kentimizle ilgili güldürücü romancıklardan oluşacak, birbirini izleyerek yayın dünyasına sunulacaktır. Aşağıdaki dördü bitirilmiştir: 1 — Takip, 2 — Yine Takip, 3 — Desise (Düzen, hile, oyun), 4 — Sütünenin Kör Tarafı.

HELENE VE MATİLDE: Ünlü Fransız yazarlarından Adolphe

Belot'nun en güzel eserlerinden olan bu roman, Fransa'da son derece ilgi görmüş, güzel, güzelliği oranında yararlı bir kitaptır.

ACINMAZ MI? Bu da küçük ama etkili bir hikâyeciktir.»

Bana göre, bu yüklü listeden sonra okuyucular büyük bir yazar karşısında bulundukları gerçeğini kabullenmezlerse çok insafsız davranmış olurlardı.

Çok şükür ki bunların hiç biri basılmadı. İçlerinden yalnız Fransızcadan çevirdiğim kitabı merak ediyorum. Onun da çok gülünç, yadırganacak bir şey olması gerekirdi. Lisenin ikinci sınıfına geçmiştim. Fransızca'yı doğru okuyup okuyamadığımı bile bilmiyordum. Dilbigisine yeni başlamıştık. Bildiğim sözcüklerin sayısı sanırım yüzü geçmezdi. Lise öğrenimi dört yıl sürdü. Üç yıl da Mülkiye Mektebinde okuduğumuz halde «Larive et Fleuris» gramerini bile bitiremedik. Mülkiye Mektebinin son sınıfından çıkarken bile aramızda «avoir» fiilinin çekimini beceremiyen arkadaşlar vardı. Bu kadar karışık bir öğrenim, ilkel bir öğretim yöntemi ile daha başlangıçta benim ne kadar Fransızca bilebileceğim kolayca değerlendirilebilir. Ama ben gene de çeviri için kitaba el atmıştım. Ne olursa olsun çevirisini yapacaktım. Hemen her sözcük için sözlüğe bakarak üzerlerine kurşun kalemle anlamlarını yazıyordum. Satırların arası yetişmeyince kenardaki boş yerleri kullandım. Bütün sayfalar, su yolu oyunu oynar gibi çizgiyle doldu. Aynı söz için dört beş kez sözlüğe baş vurmuşum, en kullanılır sözcükleri bile bilmiyordum. Üstelik her anlamı yazmakla da iş bitmiyordu. Bu çeşitli anlamlar içinden acaba hangisi buraya yakışacaktı?

Öyle cümleler vardı ki, her sözcüğü ayrı ayrı bilmekle birlikte gene de anlamını kavramak olanağını bulamıyordum. Üstelik bazı sözcükleri sözlükte de bulamıyordum. Bu koşullar içinde benim için sezgi yoluyla bir çeviri yapmaktan, uydurup uydurup yazmaktan başka yol kalmıyordu. İşte ilk çevirim. Ama okuyucularımın içtenlikle inanmalarını isterim ki sonrakiler biraz daha iyicedir⁹.

Nadide'nin konusundan söz edecek değilim; zahmete değmez. Üslup (biçem) ve düzeni baştan başa Ahmet Mithat Efendi'nin kötü bir taklidiydi. Taklidi o kadar ileri götürmüştüm ki hikâyeyi yarıda keserek, sanki konu gerektiriyormuşçasına bir felsefe düşüncesine bile ayrı bir bölüm ayırmıştım. Bunu olduğu gibi aktaraca-

ğım. Bu düşüncelerde bir değer bulduğum için değil. O zamanın kültürünün, o dönemde yetişmiş on üç, on dört yaşlarındaki bir çocuk üzerinde o yıllar yayınlarının etki gücünü gösteren bir belge niteliğinde olduğu için. Aynı zamanda bu, benim ruhumun sonradan geçirdiği gelişim bakımından da iyi bir örnek olacaktır. Böyle bir başlangıçtan yola çıkarak bugünkü ruhsal ve düşünsel kimliğe ulaşmak için başka türlü etkiler altında kalmış olmaklığım gerekir.

«Nadide»nin sekizinci bölümünü olduğu gibi aktarıyorum:

«Çocuklarını iyi eğitmeyen anneler, topluca lânet edilse yeridir.

Çünkü sonraki zararları gene topluma dönecektir! Tıpkı Nadide’de olduğu gibi!

Gerçi annesi, Nadide’ye erdemden başka şey öğretmemişti. Ama ahlak konusunda bağnazlığı ile birlikte hoşgörölü de davranmıştır.

İşte bu hoşgörölü de sonunda kendisinin ve çaresiz bir halayığın ölümüne neden olmuştur.

Niçin mi, dediniz? Evet, yaşamının son bulmasına neden olan şey, kendi hoşgörölüsüdür. Çünkü kızının durumunu şüphesiz biliyordu. Bu durumu derken, Ali Bey’e, Fuat’a mektup yazdığını anlamayınız. Anlatmak istediğim kızının uçarıcı hareketlerinden haberi olmaktır ki herhalde biliyormuştur.

Bu duruma göz yummalı mıydı? Tersine, en küçük bir olay üzerine olabileceği kadar sertlikle davranmalıydı. Sesini çıkarmaması, kızına olan sevgisinden midir?

Kesinlikle hayır! Annelerin hemen hepsi, «kızım yanında utanç duymasın, daha akli ermez, elbette uslanır» sanısıyla günden güne azmakta olan işe önem vermeyip göz yumarlar, seslerini çıkarmazlar. Ama on binde biri kural dışı imiş! Pek az değil mi? Ne değeri olabilir? İşte öyle anneler, namuslarının yitirilmesine neden oldukları için kızlarının iyilik dostu değil, belki düşmandırlar!

Özellikle şu son yıllarda «uygarlıktır» (?) diyerek açık saçık geziyorlar da anneleri üstelik övünüyorlar.

Yazıkl... Böyle bir anadan yetişen çocukta ulusal duygular, yurtseverlik duyguları bulunabilir mi?

Yazıkl... Öyleleri, ana ve babalarının açtıkları yolu gittikçe düşerek izlerler. Böyle bir anadan yetişen çocuk da böyledir! Böyle bir anadan eğitim alan bir kız da böyle bir ana olmaya adanmıştır...

Hele bazı Avrupa kentlerinde kolkola gezmekte olan islâm erkek ve kadınlarının durumu, yüreğinde küçücük bir islâmlık duygusu bulunanları hüngür hüngür ağlatacak derecededir.

Sanki uygarlık sözcüğü, ahlâk bozukluğuyla anlamdaş mıdır?

İnsan bu durumları gördükçe elinde olmaksızın gözlerinden yaşlar boşanarak: —Nerdesin ey bizim eski yabanıllığımız? demekten kendini alamıyor.

Çok yazıklı...

Avrupalılar uygarlık kılığı altına saklanarak bizim ulusal ahlâkımızı yıkıp yok ediyorlar. Biz de ilgisiz davranıyoruz, ne yazıklı.

Her şeyden önce düzeltilmesi gereken şey, annelerin durumudur. Bir ana, çocuğunun eninde sonunda az çok yanlış bir eylemde bulunacağını bilerek ona göre dikkatli olmalıdır... Nasıl bir insan herkesin göz koyduğu değerli bir mücevherini, elmasını alabildiğine dikkatle saklarsa, bir ana da kızına bundan daha pek çok dikkat etmeli, onu korumalıdır.

Çok hoş, ince, seçkin çiçeklerle dolu bir bahçe nasıl kötü havalardan korunmakla birlikte akşamları sulanmayı ve gündüzleri de otların ayıklanmasını gerektirirse, bir kız da anasının yol gösterici öğütlerine öylesine gerekseme duyar. Çiçeğin kötü havalardan sakınılması, bir ananın kızını «namus düşmanı» şık beylerimizin yazdıkları mektuplardan uzak tutulmasına benzediği gibi bir bahçıvanın çiçekleri sulaması da ananın kızına doğru öğütler vermesini andırır. Yanı sıra bir bahçıvanın çiçeklerin arasında biten otları ayıklaması da bir ananın kızının davranışlarında görülen yanlışlıkları düzeltmesinin tıpkısıdır.

Kadınlığa doğru gelişen bir kız, anasından iyi örnek görmezse durumu ne olur?

Neylerim öyle anaları ki kızına gerçek öğüt vereceği yerde komşuların bir takım ayıplarından söz eder.

Neyliyeyim öyle anaları ki kızına ev işlerini öğretecekken daha kendisi bir pilâv pişirmesini bile bilmez.

Bu sözüme karşılık bazıları bu güçsüz yazara darılıp da «Allah Allah, artık hiç işimiz kalmadı da ahçılık mı öğreneceğiz» diye paylaşırlar. Evet, bir kadın ne kadar kibar olursa olsun her halde evinin her işini bilmelidir. Bilemezse, hizmetçilerin işlerini iyi yada kötü yaptıklarını nasıl farkedebilir?

Herkese rızkını veren Tanrı bağışlamış olduğu tanrısal nimetlerden kimseyi yoksun bırakmasın. «Düşmez kalkmaz bir Allahtır» derler.

Kadınların, özellikle kızların namusları değeri ölçülemez bir cevher olduğu gibi bunu savunmakla görevli kişi de analarıdır. Bu konuya anaların yüklendiği işin zorluğu iyice düşünülmelidir.

Çünkü o cevherin sahibi olan hanımların dirseklere kadar açık kolları, yalnızca ince bir tülle örtülü (!) çıplak göğüsleri, açık yüzleri bir yana, zihinlerinde yer eden «uygarlık» sözünü kötüye kullanmaları, o namus değerini tehlikeye atan makineli tüfekler kadar dehşetlidir. Ne yapalım ki kızların çoğunluğu bunu analarından öğreniyorlar.

Ne o? Ey ağır başlı kişiler, siz de mi öfkelenmeğe başladınız?

Ne yapalım, aşağı tükürsem sakalım, yukarıya tükürsem bıyığımlı...

Üzüntümün aşırılığıyla yazdığım şu bölüme son vermeden önce, niyet iyiliğimin başışlanacağı umudunda bulunduğumu da dikkatinize sunarım...

(NADİDE, sayfa 127-138)

NOTLAR — AÇIKLAMALAR

İLK ESER: NADİDE

(1-3) Hüseyin Cahit Yalçın'ın bir anı yanılığını, «Seyyie-i Tesamüh», roman değil hikâyedir. «Sanırım Asaf adlı bir öğrenci» diye andığı kişinin değil, Nabizade Nâzım'ındır (1862-1893); 1891'de Ahmet İhsan ilk Servetifünun dergisini kurduğu zaman onun edebiyat bölümünü yöneten bir subay yazar. Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), kendisine baskıdan önce sunulan pek çok esere övücü önsözler (takriz) yazmış, bunlardan oluşan bir de kitap yayımlamıştır: Takrizat, 1898. Hüseyin Cahit'in adını hatırladığı Hasan Asaf ise, «Musavver Malûmat» dergisinde yayımlanan «Burhan-ı Kudret» şiirinde Arap alfabesine göre yazımları (imlâları) de gışık olan abes-muktebes sözcüklerini uyak (kafiye) yaptığı için eleştirilen ve kendisini «Uyak, göz için değil kulak içindir» diye savunan kişidir. Recaizade Ekrem, kendi düşüncelerine dayanan bu savunuyu desteklemiş, eski edebiyat taraftarlarının saldırıları karşısında gençlerden oluşan yeni bir topluluğun bir araya gelmesinde ön ayak olmuştur (1896: Servetifünun Edebiyatı).

(4) Edebiyat-ı Cedide'nin (Servetifünun Topluluğu) oluşumunda Recaizade Ekrem Bey'in etkinliği birkaç özel nedene bağ olmalıdır. Biri, Şinasi'nin, Namık Kemal'in, Ziya Paşa'nın, Muallim Naci'nin, Ahmet Vefik Paşa'nın ölümleriyle ortalığın boşalması, Abdülhak Hâmid'in Londra'daki görevinde edebiyattan elini çekmesi yüzünden konudan uzak kalmasıdır. Galatasaray Sultanisiyle Mülkiye Mektebinde edebiyat öğretmenliği yapması, «Talim-i Edebiyat» eserinin ders kitabı sayılması, gençlere onu, «üstad» saydırmıştır. Devlet Şûrasındaki önemli göreviyle batı edebiyatına yaslanan beğenisi de kendinden sonraki kuşakla kolayca anlaşmasını sağlamıştır. Bilinen şudur ki Hüseyin Cahit'in basın ve edebiyat yaşamına hazırlandığı yıllarda Recaizade adı, en çok önem verilen edebiyat yetkisini belirlemektedir.

(4) Belli bir kavramı ve kişiyi övmek için yazılan divan şiirlerine kaside denir; yaratıcıları, karşılığında verilen caize adlı hediye ve armağanlarla değerlendirilirdi. Kasidelerin genellikle adları olmadığı için ya tekrarlanan yedekleri (redif) ile anılır (burada olduğu gibi kafiye veya redifleri nun harfiyle biten kaside), ya konu edindikleri kavramlarla (tevhid, münacat, na't), ya da nesib-teşbib denilen ilk betimleme bölümleriyle tanınırlardı: Kaside-i bahariyye, kaside-i ıydiyye, kaside-i şitâliyye, kaside-i ramazaniyye (Bahar, bayram, kış, ramazan kasideleri...).

(5) Anılarında kendi eserini eleştiren Hüseyin Cahit, bu gençlik özentisini, acemi bir romancı sayılan Ahmet Mithat etkisinde yazdığı hayal ürününü, bastırmamış olmayı yeğler görünür. Hiç bir edebiyat tarihinde adından başka söz edilmeyen bu esere genel kitaplıklarda da rastlanmamıştır. Gerçekten 16 yaşında yazılmış bu romandan aktarılan parça, kişiliği oluşmamış bir gençlik dengesizliğinin bütün ölçsüzlüklerini yansıtmaktadır.

(6) Farsça Hıdiv, Osmanlı padişahı Abdülaziz zamanında Mısır valilerine verilen unvan (ilkin Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu İsmail Paşa için kullanılmıştır, 1867). Mısır hıdivleri protokolda sadrazam ve şeyhülislâm ile aynı derecede sayılırsa da aynı toplantıda bulundukları zaman hıdiv, sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra yer alırdı.

(7) Ahmet Mithat Efendi'nin, o kadar işi arasında, on altı yaşındaki Hüseyin Cahit'in uzun romanını okuyamuyacağı, okusa bile beğenemeyeceği bellidir. Hatır kırmamak ve gençleri özendirmek açısından, yalnızca incelik bakımından bir beğence (takriz) yazmağa razı olmuş bulunmalıdır. O günlerin ortak tutumudur bu.

(8) Ahmet İhsan Tokgöz (1868-1942), 1887'de mülkiyeyi bitirdikten sonra, kendisine Fransızca'yı öğretmiş olan (ilk gazetecilerimizden) Ağâh Efendi'nin desteğiyle basın yaşamına atılmış, önceleri «Musavver Servetifünun» adındaki haftalık, resimli, sen dergisini çıkarırken öğretmeni Recaizade'ye bir yayın alanı açmak için buna bir edebiyat bölümünün eklenmesini önererek, edebiyatımıza dolaylılıkla hizmette bulunmuştur.

(9) İlk çeviri çalışmasıyla alay eden Hüseyin Cahit Yalçın, sonradan 6 roman, 1 hikâye derlemesi, 25 cilt tarih, 3 cilt monografi, 1 mektup cildi, 23 cilt sosyoloji eseri, 8 psikoloji kitabı, 4 siyasal incelemesini dilimize kazandırmıştır.

FRANSIZ KÜLTÜRÜNÜN ETKİLERİ

Uf! Kendini bilmeğe başladığı dakikadan başlayarak cinayet romanları içinde büyüyen, Ahmet Mithat Efendi'nin edebiyat ve felsefesiyle beslenen bir çocuktan herhalde fazlasını beklemek insafsızlık olacaktır. Ama gene de görüyorum ki bütün o okuduğum eserler üzerimde olumlu bir yarar sağlamış; Yazıya alışmışım. Vefa Lisesi müdür yardımcılığında ve Mercan Lisesi müdürlüğünde bulunduğum dönemlerde öğrenimlerini tamamlayan öğrencilerin arasında doğru dürüst Türkçe bilenlerin oranı yüzde onu geçmedi. Sanırım ki bunun nedenlerinden biri gençlerin az okumaları, okul dışındaki zamanlarını okumaya ayırmamaları idi. Öğretim yöntemleri ne kadar yanlış olursa olsun bir çocuk çok okuyor, kendi kendisine doğru yazabilmek yeteneğini de kazanabilir. Türkçe öğretiminde en çok bu noktanın gözden kaçırılmaması gerektiği düşüncesindeyim.

«Nadide»den aktardığım sayfalardaki düşünceleri ben nereden bulmuşum? Bu kanıları bana hangi inceleme ve gözlem, hangi kitaplar kazandırmış? Burasını açıkça belirleyemeyeceğim. Ama o güne değin ruhumun üzerinde iz bırakan etkiler sürüp gitseydi tam Sırat-ı Mustakim'de' çalışabilecek düzeyde bir gazeteci olacaktım! Ben kendimi kurtarmışım. Kurtaramıyanlar büyüdükları halde hep bu düşünceleri —daha düzgün anlatımla— savunmaktan başka bir şey yapmadan bugünlere kadar öylece gelmişler.

Benim düşünme yetimi bu görenekçilik batağından çekip kurtaran, gözlerimin önüne daha geniş ufuklar açan, ruhumu tutsaklıktan kurtaran etkenler nelerdir?

Ben bunların başında Fransızca'yı ve batı kültürünü buluyorum. «Hélène ve Matilde»i çevirebilmek için harcadığım çaba, katlandığım güçlük, Fransızcaya ne kadar hevesli olduğumu göstermeye yeter. «Nadide»yi yazmakla kazandığım yazarlık, yaratıcılık onuruna bir de çevirmenlik şerefi eklenirse bir eksiğim kalmıyacağını sanıyordum. Roman okuyabilmek için onların çevrilmesini

beklemiyecak, Fransız dilinin özgün romanlarına kavuşabilecek-tim. İşte bu tutkuyla Fransızca romanlara saldırdım. Fransızca öğ-renebilmek için önümde başka bir yol yoktu. Dersin sınıftaki öğre-timi çok düzensiz, yöntemsizdi. Özel dersler alabilmek olanagım da yoktu. Elime geçirdiğim Fransızca romanları, sözlüklere baka baka okumaya çalışmaktan başka bir şey yapamıyordum. Elimde olmadan, gizli bir içgüdüyle bulduğum bu yol, beni istediğim ye-re ulaştırdı.

Bundan çok yıllar sonra, Gustave Le Bon'un² «Eğitim Psikolo-jisi» çıkmıştır. Okullarda yabancı dillerin öğretimine ayırdığı bö-lümde, Fransız liselerinden yetişen gençlerin yabancı dil öğren-memelerinden yakınmakta, kabahati öğretim yönteminde bulmak-tadır.

Kendisinin salık verdiği çare, çocukların konuşmayı öğrenmek için izledikleri doğal yolu uygulamaktır. Çocuklar, hiç bir şeyi an-lamaz görünürler. Ama anlamadıkları sözleri işite işite çeşitli bi-çimlerde anlamlarını kavrarlar. Anlamlarını belledikleri bu sözlerin yardımıyla başkalarını da öğrenmiş olur ve sonunda duyduklarını çözecek bir duruma, sonra kendileri de isteklerini anlatabilecek düzeye gelirler. Onun için Gustave Le Bon, yabancı bir dili öğren-mek isteyenlere, o dilde yazılmış eserleri okumak, çok okumak yo-lunu salık verir ve örnek olarak İngilizceyi nasıl öğrendiğini anla-tır. «Wickfeld Papazı» adlı İngilizce romanın bir sayfası Fransızca yan tarafı İngilizce olan bir baskısı varmış. Bunu almış, Fransız-cası ile İngilizcesini karşılaştırmış, bazı sözlerin anlamını, edatla-rın görevlerini az çok kavramış, sonra başka eserleri de okumuş ve sonunda okuduğunu anlıyacak duruma gelmiş.

Benim Fransızca'yı öğrenmem de tıpı tıpına bu yöntemle ger-çekleşmiştir. Dilbilgisi bakımından kelimelerin cinslerini bilmeden, okuduğumu anlıyabilecek düzeye çıkmıştım; yalnızca okuma yoluyla. Gustave Le Bon'un kitabından sonra da aynı yöntemi İngiliz-ceye uyguladım. İngilizceyi kendi kendime, öğretmensiz, dilbilgi-sine gerekseme duymadan, okuduğumu anlıyabilecek kadar öğren-dim. Bu deneylerimle bir yargıya ulaşıyorum ki ana dili olsun, ya-bancı bir dil olsun, bir dili öğrenmek için, gereğince anlayıp an-lamamaya bakmadan boyuna okumaktan, çok çok okumaktan daha iyi bir yol yoktur. Bu yöntemi izlerken, bir kitaba başladığınız za-man, ilk sayfaların anlamını pek az sezebildiğiniz halde nasıl olu-yor bilmem, eserin sonuna doğru dilde ileriye adımlar atmış bulu-nuyorsunuz ve daha iyi kavırıyorsunuz.

«Nadide»nin dizilmiş sayfalarını düzeltmek için Alem Matbaasına gidip geldiğim sıralarda Servetifünun' yayımlanmağa başladı. Bunun ilk sayılarına Serez'le ilgili bir resim verdim. Alem Matbaasının böyle sıkı fıkı bir gelip gideni olarak Jules Verne' çevirmenini tanımak gibi bir şerefe ulaşmışken Servetifünun'a yazı yazmak hevesini nasıl engelliyebilirdim?

Fransızca yayımlanmış bir yararlı kitaplar dizisi vardı. Küçük ciltleri yirmi paraya satılırdı. Babıâli Caddesindeki Yuvanidis'in kitapçı dükkânından dikişle ilgili birini satın aldım. Servetifünun dergisi için bunu çevirmeyi düşündüm. Ama gücüm yetmiyordu. Sanırım ki bugün bile o kitabı çevirmekte güçlük çekebilirim. Çünkü dikiş konusu üzerine öyle özel terimler vardı ki bizim Türkçe sözlüklerden onların karşılıklarını bulup yabancıyı olduğum bu konuyu anlayabilmek o zamanki Fransızcam için olanak dışı idi. Bu zor işi sınıf arkadaşım Cavit'le' birlikte göğüslemeğe karar verdik. «İğne İplik» başlığı altında çeviriler yaptık. Ahmet İhsan Bey de sanırım parasız verilen bu yazıların çekiciliğine dayanamadı, bunları Servetifünun'a bastı! Gazetelerde ilk çıkan yazım budur.

Alem Matbaasına gidip gelirken Ahmet Rasim Bey'i' tanıdım. O beni seçip ayırt etmiş midir bilmem; Rasim Bey o zamanlar birkaç eseriyle basın dünyasına kendini tanıtmış ünlü genç yazarlardan biriydi. Arapça, Farsça tamlamalarla süslü güzel romanları vardı. Kitaplarını Arakel kabul eder, basardı. Ahmet İhsan Beyle de dosttu. Matbaaya gelir, yazıhanenin başına oturur, fesini atar, ceketini çıkarır, uzun dalgalı saçları havada, gözleri zeki ve parlak, sesi yüksek konuşur, kalemi eline alarak bir roman için çalışmağa başlardı. Bazen, yakınlardan turunc şerbeti getirtir, «oh!» diye tatlı tatlı içerdi. Ahmet Rasim Bey gelince, ben düzeltilerimi toplayarak bir köşeye büzülür, ünlü edebiyatçının çalışmasını bozmamağa dikkat ederek işimle uğraşırdım. Yazı yazarken arada Ahmet Rasim Bey durur, gözleri bana değince sanki ben bir şey sormuşum gibi açıklamaya girişirdi: «Yargılara vurmak için düşünmeğe gelince kalem yürümüyor! Yazması kolay ama usa vurma güç!»

Onda da o zamanki edebiyatın bu usa vurma ve felsefe yapma düşkünlüğü vardı. Bu işin zorluğunu ben de bilirdim. «Nadide»nin o aktardığım bölümünü yazıncaya kadar neler çekmişim. Ama bir kez yazdıktan sonra kendime tekrar tekrar okumak ne keyifli oluyordu...

«Nadide», fasikül fasikül yayımlandı. Kaç tane satıldı, hatırla-

mıyorum. Kimlerin aldığını da bilemem. Alanlar okumağa nasıl dayandılar; burasına ise hiç akıl erdiremem. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, bazı bildiklerle konuşurken «Nadide»yi okumuş olanlara, üstelik hatırlayanlara rastlamadım değil. Herhalde çok bir şey satılmamış olacak ki kalanları birarabaya doldurarak eve getirdim, tavan arasına taşıttım. Ağırlıktan tavan çökecek diye evde epeyce söz işittim. Sonra kitapçı acemlerden birine pek düşük bir fiyatla hepsini toptan sattım. Yaşamımın ilk biriktirdiğim paraları böylece uçup giderken ömür boyu sürecektir kötü bir geleneğe de başlangıç oldu.

Fransızca romanlar okumaya girişince içimdeki yazı yazmak isteği sönmüştü. Bu hastalığın giderilişi, beni istediğim kadar okumakta özgür bırakıyordu. İlk Alexandre Dumas babanın masalsı romanlarını çözmeğe giriştim. Aradan bir yıl geçince hemen hemen hepsini anlar hale gelmiştim.

O sıralarda yayın dünyamızda «duygusal romanlar» modası çıkıyordu. Bu adı sanırım Ahmet İhsan Bey, George Ohnet'nin' romanları için kullanmıştı. Sanırım cinayet romanlarından eskisi kadar zevk almamaya başlamıştım. Paul de Kocq'un,⁸ yazıları da ilginçliğini yitirmişti artık. Şimdi «Demirhane Müdürü» yazarı George Ohnet, «Bir Yoksul Delikanlının Romanı» yazarı Octave Feuillet,⁹ benim en sevdiğim yazarlar olmuşlardı. George Ohnet'nin «Dette de heine» adlı bir eseri elime geçti. Çevirebilme niyetiyle yanımda gezdirdim durdum; ama sürekli çalışmadım. Bunlardan sonra Dumas Fils'in¹⁰ kitapları beni çekti. Gözleri karanlığa alışmış bir adam kolaylığıyla bu Fransızca romanlar içinde yolunu buluyor, onlardan artık zevk alıyordum. Dumas Fils, bana romancılıkta erişilebilecek düzeyin en sonuna varmış dâhi gibi görünüyordu.

Ahmet İhsan Bey'in Servetifünun'u, o sıralarda Paul Bourget¹¹ adlı bir yazarın resmini bastı, duygusal romanlar yazmada büyük ustalık gösterdiğini duyurdu. Babıâli caddesindeki Fransız Kütüphanesinin vitrininde rastlantıyla Paut Bourget'nin Terre Promise'ini (Adanmış Toprak) gördüm. «Alcan» dizisinin bir franklık eserlerine alışmıştım. Üç buçuk franga satılan bu kitabı bir hayli düşündükten ve üzüldükten sonra sonunda elde edebildim.

İlk sayfalarda beni bir düş kırıklığı karşıladı. Bir şey anlıyamıyordum! Sanki bu başka bir Fransızca idi. Direndim, okudum. Gene de bir türlü zevk alamıyordum, çünkü okuduklarımın anlamını sökemişirdim. Zorunlukla Paul Bourget'nin romanını, hüzün

duyarak kitaplığımıza koydum ve gene alışkın olduğum Dumas Fils'e döndüm. Aradan beş altı ay geçti. Okuyacak kitabım kalmamıştı. Gözlerim «Adanmış Toprak'a ilişti. Tekrar okumağa giriştim. Şaşılacak şey! Bu kez oldukça anlıyordum. Devam ettim ve anlayarak okudum. Paul Bourget'nin tutkunu oldum. İkdam'da,¹² aynı yazarın, «André Cornelis»i çevrilip yayımlanıyordu. Bütün eserlerini getirtmeğe başladım. Bunların arasında *Psychologie Contemporaine* (Çağdaş Psikoloji)¹³ adındaki iki cilt te vardı. Paul Bourget bu eleştiri sayfalarında bana yeni yeni büyük yazarlar tanıtıyor, eleştiride izlediği yöntemle de bana yeni yollar gösteriyordu. Hippolyte Taine'i¹⁴ Paul Bourget aracılığıyla tanımış oldum. Roman alanından yavaş yavaş çıkıyor, yeni, sihirli, çekici ufuklar buluyordum. Sanırım Bourget ile Hippolyte Taine'in etkileri üzerimden hiç silinmemiştir.

Ta Dreyfus¹⁵ davasına kadar Paul Bourget'ye tam bir tutkunlukla, lekesiz bir beğenmeyle, derin bir hayranlık duygusuyla bağlı kaldım. Ama onun, sonradan krallık ve papazlık yanlılığı, aramızı açtı. O tarihten sonraki eserlerini okuyamadım.

Şimdi bu geçmiş düşünsel yaşamımı andıkça görüyorum ki bütün kültürümü Batıya ve özellikle Fransa'ya borçluyum. Üzerimde Doğu eserlerinin hiç bir etkisi olmadı. Arapça ve Farsça öğrenimimiz aslında pek yetersizdi. Eski ve yeni Türkçe eserlerden de soğuyup uzaklaşmıştım. Şiir için kendimde küçücük bir yetenek bile göremiyordum. Buna dayanarak diyebilirim ki gençliğimden beri ne okumuşsam Fransızcadır, ne öğrenmişsem o kaynaktan gelmiştir. Bundan ötürüdür ki «Nadide» ile «Hayat-ı Muhayyel», ayrı iki cins tohumun ürünleri gibi birbirine benzemekten o kadar uzaktırlar.

Lisenin üçüncü sınıfındayken haftalık dergilere bazen yazılar gönderirdim. Bunlar *La Nature* (Tabiat, Doğa) gibi Fransızca fenle ilgili broşürlerden çevrilmiş «fenle ilgili eğlenceler»di. O zamanlar haftalık gazetelerde böyle bir moda vardı. Kaplarına yazı basarlar, fenle ilgili eğlencelere de yer verirdi. Elime geçen çevirisi kolay parçaları kaçırmaz, aktarırdım.

Ahmet Şuayıp¹⁶ ile dostluğumuz lisenin üçüncü sınıfında başlar. Öğrenci sayısı çok olduğu için alt sınıflar çeşitli şubelere ayrılmıştı.

İkimiz de aynı tarihte liseye girdiğimiz halde üçüncü sınıfa gelinceye değin Şuayıp ile tanışmamıştık. Sınıfa yeni girdiğimiz sı-

ralarda bir gün, sıralardan birinin bir ucunda sarışın, mavi gözlü, çok alaycı bakışlı, zayıf bir ocuk gördüm. Çekingen, yaban bir durumu vardı. Yanına sokuldum. Konuşmağa başladık. Beş dakika içinde aradaki buzlar eridi. Onun elinde de bir roman vardı. Konuşma hemen edebiyat alanına kaydı. Bir takım romanları okumuş olmakta ortaklık, aramızda pek güçlü bir ruhsal bağ yaratıyordu. şuayıp, o çekingen, alaycı durumuyla o ana kadar hemen hiç bir i yakını bulamamıştı. Kendisini sevenler pek azdı. O da hiç kimseyi beğenmiyordu. Büyük bir gururu, çevresine stnlgn duymaktan ileri gelen bir alımlı ve alaycılığı vardı. Ama biz birbirimizi ölçüye vurduk, tarttık. Birbirimizin stn niteliklerini, gücünü kabul ettik ve dost olduk. Okul sıralarında duygu ve düşünce ortaklığının üstüne kurulan bu dostluk, günler geçtikçe güçlenerek en sağlam bir kardeşlik düzeyine vardı. Meşrutiyetten sonra, geç kalmış bir apandisit ameliyatı sonucunda daha çok geken ldg zaman, ülkemiz en değerli ,son derecede alışkan, iyice dikkatli bir düşünürünü yitirdiği gibi ben de bir insanın yaşam boyu kazanabileceği bir iki dostun birinden yoksun ve yalnız kalmış gibiydim.

NOTLAR — AÇIKLAMALAR

FRANSIZ KÜLTÜRÜNÜN ETKİLERİ

(1) Sırât-ı Mustakim (Doğru Yol): II. Meşrutiyet (1908) döneminde çıkmaya başlayan islâmcı dergilerden biri (Mehmet Akif Ersoy, şürlерinden birçoğunu burada yayımlamıştır), Ebûlulâ Eşref Edip'in 14 ağustos 1908'de yayım alanına soktukları bu dergi, aynı kişilerce Sebûl-ür-reşad adıyla sürdürölmüştür.

(2) Le Bon, Gustave (1841-1931), Fransız hekimî ve sosyologu. Sözü geçen eseri Psychologie de L'Education, 1902'de yayımlanmıştır.

(3) Servet-i Fünun (Fenlerin Zenginliği): 27 mart 1891'le 26 mayıs 1944 arasında 54 yıl boyunca yayımlanan Ahmet İhsan Tokgöz'ün dergisi. Bu süre içinde çeşitli biçimlere girmiş, 7 şubat 1896 tarihli 256. sayısından başlayarak Tefvik Fikret'in yönetimine girdiği zamandan sonra Edebiyat-ı Cedide denilen topluluğun yayın organı olmuştur (Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu kitapta metni bulunan «Edebiyat ve Hukuk» adlı çeviri makalesinin yayımına kadar düzenle sürmüştür, 16 ekim 1901), sayı 553.) 1901 sonrasında edebiyat dışı konulara yönelen dergi, 1901-1911 arasında Fecr-i Ati topluluğunun yayın organlığını da yapmıştır. 6 Aralık 1928 tarihli 1680. sayısında yeni harf yasasını benimseyen dergi, «Uyanış» adıyla yaşamını sürdürmüştür.

(4) Jules Verne (1828-1905), Fransız romancısı. Özellikle 1864'den sonraki bilim-kurgu tekniğine dayalı serüven romanlarıyla ün kazanmış; Servetifünun'un ilk yıllarında Ahmet İhsan'ın çevirdiği bazı eserleri resimlerle bu dergide tefrika edilmiştir.

(5) Mehmet Cavit (1875-1926), Türk maliyecisi ve devlet adamı. Selânik'de doğdu. İstanbul Mülkiye mektebini bitirdi. Bir süre öğretmenlik ve memurluk yaptıktan sonra İttihad ve Terakki Cemiyetine girerek gizli çalışmalara katıldı. 1908 Meşrutiyetinden sonra açılan ilk Millet Meclisinde Selânik milletvekiliydi. İlk 1909'da Tefvik Paşa kabinesinde maliye nazırı oldu. Çeşitli öğretim görevleriyle hükümet sorumlulukları arasında bulunduğundan sonra İzmir'de Atatürk'e karşı düzenlenen suikastle ilgili görölerek Ankara İstiklâl Mahkemesince yargılandı; 26 ağustos 1926'da asılarak öldüröldü. Anıları, arkadaşı Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 1943-1946 yılları arasında Tanin gazetesinde tefrika edilmiştir. İktisat ve maliyeyle ilgili bazı eserleri de vardır. (6 kz. Yahya Kemal Beyatlı: Siyasi ve Edebî Portreler, 1968, sayfalar 141-153).

(6) Ahmet Rasim (1864-21 eylül 1932), Türk yazarı. Darüşşafaka'dan sonra memurluk ve yazarlık yapmış. Ahmet Mithat Efendi'nin çıkardığı Tercüman-ı Hakikat'te basın yaşamına atılmış. Ölümüne değin gazetecilik ve yazarlık emeğine adanmıştır. Şiirden hikâyeye, romandan ders kitaplarına, makaleden anılara, tarih ve bilimden gündelik fıkralara kadar her türde yazmış, sayısı kırka yaklaşan eser bırakmıştır.

(7) Georges Ohnet (1848-1916), Fransız roman ve oyun yazarı. Tiyatro edebiyatından sonra özellikle «Yaşam Kavgaları» adını taşıyan roman dizisiyle ün kazanmıştır.

(8) Kock, Paul de (1794-1871), Fransız romancısı. Eserleri birçok dile çevrilmiş olan, bizde Tanzimat döneminde çok beğenilip tutulan bir yazar. Ahmet Mithat, Ebüzziya Tevfik, sonra Ahmet İhsan; birçok eserini adlı, adsız olarak Türkçeye uyarlamışlardır.

(9) Feuillet, Octave (1821-1890), Fransız roman ve oyun yazarı. Eserde adı geçen romanı «Le Roman D'un Jeune Homme Pauvre», 1872'de yayımlanmıştır.

(10) Alexandre Dumas Fils (1824-1895), Alexandre Dumas'ın oğlu olan Fransız yazarı. Hüseyin Cahit'in anılarında geçen yıllarda özellikle Ahmet Mithat ve Ahmet İhsan tarafından eserleri çevrilen, bu arada «Kamelyalı Kadın»la tanınan, aynı kitabı sonraki yıllarda da birçok kez Türkçeye aktarılan kişi.

(11) Bourget, Paul (1852-1935), Fransız romancısı ve denemecisi. Bizde Halit Ziya Uşaklıgil'in etkisinde kaldığı yazar.

(12) İkdam: Abdülhamit döneminde yayımını sürdüren iki, üç gazeteden biri. Ahmet Cevdet Bey (1861-1935) tarafından 23 haziran 1894'de kurulmuş 11353 sayı çıkmıştır; tam koleksiyonu İstanbul Millet Kütüphanesinde. Ahmet Cevdet, yalın yazan, Türkçülük akımını benimsemiş, halkça sevilen bir gazeteci olmuştur.

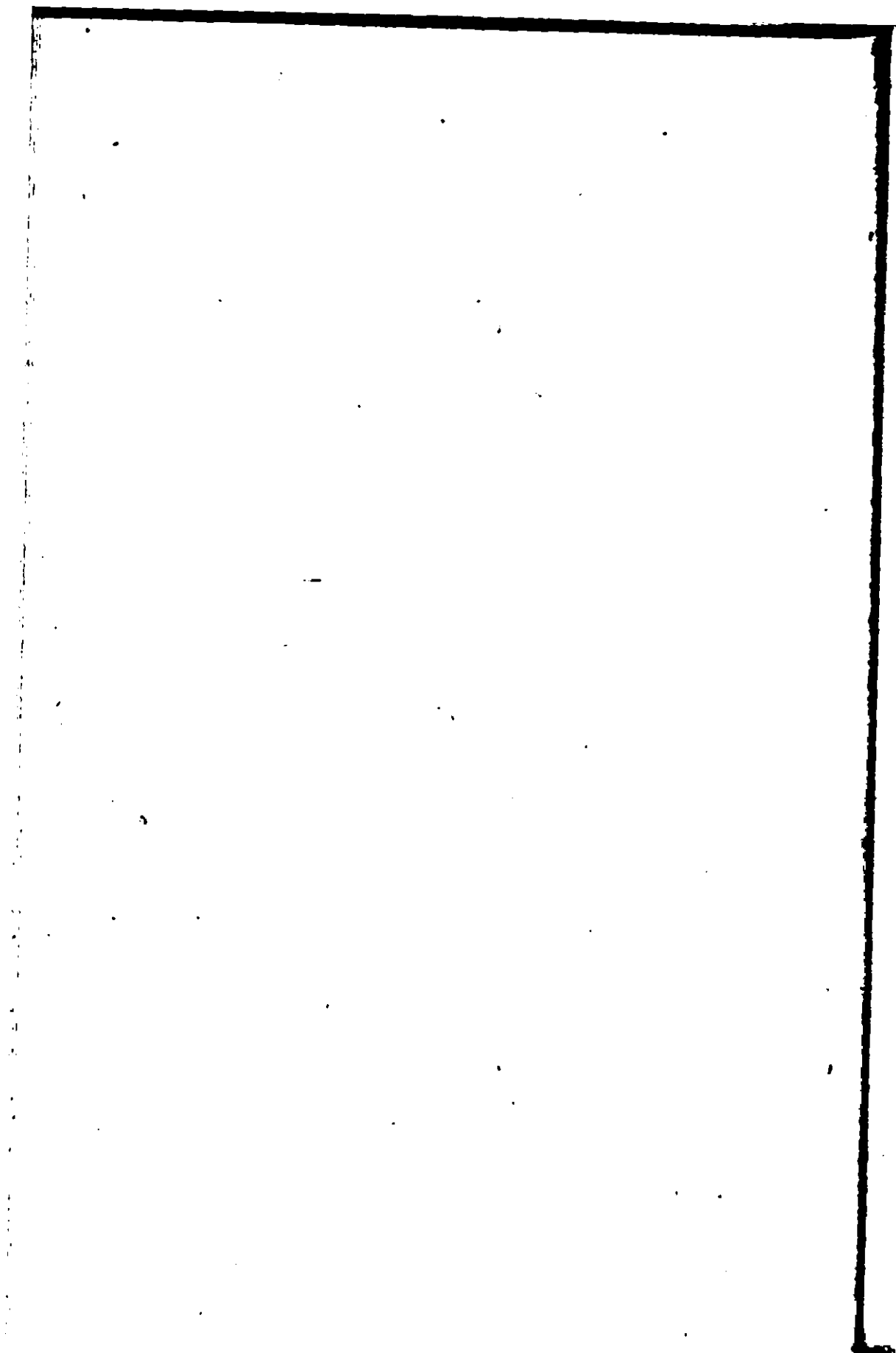
(13) Adı geçen eserin asıl adı «Essais de psychologie contemporaine» dir (1883). Özellikle çağdaş yazarlar üzerine dikkatli eleştiri ve incelemeleriyle dikkat çekmiş, önem kazanmıştır. «Nouveaux Essais» (Yeni Denemeler) de 1886'da yayımlanmıştır.

(14) Hippolyte Taine (1828-1893), Fransız felsefecisi, eleştirmen ve tarihçisi. Çağın en etkili deneme ve edebiyat tarihi yazarı olmuştur.

(15) Alfred Dreyfus (1859-1935), Yahudi bir aileden gelen Fransız subayı. Yüzbaşı olarak görevliken genel kurmaydaki çalışma arkadaşlarının ırkçı düşüncelerinin kurbanı, istemiyerek Dreyfus Davasının kahramanı oldu. Casus diye müebbed hapis cezasına çarptırılarak rütbeleri söküldü ve Şeytan adasına sürgün edildi (aralık 1894).. Yazar Emile Zola'nın da karıştığı çalışmalardan sonra davanın yeniden gözden geçirilmesi sağlandı, ikinci kez yargılandı (eylül 1899). Hafifletici nedenlerle cezası indirildi; Temmuz 1906'da Yargıtay bu hükmü bozarak Dreyfus'un bütün haklarını geri verdi. Yeniden orduya girdi, rütbesi yükseltildi, nişan verildi. Dreyfus davası 1894-1914 arasında Fransa'yı karıştıran siyasal bir skandal olmuş, sağcılarla solcuların kümeleşip cepheleşmelerini keskinleş-

tirmiş, ırkçılarla insan haklarından yana olanları, ordunun şerefini düşünenlerle gerçeği arayanları karşı karşıya getirmiştir. Yıllar sonra asıl suçlunun Binbaşı Esterhazy olduğu anlaşılmıştır. Emile Zola'nın «Suçluyorum» adlı yazısı da, yazarın bir yıl hapis, 3000 frank para ile cezalandırılmasına, Légion d'honneur nişanının elinden alınmasına sebep olmuştur.

(16) Ahmet Şuayıp (1876-1910), Servetifünun yazarlarından. Vefa idadisinden sonra Hukuk mektebini bitirerek Milli Eğitim hizmetlerinde çalışmıştır. Realist ve natüralist Fransız yazarlarını tanıtan makale ve söyleşileriyle Servetifünun edebiyatının düşünce cephesini temsil eden birkaç kişiden biridir. En ünlü eseri «Hayat ve Kitaplar» (1901, 1913)da sekiz inceleme yer alır. Taine, Flaubert... üzerine yazılanlar özellikle dikkat çekicidir.

YURT VE ÖZGÜRLÜK SEVGİSİ

Bu tarihlerde bizim için yeni bir duygu, daha doğrusu bir tutku doğmaya başladı: Yurt ve Özgürlük sevgisi. O günkü kuşaklar, yurt ve ulus sözcüklerini kimseden işitemezlerdi; kendi evlerinde bile. Benim bir dayım varmış, Harbiye Okulu öğrencilerindenmiş. Mithat Paşa'yı' Abdülhamit' Avrupa'ya sürdüğü zaman gazetele-
rin birine Mithat Paşa'yı tutan bir mektup göndermiş. Üç arkada-
şıyla birlikte kendisini tutuklamışlar. Redif Paşa Harb Divanı bun-
ları on beş yıl süreyle Rodos'a sürgün olarak göndermiş. Dayımın
varlığından, böyle bir olay üzerine sürüldüğünden hemen hiç ha-
berim yoktu. Aile arasında bu hüküm giymişliği biz çocuklardan
gizlerler, sanırım nedenini de açıklamaktan çekinirlerdi.

Bu on beş yıllık hükümlülük sona ermiş. Günün birinde aile
içinde büyük bir sevinç dalgalandı. Dayım sürgünden döndü. Bu;
otuz, otuz bir yaşlarında sevimli, güzel söz söyler bir genç idi. Be-
nim üzerimde büyük etki yapıyordu. O sihirli yurt ve özgürlük ko-
nularını onun ağzından tatlı tatlı dinlerdim. Dayım, benim gözüm-
de büyük bir şeref aynasıyla parlıyordu. Rodos'ta Namık Kemal
Bey,' onları evlât gibi kabul etmiş, düşünsel eğitimleriyle uğraş-
mış. Baskı yönetimine karşı olduğu için sürgüne giden, orada Na-
mık Kemal Bey'in evlâdı gibi büyüyen bir dayı... Ağzından çıkan
bütün sözler dosdoğru yüreğime işliyor, ruhuma siniyordu. O be-
nim için bir peygamber gibiydi. Benim ruhsal varlığımın gerek-
seme duyduğu bir besini bana getiriyordu, bana yeni bir ülkü inan-
cı getiriyordu. Evet, tam doğru kelimesi budur: Yeni bir din, yurt
ve özgürlük aşkı...

Kemal Bey'in «Cezmi»sini' bana dayım verdi; Kemal Bey'in
basılmamış «Celâlsinin' yazma bir nüshasını bana dayım verdi.
Artık «Vatan yahut Silistre»sini,' «Akif Bey»sini,' «Gülnehal»ını' Be-
yazıttaki sahaflardan ben buldum.

Benden daha yaşlı bir teyze oğlum vardı. Tıp Fakültesi öğren-

cisiydi. Tıp okulunun öteden beri içinde yanan özgürlük aşkına o da tutulmuştu. Onunla bu konu üzerinde ne kadar içten ve coşkuyla konuşuyorduk. Teyzeoglum Hulki, bana Beşir Fuat'tan¹⁰ da söz açıyordu. Beşir Fuad'ın o günkü kuşaklar üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Büchner'den¹¹ çevirdiği eser gençleri bizim klasik Tanrıbilimcilerimizin zincirlerinden kurtararak daha geniş ufuklara götürüyordu.

Bütün bu yazıların etkisi, akıl ve usa vurmadan gelmiyordu. Okuyup anlayıp da onları kabul ediyor değildim. Okuyup da anlamadığım halde belirsiz bazı şeyler sezdiğim için gizli bir gerçeğe çekilmiş gibi duygularımla onlara eğilim gösteriyordum; ve bu yol, şüphesiz ki daha etkili, daha çekici oluyordu.

Bir gün dayımla sohbet ediyorduk. Ben, gençlere ve bilgisizlere özgü bir inatla iddia ediyordum: «Allah böyle demiş» diyordum.

Bana alaycılıkla karşılık verdi:

— Ne biliyorsun?

Bu küçümseme, en parlak, en inandırıcı bir kanıt kadar sarstı beni ve düşünce yaşamıma başka bir yol açtı: Kendiliğimden düşünme, kendiliğimden yargıya varma yolunu.

Dayım İstanbul'da çok kalmadı. Hükümet, onu Anadolu'nun bir tarafına küçük bir memurlukla göndererek İstanbul'dan uzaklaştırdı. Gene de burada bulunduğu kısa süre, benim üzerimde yarattığı etki bakımından yeterli olmuştu. Okulda ders sırasında okunan kitaplar, artık hep romanlar değildi bundan böyle. Şimdi onların arasına gizli siyasal eserler de karışmıştı. Üstelik Kemal Bey'in kitaplarından da oluşmuyordu yalnızca.

Şuayıp bir gün, gizlice elime pek ince bir kâğıt üzerine basılmış bir gazete tutuşturdu: Mizan.¹² İstanbul'dan kaçan Murat Bey tarafından yayımlanıyordu. Abdülhamid'e ve yönetimine saldırıyor, «İkiden Biri» başlığıyla yazdığı makaleler dizisinde onu meşrutiyet yolunu geri getirmeye, olmazsa saltanattan çekilmeğe çağırıyordu. Murat Bey, ne büyük adamdı! Namık Kemal, Murat Bey gibi büyük adamlar arasına Ahmet Rıza'nın¹³ adı da karıştı. Çok gizli bir kaynaktan çıkarırmış gibi Şuayıp günün birinde de Avrupa'da yayımladığı Meşveret'ten bir sayı getirmişti. Şuayıp'ın babası ölmüştü. Yalnız anası vardı. Sultanselim'de, kuytu bir köşede yaşıyordu. Onun bu gizli ve yasak kâğıtları bulup getirmek zamanlığı, nasılsa, uzun süre devam etti. Daha sonraları, öğrenimimizi bitirdikten sonra da bundan vazgeçmedi. Abdülhamit yöne-

timinin çok sertleştigi, kitapçılarda Fransız gazetelerinin satışının yasaklandığı, yabancı postanelerde «Post restant» damgasıyla gelenlerin bile kuşkuyla izlendiği zamanlarda o gene iyice gizliyerek Meşveret nüshalarıyla «Temps» gazetelerini taşımayı sürdürdü.

Bazen merak eder, bu Meşveret'leri nereden bulduğunu sorardım. Geceleyin Samatya ya da Yedikule tarafında bir eve gittiğini ve oradan aldığını anlatırdı. Şimdi biz gece yaşamına alışkın olduğumuz için geceleri sokağa çıkmanın, Sultanselim'in ıssız bir mahallesinden kalkarak Samatya'ya kadar gidip gelmenin ne olduğunu gençler pek anlayamazlar. Kışın saat dört buçukta İstanbul sokaklarında yaşam dururdu. Her taraf kapanır, çamur içindeki sokaklarda derin bir karanlık yer alırdı.

Şuayıp'ın on paraya satılan bir kâğıt feneri vardı. Bunu giysisinin arka cebinde taşırdı. İşte o sarışın, cılız çocuk fenersiz sokaklarda, karanlıklardan geçerken bunun ışığı ile kendisine yol bulurdu. Ne anlamlı bir örnek: Tıpkı o günkü desteksiz ve yoksun kuşağın durumu. Her yan, korkunç bir baskı yönetiminin karanlığı içinde. Kendi kendisine bırakılmış, düşman sayılmış bir gençlik, öteden beriden sızan özgürlük ışınlarını kılavuz edinerek kendisine bir yol bulmak, yüce bir ereğe varmak için bütün güçsüzlüğüyle çırpınıyor... Bir gençlik ki, yurt sözcüğünü söyleyebilmek özgürlüğünden yoksun... Ama bütün bu yoksunluklara karşın o çocukların içinde sanki bir insanüstü gücün yaktığı ışık, bir ateş var: Yurt ve Özgürlük aşkı. Onlar için tek dayanak ise: Gençliğin yılmayan direnişi ve iradesi...

Yalnızca Yurt ve Ulus sözlerini içitmek, söyleyebilmekle yüreklerimizin ne kadar titrediğini, ruhumuzun ne denli derinliğince sarsıldığını anlayabilmek için o sıkı yoksunluk ve yasaklık yaşamını bilmek gerekir. Bugünkü gençlerin pek doğal, pek sıradan buldukları bu şeyler, o zaman için bizim üstümüzde yüksek bir dinin, en kutsal gizleri kadar etki yaratıcı idiler. Gençlerde Yurt ve Özgürlük aşkını uyandırmak bakımından Namık Kemal'e bu ülke, sonsuza değin bir borç yükümlülüğüyle bağlı olmalıdır. İnanırım ki benim ve kuşağımın en büyük ruhsal eğitimsi, yol göstericisi odur. Bugün bile Namık Kemal adını anarken içimde bir saygı coşkusu, bir sıcaklık duyarım. Murat Bey'in, o yaptığı yayımdan sonra İstanbul'a dönerek Devlet Şûrası üyeliğini kabul etmesinin verdiği düş kırıklığı, uyandırdığı tiksinti de bu yeni Yurt din ve aşkının bağnazlığındaki etki gücünden doğmuş olmalıdır. Murat Bey'in.

kim bilir ,insanca açıdan düşünülürse, belki de özrü kabul edilmesi gereken o zayıflığı, bizde o kadar acı bir kırgınlık uyandırmıştı ki, aradan uzun yıllar geçtiği halde bir türlü yok olmamıştı. Meşrutiyet'ten sonra Tanin'de sert makalelerden biri de Murat Bey'e karşı idi .Bugün, türlü türlü yaşam deneylerinden sonra bu olayı hatırladığım zaman, «belki de haksızdım; belki de Murat Bey'i haklı gösterecek hafifletici nedenler vardı» diyorum. Ama gençlik, sorunları tek açıdan görmeğe eğilimli; «evet», «hayır» biçiminde tek yanlı kesin yargılara vararak yaşanmış anların zorunluluğunu, gereklerini düşünmüyor.

Murat Bey'in baskı yönetimiyle savaşını yarı yolda bırakması ne kadar ters bir etki yaratmışsa Ahmet Rıza Bey'in Sarayca yapılan bütün önerilere, çağrılara, verilmiş sözlere önem vermiyerek özgürlük yararına giriştiği yayınını sürdürmesi de kendisini bizim gözümüzde sıradan, ölümlü kişilerin üstüne çıkarmıştı. Meşrutiyetten sonra Ahmet Rıza, bir büyük mülk ve gelir sahibi gibi hep geçmişte biriktirmiş olduğu bu ana malı yedi, yedi; ama o kadar çoktu ki bitiremedi. Gezide bulunduğum sırada cenaze törenine katılamamış bulunmak, benim için ayrı bir acı olmuştur.

Kemal Bey'in kitapları, arada sırada elimize geçen özgürlük konusundaki broşürler bize Fransızca eserleri bıraktırmış değildi. Okuduğumuz şeyleri anladığımız oranda okuma hevesimiz de artıyordu. Bu bir susuzluktan ki dindirilmesi istendikçe artıyordu. Artık Fransız edebiyat yaşamını, pek eksik de olsa, izleyebilecek duruma gelmiştik. «Les annales Politiques et Littéraires» (Edebiyat ve yasa Yıllıkları) dergisi bu noktada bizim için çok yararlı oluyordu.

Sanırım o sıralardaydı, Sarah Bernhardt¹⁴ İstanbul'a geldi. Bu, Şuayıp ile benim için büyük bir dert gibiydi. Sarah Bernhardt'ı görmek isterdik, doğallıkla, ama nasıl? Sarah Bernhardt, Beyoğlu'daki tiyatrodaki oynuyordu. Geceleyin benim ailem Aksaray'dan Beyoğlu'na yalnız tiyatroya yollamazdı. Şuayıp'ın babası olmadığı için o, davranışlarında daha özgür gibiydi.

Üstelik benim için evden izin koparmak olanağı bulunsa da ikimize birden birer «paradi»¹⁵ bileti almak seksen kuruşa bakardı. İkimiz de ceplerimizdeki parayı birleştirdik. Kırk beş kuruş tuttu. Kura çektik Şuayıp kazandı. Kırk kuruş ile bilet alacak, yirmi para da gidiş geliş için Köprü'ye verecekti. Üst tarafı da hafta başına kadar ikimize cep harçlığı olacaktı. Şuayıp, kâğıt fenerinin mumunu tazeledi. Sultanselim'deki ıssız ve karanlık sokaklardan yola

çıktı, Tepebaşı'na kadar yürüdü, Sarah Bernhardt'ın «La Dame aux Camélias»sını gördü ve gece yarısında, gene aynı yollardan Sultan-selimin sokaklarında uyuyan köpekleri çiğneyerek evine yürüyerek döndü.

Ertesi sabah ilgi ve coşkuyla onu okulda bekliyordum. Bana Sarah Bernhardt'ı uzun uzun anlattı. Yüzünü, oyununu bütün ayrıntılarıyla. Bahtım bana yardım etti de Sultanhamamı'ndan geçen rastlantıyla açık araba içinde Sarah Bernhardt'ı görebildim. Orası eskiden pek dar bir yoldu. Arabalar çoğunlukla sıkışır, beklerlerdi. Aynı durumla Sarah Bernhardt da karşılaşmıştı. Onu görür görmez tanıdım, resimlerinden. Durdum ve o büyük sanatçıyı rahatlıkla seyrettim.

Şu sıradan, önemsiz ayrıntıları belki çok gereksiz sayanlar bulunacaktır. Bunlar da birer anı mı ki sanki? Ama benim için o kadar derin bir anı ki aradan otuz beş yıldan fazla zaman geçtiği halde, Sarah Bernhardt sarı saçlarıyla bugün bile arabanın içindeki durumuyla gözlerimin önündedir. Sonra bu ünlü oyuncuyu, locada oturarak «La Dame aux Camélias»yı canlandırırken ben de gördüm. «J'ai chaud» (Ateşim var!) diyen sesi bugün bile kulağımda. Gene de bu, küçük, güçsüz, yoksun bir öğrenciyken onu uzaktan, sokakta görmenin verdiği haz ve mutluluğun anısına hiç benzermiyordu. Gençlik; güzel ve yüksek şeylere, sanata, o kadar tutkun ve onunla ilişkili en küçük ayrıntılara bile o kadar saygınlık besliyor ki...

Lisenin üçüncü sınıfında başımdan ufak, duygusal bir serüven geçti. Buna «serüven» demek bile doğru değil. Çünkü gerçekten olmuş, gerçekliğe dönüşmüş hiç bir şey yok. Ama gene de bu küçük duygusal olay, sonradan «Hayal İçinde» romanıma konu olmuştur. Bu romandan söz etmek sırası geldiğince anlatırım.

Lisenin dördüncü sınıfına geçtiğimiz vakit, edebiyat öğretmeni olarak İsmail Safa Bey'i¹⁴ tanıdık. İsmail Safa Bey'in, nerdeyse resmen takılmış adı «Şair-i maderzâd» (Anadan doğma şair)di. O dönemlerde her şairin böyle bir sanı olurdu. Kim verirdi bilmem. Bil-diğim, İsmail Safa Bey'i'n gazetelerde adı geçerken ne olursa olsun kendisinin bu sanı ile anılmasıydı. Örneğin Mehmet Celâl Bey'¹⁵ den de «Şair-i şirinmakal» (Tatlı sözlü şair) demeksizin söz açmak nerdeyse bağışlanmaz bir suç gibiydi. Öyle sanıyorum ki Safa Bey'e bu sanı Muallim Naci yakıştırmıştı.

Safa Bey, lisede öğretmenimiz, sonra değerli bir dostumuz ol-

du. Sarı sakalı, zayıf bir vücudu vardı. Pek güzel sayılamıyacaksa da çok sevimli bir adamdı. Sonraları kendisini yakından tanıdıkça yaradılışının temizliği onu bize daha çok sevdirmişti. Safa Bey, bize nazmı ve şiiri sevdirmek için oldukça uğraştı. Hamid'in Makber"¹inden ve başka eserlerden epeyce şeyler ezberletti. Sınıfımızda bunları güzelce belleyenler olduysa da, yazık ki, şair yetişmedi.

Muallim Naci'nin² ölümü, işte bu sıralara rastlar. İyi hatırlıyorum, bir gün İsmail Safa Bey derse geldiği zaman pek üzgündü. Naci Efendinin ölümünü bize duyurdu ve şu koşanın (beytin) ölüm yılını belirten bir değer³ taşıdığını söyledi:

«Geldi bir devre-i mâtem şi're

İrtihal etti Muallim Naci»

(Şiir yaşamına bir yas dönemi geldi; (çünkü) Muallim Naci göçtü).

Ne gereksiz şeyler aklında kalıyor insanın.

İsmail Safa Bey'den söz ederken onunla ilgili bir hikâyeyi anlatmak isterim. Öğrenimimizi bitirdikten sonra dost niteliğiyle tanıştığımız sıralarda bir gün Tevfik Fikret'in⁴ evinde kendisi anlatmıştı:

İsmail Safa Bey'in mahallesine yeni bir komşu taşınır. Safa Bey, bu kişinin babasının dostlarından olduğunu biliyormuş. Hem de komşu. Bir ziyaret gerekli. Mevsim de ramazan; iyi bir fırsat. Anadan doğma şair, iftara beş dakika kala komşunun kapısını çalar. «Buyurun» diye karşılarlar. Başka konuklar da varmış. İftar sofrasının başına götürürler. Safa Bey sofraya oturur, ev sahibiyle selâmlaşırlarsa da hiç kimseden bir güler yüz görmez. Buna pek önem vermezse de ev sahibinin hiç tanışıklık göstermemesi ve kendisiyle ilgilenmemesi canını sıkır. «Ne ettim de geldim» diye içinden kendisini yemeğe başlar. Ortadaki soğukluğu gidermek için uygun bir söz konusu bulmağa uğraşır. Ama o kadar sıkılmış, sinirlenmiş ki, oldukça zarif konuşan zavallı şair bir türlü uygun bir şey bulup söyleyemez. Her geçen saniye kocaman bir taş ağırlığıyla yüreğinin üstüne basmağa başlar. Çekilip gitmenin de yolu yok.

Bu sıkıntı içindeyken ev sahibi uşaktan bir su ister. İsmail Safa, bunu hemen bir konuşma başlangıcı fırsatı diye kullanmayı düşünür. Büyük bir incelikle selâm verip eğilerek:

«— Allah afiyetler versin efendim!»

demek için ağzını açarsa da, aman yarabbi, kulakları ne işitiyor?

Ev sahibine bu ince selâmdan sonra: «— Allah akıllar versin efendim!» demez mi? İsmail Safa Bey'in şaşırarak söylediği bu sözler, bütün sofra halkıyla birlikte ev sahibini de şaşırtır. Zavallı şair yıkım içinde kendisini toplar, her zamanki inceliğini bularak birdenbire kararını verir:

— «Efendim, der, düşündüğümü anlatabilmek için bana dost olmayan ağzı, izninizle, ben de nimetlerinizden yoksun bırakayım!».

Bunları söyler söylemez sofradan fırlar, çevresine bakınmadan odadan ve evden kaçar.

Bu hikâyeye hem kendisi gülüyor, hem Fikret'le ben kahkahalar savuruyorduk. Kim bilir o çıktıktan sonra iftar sofrasında neler konuşulmuştur!

Basın dünyasına uzun hizmetleri, temiz yaradılışı ile kendisini tanıtmış olan Selânikli Tevfik Efendi de öğretmenlerimizdendi. Bize tarih okuturdu. O da ünlü dalgınlardandı. Ders verirken sınıfta düzence bozulmuyorsa bu, yalnızca bizim ona karşı beslediğimiz saygıdan doğardı. Bir gün, sınıfa girdiğiniz zaman, sınıf defterine bakmak için belletici yokluğundan yararlanarak, öğretmen kürsününün çevresine toplanmıştık. Birdenbire içeriye Selânikli Tevfik Efendi girdi. Herkes yerine kaçıştı. Gene de öğretmen kürsüsünün önünde, ayakta bir öğrenci kalmıştı. Bu, Aynızade Hasan Tahsin idi. Parmağını kürsünün budak deliğine sokmuş, çekmek istediği halde parmağı şiştiği için çıkaramamıştı. Selânikli Tevfik Efendi, burunun dibinde ayakta dikilen bu öğrencisini görmedi mi, gördü mü, ya da bundan olagan dışı bir durum mu görmedi, bilmiyorum. Hiç ses çıkarmadan, her zamanki gibi ön sıradaki öğrencilerden birini göz hapsine alarak, hep onun yüzüne bakarak, gözlerini çevirmeden dersini anlatmaya devam etti, sürdürdü. Öğretmene bir kez yakalandıktan sonra başını çevirmek ayıp olacağı için, tarih dersi arasında roman okumak isteyenler daha başlangıçta gözlerini yere indirirler ve bu ders anlatımından kurtulmuş bulunurlardı.

Selânikli Tevfik Efendi öğretmenliğinde ve gazeteciliğinde ömrünün sonuna kadar bu yoksunluk ve alçak gönüllülük içinde sürdürdü yaşamım. Sonraları, artık çalışamaz bir duruma düşmüştü. Sanırım, öğretmenliğini de almışlardı. O zamanlar Tanin çıkıyordu. Geçmişe saygı duygusuyla Tanin'de başyazarlığı kabul etmesini istedim. Yarım bir bunaklık içindeydi. Gene de yazıyor, görev duygusunu yitirmemeğe uğraşıyordu. Bu ara geç vakit matbaadan çı-

karken Türkçe ve Fransızca gazeteleri koca bir paket halinde taşımak merakına kapılmıştı. Gözü hâlâ okumakta, çalışmaktaydı. Bu durum, Babanzade Şükrü ile Muhiddin'in alaylarına konuydu. Durmaksızın eğlenirlerdi. Gençlik insafsız olur.

Fransızca öğretmenimiz canlı bir yıkıntıydı büsbütün: Monsieur De Varès adını taşıyan yurdunda barınamıyarak yabancı bir ülkede, yapayalnız ömrünün son günlerini ısıdırmağa uğraşan bu zavallı yaşlı, sınıfında uyuklar dururdu. Bir tek sözcük Türkçe bilmezdi. Biz de tek tük cümle Fransızca söyleyemezdik. Hiç bir yarar sağlamadan yılı yitirdik böylece.

Benim elimde Fransızca kitaplar görmüş, meraklı olduğumu öğrenmişti. Okumak için bana kitaplar getireceğine söz verdi. Bir hafta sonra, gazetelerden tefrika halinde kesilerek toplanmış bir eser getirdi. Bakım; Emile Richebourg'un «La Fille Mautide»i. Kovulmuş Kız, diye Türkçeye de çevrilmişti. Yüzümü buruşturdum. Artık böyle yazıları okumayacak kadar yükselmiştim. Öğretmene bir şey de söyleyemiyordum. Yalnız düşününe düşününe, kendimi sıkı sıkı:

— Emile Zola nasıl? Onun kitapları kötü müdür? diye Fransızca sordum. Bana tek bir sözcükle karşılık verdi:

— Cochon (domuz)!

Emile Zola'yı böylece küçümsemesi üzerine bizim Fransızca öğretmenimize numarasını vermiştik. Fransız edebiyatını biz ondan daha iyi anlıyorduk!

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

YURT VE ÖZGÜRLÜK SEVGİSİ

(1) Mithat Paşa (1822-1884), Türk devlet adamı. Tuna valiliğindeki başarıları üzerine 1868'de Devlet Şûrası başkanlığına getirilmiş, ilkin 1872'de sadrazam olmuştur. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde rol oynayan birkaç kişiden biridir. 1876'da I. Meşrutiyetin ilânı ile II. Abdülhamid'in tahta çıkarılmasında da etken olan Mithat Paşa, Kanun-i Esasi'deki 113. maddenin Padişaha verdiği hakla önce yurt dışına sürülmüş, sonra Yıldız Mahkemesinde Abdülaziz'i öldürtmek suçuyla yargılanmış (27 haziran - 28 temmuz 1881), ölüm cezası müebbed hapse çevrilmiş, sürüldüğü Taif kalesinde boğularak öldürülmüştür (6 mayıs 1884). Mithat Paşa adı, bütün Abdülhamit dönemi boyunca özgürlük yanlılarının bayrağı olmuş, sonradan getirilen kemikleri Hürriyet-i Ebediye şehitliğine gömülmüştür. Şimdi İnönü Stadyumu olan Dolmabahçe stadyumuna ilkin onun adı takılmıştı.

Çok zaman bekledi, ey zât-ı mübeccel, vatanın
Yâd için nâmü serencâmını hürriyetle;
Bize hürriyeti sen verdin, evet sen verdin
Bize insanlığı, hürriyet ü milliyetle.
Sana fermân-ı şehâdet bize tevki-i bekaa...
Elde kanun-ı mübinin geziyor. Hürmetle
Dinle zâir, bu sadâ hakk sesidir; âfâka
Şunu tevdi ediyor, saffet ü ulviyyetle:
Mithat Osmanlılığın rûhunu tecdit etti.
Rûhu Osmanlılığın, fahredecek Mithat'la.

(Tevfik Fikret)

(Düşünce dergisi, özel sayı, 1914)

(Bugünkü dille)

Çok zaman bekledi ey mübarek zat, vatanın
Anmak için adını ve başından geçenleri, hürriyetle;
Bize özgürlüğü sen verdin, evet sen verdin
Bize insanlığı, özgürlük ve ulusallıkla.
Sana şehitlik buyruktusu, bize sonsuzluk nişanı...

Elde apaçık yasan geziyor. Saygıyla
Dinle siyaretçi, bu ses hak sesidir; ufuklara
Şunu bildiriyor, temsilik ve yücelikle:
Mithat, Osmanlı'nın ruhunu yeniledi.
Osmanlı'nın ruhu, övünecek Mithat'la.

(2) II. Abdülhamit (1842-1918), 34. Osmanlı hükümdarı, 28. Osmanlı halifesi, Tanzimat döneminin son, Meşrutiyet döneminin ilk padişahı. I. ve II. Meşrutiyetler onun hükümdarlığı sırasında duyurulmuştur. Abdülmecit'in ikinci oğludur. Ağabeyi V. Murat'ın sinir dengesizliği yüzünden tahttan indirilmesi üzerine hükümdar olmuş, (31 ağustos 1876), tahta 32 yıl, 7 ay 22 gün kalmış, 31 mart 1909 karşı devrim ayaklanması üzerine tahttan indirilerek önce Selanik'de, sonra Beylerbeyi Sarayında oturtulmuştur. Kişiliği ve siyasal tutumu bugün bile tartışılan II. Abdülhamid, onu sevenlerce başarılı ve mazlum bir hükümdar (ulu hakan), sevmeyenlerce zalim bir müstebit (kızıl sultan) sayılmıştır. Edebiyat açısından II. Abdülhamit, zorba yönetimi ve kuruntulu tutumuyla sansür-jurnal-haşiye yaşamını getirmiş, onun döneminde gelişen Servetifünun edebiyatı bu etkilerin izlerini taşıyarak bezgin, karamsar, bireysel eğilimlerle «Sanat için sanat» anlayışına sığınmıştır. Özgürlük isteyenlerce II. Abdülhamit, devrilmesi tek amaç sayılan müstebit bir hükümdara duyulan kin ve gayzla anılır.

(3) Namık Kemal (1840-1888), Tanzimat döneminin en etkili şair ve yazarıdır. Vatan ve hürriyet kahramanı sayılarak yüceltilen Namık Kemal, Yeni Osmanlılar arasında siyasal uğraşa katılmış, gazeteler çıkarmış, bir oyununun yarattığı coşku ters yorumlandığı için Magosa'da sürgünde kalmış, I. Meşrutiyetin ilk Anayasasını hazırlayan kurulda bulunmuş, Abdülhamid'in yönetimi tekeline almak istemesi üzerine padişah aleyhinde bulunmakla suçlanarak beş ay tutuklu kalmış, 1877'de Midilli Adasına sürülmüş, 1879'da oraya mutasarrıf olarak atanmış, 1884'de Rodos mutasarrıflığına geçmiş, 1887'de mutasarrıflıkla gittiği Sakız adasında genç yaşta ölmüştür. Mezarı Gelibolu-Bolayır'dadır.

(4) Cezmi, Namık Kemal'in iki romanından biridir (1880; yeni harflerle Fazıl Yenisey tarafından 1963). Midilli'de yazılmış, iki cilt olarak tasarlandığı ve romana adını veren Cezmi'nin kişiliği asıl ikinci cilde bırakıldığı halde eser yarım kalmıştır. Tarihimizin büyük kahramanlık dönemlerine hayranlık duyan ve büyük adları yüceltip kutsamayı seven Namık Kemal'in, ikinci cildi, romanın konusu imparatorluğun bozuluş dönemine rastladığı için yazmamayı yeğlediği sanılır. Eser 11 bölüm, 41 parçadır. Üç devletin yaşamı karışan tarihi romantik yapıdadır. Yazılmış olan ilk ciltte Kırım Şehzadesi Adil Giray ön planda gelir.

(5) Celâleddin Harzemşah, Namık Kemal'in Magosa sürgününde yazmağa başladığı 15 perdelik büyük tarihî oyunudur. Uzun ve edebiyatla ilgili düşüncelerin sergilendiği bir beyanname değerindeki önsözü ise Midilli'de yazılmıştır (1885, yeni baskısı Hüseyin Ayan tarafından, 1969). Celâl piyesinden başka daha beş oyunu olan Namık Kemal onları en çok birer haftada bitirdiğini, Celâl'e '22 uzun süre çalıştığını açıklar. Padi-

şah Abdülhamid'e sunulan ve Namık Kemal'in rütbesinin bir derece artırılmasını sağlamış olduğu sanılan el yazması nüsha şimdi Üniversite Kütüphanesinde. Gerçek bir tarih kahramanının yaşamını ve uğraşım konu edinen, okunmak için yazılmış olan bu büyük oyunda Namık Kemal, Celâl'in ölümü üzerine ileri sürülen iki söylentiye birleştirerek bir ekleme yapmıştır.

(6) Vatan yahut Silistre, Namık Kemal'in ilk yazdığı oyundur. 1 nisan 1873'de İstanbul'da Güllü Agop tiyatrosunda oynanmış, büyük bir etki ve başarı kazanmış, uyandırdığı coşku, seyircilerin «Allah muradımızı versin» sözleri, «halkın Murad Efendiyi padişah istemesi» biçiminde yorumlanarak Namık Kemal'e arkadaşlarının sürgüne gönderilmelerine neden olmuştur.

(7) Akif Bey, Namık Kemal'in Kıbrıs yolunda gemide tasarlıyarak zindanda yazdığı beş perdelik oyunudur. İlk 1874'te basılmış, sonra pek çok baskıları yapılmış, Reşat Nuri Güntekin'in hazırladığı metin düzeltimiyle Devlet tiyatrolarında oynanmış, yeniden basılmıştır, 1958. Kahraman bir deniz subayı olan Akif Bey'in yiğitlikleriyle eşi vefasız Dîlrûba'nın karışıklığı oyuna bir dram etkisi verir.

(8) Gülnihal, Namık Kemal'in Magosa'da tamamladığı ikinci tiyatro eseridir (1875, yeni baskısı Kenan Akyüz tarafından 1960, 1969). Konu Tanzimat çağından önce Rumeli'deki sancaklardan birinde geçer. Kaplan Paşa'ya karşı muhtarın direnişi mutlu ve olumlu bir sonuca bağlanır.

(10) Beşir Fuat, 1852-53 yıllarında doğduğu sanılır, 1887'de intihar etmiştir. Mesleği subaylık olduğu halde sonradan gazeteciliğe atılmış, çeviriler yapmış, 1883'den sonra iki dergi çıkararak eleştirileriyle dikkati çekmiş, basılmış 15 kitabıyla 200'den fazla makalesi bulunan ilginç bir Tanzimat dönemi yazarıdır. Pozitivizm ve Natüralizm üzerinde çok duran Beşir Fuat, damarlarını keserek kendine kıymıştır. Tepebaşında büyük bir sokak, şimdi onun adını taşımaktadır.

(11) Georg Büchner (1813-1837), Alman yazarı. Danton'un ölümü (1835), Woyzeck (1836) gibi oyunlarında devrimci düşünceleriyle dikkati çekmiştir.

(12) Mizan, Tanzimat dönemi yazarlarından Mehmet Murat'ın (? - 1917), ekim 1885'de başlayarak çıkardığı haftalık gazete. 1894'de Paris'e kaçan Mizancı Mehmet Murat, oradaki Jön Türklerin yayım yaşamına katılmış, sonra dönerek Şuray-ı Devlete üye olmuş. 31 mart 1909 gerici ayaklanmasına adı karıştığı için Rodos'a sürülmüştür. 6 ciltlik genel tarihi, gerçekçi bir romanı (Turfanda mı, Turfa mı?, 1892), 7 ciltlik Osmanlı tarihi vardır (Tarih-i Ebûlfaruk, 1909-1914). (bkz. Y. K. Beyatlı: Siyasal ve Edebi Portreler, 1968, sayfa 61 - 69).

(13) Ahmet Rıza (1859-1930), İkinci Meşrutiyeti hazırlayan siyasal hareketin önderi, gazeteci ve politikacıdır. 1889'da Bursa Maarif Müdürü iken Paris'e kaçarak orada Meşveret, Şura-yı Ümmet gazetelerini çıkarmış, Jön Türkler birikiminin başı olmuştur.

(14) Sarah Bernhardt (Henriette Rosine Bernard, 1844-1923 Fransız kadın tiyatro oyuncusu. Döneminin en etkili ve başarılı oyuncusu ola-

rak dünyaca ün kazanmış, yabancı ülkelerde uzun turnelere çıkmış, sesi ve oyun gücüyle erişilmez bir düzeye erişmiştir. İki oyun ve anılarını yazmıştır.

(15) Paradi: Bir tiyatronun en üst kattaki en ucuz yeri.

(16) İsmail Safa (1867-24 mart 1901), 19. yy. şairlerimizden. 1890'dan sonra Mülkiye Mektebinde edebiyat öğretmenliği yapmış, 1891'de Mirsad dergisinin baskazarı olmuş, hükümet aleyhinde çalıştığı iddiasıyla II. Abdülhamit tarafından sürüldüğü (nisan sonları, 1900) Sivas'ta veremden ölmüştür. Peyami Safa'nın babasıdır. Muallim Naci'nin «Şair-i mâder-zâd» (anadan doğma şair) diye andığı İsmail Safa, Tanzimatın Servetifünun'a geçiş döneminin ilginç sanatçılarından.

(17) Mehmet Celâl (1867-1912), 19. yy. şair ve hikâyecilerinden. Yaşamının özellikleri ve aşkları Ahmet Rasim'in «Muharrir, Şair, Edip» eserinde sık sık anılmıştır. «Ada Şairi» diye anılacak kadar ısrarla Büyükkada'daki serüvenlerini dile getirmiştir. 1896'dan sonra Servetifünun edebiyatının gücü karşısında ününü yavaş yavaş yitirmiştir.

(18) Abdülhak Hâmid Tarhan (1852-1937), Tanzimat devri şairlerinden. Süleyman Nazif tarafından şair-i a'zam, dâhi-i a'zam (En büyük şair, en yüce dahi) diye anılmış ve bu sanla ünü yayılmıştır. Makber (Mezar, 1885), 21 nisan 1885'de yitirdiği ilk eşi Fatma Hanımın ölümünün yarattığı acı ve tepkilerle yazılmış, şekilce yeni, uzun bir şüirdir. Sekizer dizelik bentlerden 295 tane. Bentlerin çoğu, ana metinden ayrı olarak okunabilecek bütünlüktedir..

(19) Muallim Naci (1850-13 nisan 1893), Tanzimat dönemi şair ve yazarlarından. Asıl adı Ömer. Nice memurluklardan sonra İstanbul'da gazetecilik yapmış, damadı olduğu Ahmet Mithat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesinin edebiyat bölümünü yönetmiş, öğretmenliklerde bulunmuş, divan şiirimizi klâsik bir tutumla yaşatmaya çalışmış, aruzu ustalıkla kullanmış, dilce sağlam biçimce eski şiirleriyle döneminde bir yetke olmuş, Recaizade Ekrem'le edebiyat beğenisi açısından tartışmalarıyla tanınmıştır. Hikâye ve roman dışında hemen her türde eserleri vardır.

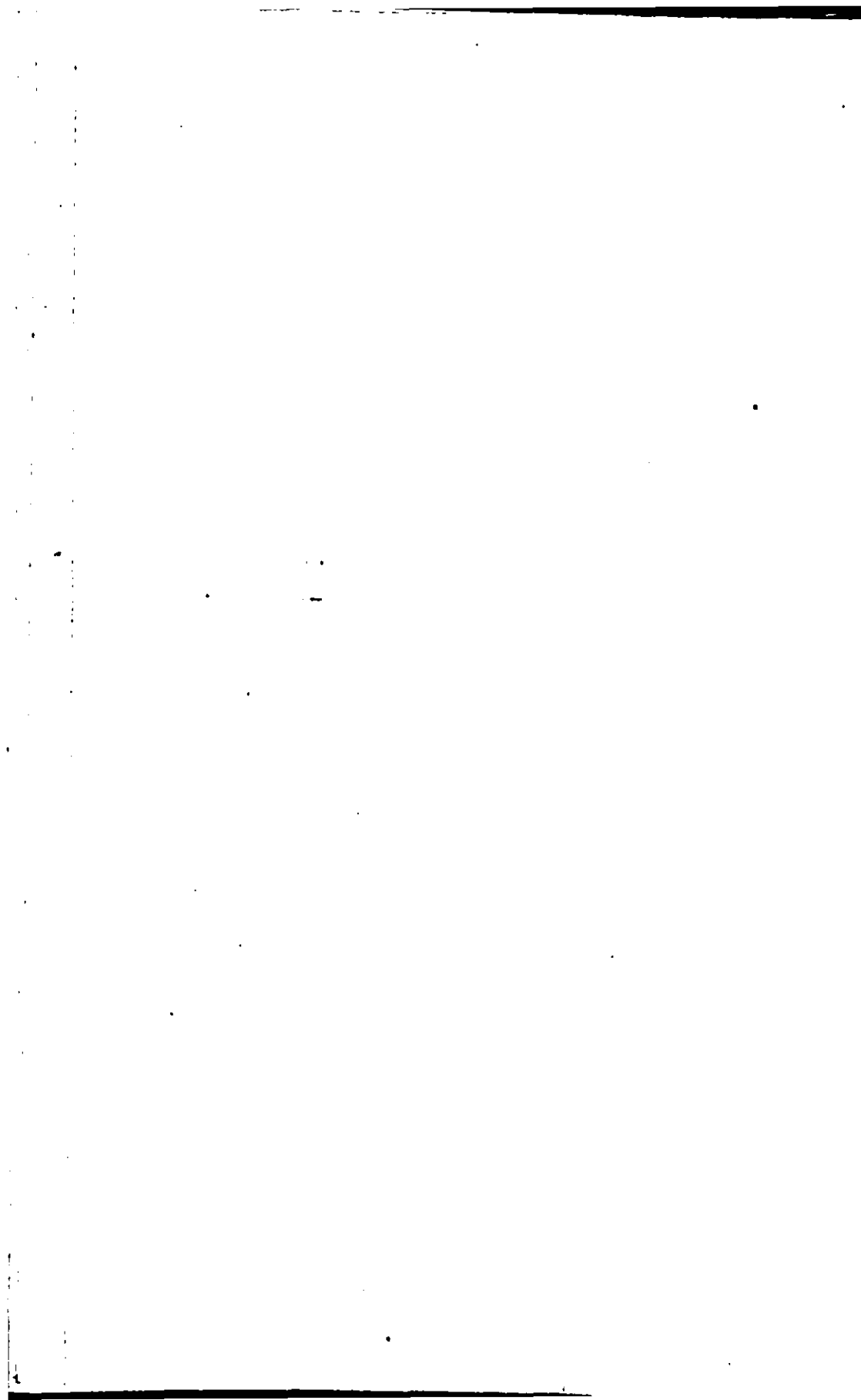
(20) Divan şiirimizde alfabenin her harfinin bir sayı değeri vardır. Ebeced denilen bu yöntemle önemli olaylara tarih düşürülür, bir dize ya da koşada kullanılan sözcüklerin sayı değerleriyle anılan olayın yılına denk düşen bir toplama erişilirdi. Eski alfabeyle ilgili olan bu oyun şimdi bırakılmıştır.

(21) Tevfik Fikret (1867-1915); ölümünün altmışıncı yılında bulunduğumuz büyük Türk şairi, Servetifünun topluluğunun en seçkin imzası. Bu kitapta pek çok kez söz ve davranışları anılacak olan Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit'in en çok saydığı kişilerden olduğu halde aralarında bir iki kez dargınlık doğacaktır. Ödün vermez ülkeleri ve erdemli kişiliğinin hiç eğilmemiş direnişiyle Tevfik Fikret, onu tanıyan herkesce sevilip sayılmış ustalardan biridir. Rubab-ı Şikeste (1900) ve Halûk'un Defteri (1911) adlı şiir kitaplarından seçmeler, Ahmet Muhip Dıranaş'ın dikkatli emeğiyle bu yıl İş Bankası Yayınları arasında çıkmıştır. Kırık

Saz. Servetifünun edebiyatının dil yanlışısından kurtulamayan Tevfik Fikret'in şiiri, dilce çok eski ve karışık olduğu için yazık ki bugünkü kuşaklarca okunup anlaşılamamaktadır. Âşyan adlı evi, İstanbul Belediyesi satın alınarak Edebiyatı Cedide Müzesi haline getirilmiştir (Rumelihisar sirtları).

(22) Emile Jules Richebourg (1833-1898), Fransız şair ve romancı. Çocuklar ve gençler için yazmış olduğu hikâyelerle tanınmış, birkaç roman da yazmıştır.

(23) Emile Zola (1840-1902), Natüralizm akımının en güçlü temsilcisi sayılan ünlü Fransız romancı. Therèse Raquin romanı, Beşir Fuat tarafından dilimize çevrilmişti.

MÜLKIYE OKULUNDA ...

Dördüncü yıla lise öğrenimimiz sona eriyordu. Hepimiz Mülkiye' Okuluna geçmeğe hazırlanıyorduk. Ne var ki o yıl ilk kez olmak üzere Mülkiye Okulu için yarışma sınavı kondu. Yalnızca kırk öğrenci alınabilecekti. Bu karar, benim edebiyat ve siyasal yaşamım üzerinde dolaylılıkla büyük bir etki yaratmıştır.

Yarışma sınavı hiç birimizin, özellikle tembel arkadaşların başına gitmemiştii. Mülkiye Okulunun lise bölümündeki öğrenciler arasında da bundan hoşnut olmayanlar çoğunluktaıydı. İki okulun öğrencileri arasında gizli görüşmeler yapıldı. Sonunda yarışma sınavına katılmamağa karar verdik. And içtik. Şaşılasi şey. Abdülhamit döneminde bu karar bir gün uygulanarak yerine bile getirildi. Böyle bir baş kaldırma girişiminin Sarayca ne kadar korkunç bir suç sayılacağını biz önceden bilemezdik. Ama nasıl oldu da Saray bu işe büyük bir önem vermedi, bilmiyorum.

Yarışma sınavı günü hepimiz Mülkiye Okulu dolaylarına birikmiştik. Köşe başlarında öğrencilerden kolcular, gözcüler vardı. Geleni çeviriyorlardı. Divanyolu, ayakta dolaşan iki okulun öğrencileriyle dolmuştu. O gün güvenlik kuvvetleri geçici tutuklamalar yaptı; ama gene de kimse sınavlara katılmadı. Ertesi günü sıkı bir yağmur yağdı. Sokaklarda dolaşmak olanağı yoktu. Okula gittik ve sınava katıldık.

O günlerde Sarayca önem verilmemiş sanılan bu olay, gene de Sarayın hatırlından çıkmamıştı. Üç yıl sonra Mülkiye Okulu öğrenimini bitirdiğimiz zaman, okuldan birincilik, ikincilikle çıkanları kâtip olarak Saraydaki mâbeyn² görevlerine almadılar. Oysa ki bize gelinceye değin her yıl birinci ve ikinciler mabeyn kâtipliğine alınırlardı. Bu afaroz, bizden üç yıl sonra okulu bitirenlere kadar sürdü. Zihinleri bozulmuş öğrencilerin arkası kesildiğine güven gelince, gene Mülkiye Okulunun birinci ve ikincilerinin sarayda görevlendirilmesi yoluna gidildi.

İşte bu yüzden Mülkiye okulunu bitirince mabeyndeki göreve gitmedim. Gitmiş olsaydım, yaşamım bûsbütün başkalaşacaktı.

Yarışma sınavı, Şuayıp ile sınıf arkadaşlığımıza son vermişti.

Çünkü çok zeki bir öğrenci olduğu halde yarışmada kazanamamıştı. Hukuk Mektebine yazıldı. Bir bildik aracılığıyla da Orman, Madenler ve Tarım Bakanlığı kalemlerinden birine yüz elli kuruş maaşla girdi. Eline ilk geçen parayla da bana Zola'nın Rougon Macquart'ı dizisinden kitaplığımızda eksik olan kitapları armağan etti.

Mülkiye Okulunda Fransızca öğretmenimiz Mösyö Lescaut adında bir Fransızdı. Kendisinden yararlanmanın olanağı vardı. Ama Fransızca öğrenimi bakımından sınıfımız o kadar karışıktı ki gene okuma yapıyor, dilbilgisinin ilk yıl bilgileriyle uğraşıyorduk. Bununla birlikte öğretmenimiz sözlükte bulamadığım kelimelerin anlamlarını öğrenme konusunda işime yarıyordu. Okuduğum romanlarda rastladığım bu gibi sözcükleri defterime yazar, ders günü gelince öğretmene sorardım. Bunlar oçğunlukla argo' düzeyinde idi. Bir gün defterimi açtım, bilmediğim bu kelimelerden birinin anlamını sordum. Mösyö Lescaut ağır başlı bir tavırla kısaca:

«— Une femme de mauvaise condition» (Kötü koşullarda bir kadın) dedi. Ardından ikici sözü sordum:

«— Aynı şey.» (La même chose).

Bu cevap daha kuru, daha kesik bir sesle verilmişti. Biraz sıkdımsa da daha sonraki kelimeyi gene sormamazlık edemedim. Öğretmen kızdı.

— Şimdi sizi sınıftan atarım! dedi.

Benim özellikle böyle davrandığımı sanmıştı. Bundan sonra kelime sormakta daha sakınarak davranmak gereğini duydum.

Şuayıp'la aynı sınıfta arkadaşlık edemediğimiz halde dostluğumuz hiç gevşememişti. Her cuma, cepleri gazete ve kitaplarla dolu olarak bana gelirdi. Bütün konuşmalarımızın temelini haftanın Fransızca yayınları doldururdu.

O sıralarda Babiâli Caddesinde ikinci bir Fransız kütüphanesi daha açılmıştı. Burada iki genç Ermeni, ateşli bir komiteci ruhuyla çalışıyorlardı. İçlerinden biri Babikyan idi. Şimdi o da basın-yayın dünyasından uzaklaşmış; İstiklâl Caddesinde antika şeyler satıyor. Oysa o dönemlerdeki en değerli nesneleri, bize gizli

gizli sağladığı Fransız gazeteleriydi. Abdülhamit yönetimine göre yabancı gazetelerin hepsi birer düşman gibiydi. Bunları okumak suç sayılırdı. Ne var ki yabancı posta örgütlerinin varlığı,⁵ Sarayın bütün dikkatlerini geçersiz kılıyordu. Gerçi postahaneler göz altında tutulurdu. Ama yasak kitap ve gazete ısmarlıyanlar bunları doğrudan doğruya yabancı postahanelerden almazlardı. Araya bir yabancı ya da konsolosluk görevlisi karışır, ondan sonra gizlice Türkiye içine dağılırdı. Bu bakımdan yabancı postalarının bize büyük yararı olmuştur. Onlar bulunmasaydı, ülkeye hiç bir gerçeğin ışığı, hiç bir özgürlük havası giremezdi.

Biz Temps gazetelerini düzenle ele geçiriyorduk. «Jön Türklerin»⁶ (Genç Türkler) Avrupa'daki propaganda yayınlarını ise Şuayıp, Samatya tarafındaki gizli yerden geceleri gidip alırdı. Bu açıdan işimiz iyice yolunda sayılırdı.

Şuayıp'ın şaşılası bir çalışma yöntemi vardı. Bir kez, bu gazetelerin hepsini biriktirirdi. Önemli saydığı makalelerin altını çizer, kenarlarına işaretler yapardı. Bir cep defteri vardı. Oraya bunları işaret eder, konularına göre ayırırdı.. Sonra, önemli bulduğu parçaları başka bir deftere ya aynen ya özetle çevirirdi. O şekilde ki okuduğumuz yazılardan değerli hiç bir şeyin yitirilmesine olanak yoktu. Onun böylece doldurulmuş sayısız not defterleri birikmişti. Yıllar sonra bile onlardan yararlanabiliydik.

Ahmet Şuayıp ile cuma günlerinin en sıcak sohbetlerinden birini de Avrupa'ya kaçma konusu doldururdu. «Gitmek» değil, «kaçmak» diyorum. Çünkü Saray yönetimince Avrupa'ya gitmek, bir suçtu önceden. Türkler için yasaktı. Avrupa'ya gidilemez, gizlice kaçılabilirdi ancak. Paris'e gidebilmek, tiyatrolarını, kitaplıklarını dolaşmak, istediğimiz gazete ve kitapları doya doya okumak, o uygar ve özgür ülkede yaşamak, yurttaki özgürlüğü sağlamak için uğraşanlarla birlikte bulunmak.. Bunlar ne içimizi yakan dileklerdi!

Kaçmak...Belki bir yol bulunabilirdi. Ama orada neyle, nasıl yaşıyacaktık? İşte çözümliyemediğimiz nokta buydu. Ne olursa olsun diye bütünlüğüyle bilinmezlikler içine atılmak ise onun da, benim de düşünsel yapımızla tutarlı olmayan bir eylemdi. Paris'e kaçamadık. Buna karşın, İstanbul'un ıssız ve uzak köşelerinde en sönük bir yaşama bağlıyken bile düş içinde hep Paris'i yaşadık. Paris'in sokak adları bile bilmediğimiz şeyler değildi. Kulis dedikodularından söz açan gazetelerden oyuncu yaşamlarının küçük

ayrıntılara varıncaya kadar her şeyi izliyorduk. Gerçekten İstanbul'da değil Paris'te yaşıyor gibiydik.

İstediğimiz kitapları alabilmek için para yetiştirmek, gerçekten büyük bir sorundu. Babam bana iki lira aylık veriyordu.. Ahmet Şuayb'ın Orman ve Madenler ve Tarım Bakanlığından aldığı para da yüz elli kuruşçuktu. Kitapların ucuzluğuna karşın bütçemiz pek dardı. Ben bunu genişletmek yolunu buldum. Kitapçı Karabet, Saray için romanlar çevirtiyordu. Fransızca sayfasına kırk para veriyordu. Bu çevirilere başladım.

Abdülhamid'in cinayet romanlarına çok merakı varmış; Geceleri yatağa yattığını, birisi roman okurken bunları dinleye dinleye uykuya daldığını söylerlerdi. Sanırım mabeyn çevirmenlerinin çeviri işine yetiemedikleri, kitapçı Karabet'in ayrıca çeviri yaptırtarak Saraya sunmasıyla doğrulanmaktadır. Karabet'in çevirileri, çok kalın karnış kalemle küçük mektupluk yaldızlı kâğıtlara yazılır, Saraya gönderilirdi. Karabet'in ucuz çevirmenlerinden başka güzel yazılı ucuz temize çekenleri de vardı. Bizim çeviriler onların kalemiyle beyaz kâğıtlara özenle yazılırdı.

Çevrilen cinayet romanlarındaki aşk betimlemeleri özetlenir. bütün önem öldürme olaylarına, polislik konulara, hafiyelerin araştırmalarına verilirdi. Karabet'e bu romanlardan çevirmeğe başlamadan önce Şuayp ile uzun uzun düşünerek törece ve yurt çıkarlarına uygun bir sorunu çözümlemek zorunluğunda kalmıştık. Abdülhamit için roman çevirmekle yurtseverliğe aykırı bir davranışta mı bulunuyorduk? Acaba bu bir ahlâksızlık mıydı?

Bu kaygıyı bugünkü gençler anlayamazlar. Üstelik gülünç bile bulacaklarını sanırım. Ama Abdülhamit zamanında yaşayan, Sarayın salt egemenliği, kıyıcılık ve eziciliği altında Özgürlük ve Yurt aşkını taşıyan gençlik için bundan doğal bir şey olamazdı. Sarayla ilişkili her şeyden tiksiniorduk. En büyük ahlâksızlık, Saraya jurnal vermek, Abdülhamid'in saltanatını güçlendirmek, Saraya gidip gelmek, Saray adamı bulunmaktı. Jurnalcılık etmemek iyi adam olmak için yeterli bir üstünlüktü. Padişaha dalkavukluk, padişah yoluyla çevresindekilere ve onların kullarına yaltaklanma o kadar genelleşmişti ki temiz gençlik, bir veba mikrobu gibi bunlardan kaçardı. Oysa bu «temiz»lerin sayısı acaba ne kadardı? Ne önemi var, bir tek olsa, yeter!

Sonunda, düşünce, yargılaya, Karabet hesabına Saray için roman çevirmekte töresel açıdan, yurt sevgisi bakımından bir sakınca

görmedik. Bunu yapmakla Abdülhamit'in saltanatını güçlendirmiş olmuyorduk. Saraya bağlanarak boyun eğmiyorduk. Çalışıyorduk ve çalışmamızla ortaya çıkan ürünü satıyorduk. Bunu kim istese satın alabilirdi.

İşte bu kararlar vicdanımızı doyurduktan sonra, çevirilere girdim. Karabet'ten pek zor para alınabilmekle birlikte sanırım elimiz epeyce genişlemişti. Günde on beş yirmi sayfa çeviri yapmak olanağı kolaydı. Yazık ki sürekli iş yoktu.

En büyük dileklerimden biri Larousse'un' on yedi ciltlik büyük ansiklopedisini sağlayabilmektir. Onu alabilirsem dünyanın en zengin kitaplığına sahip olmuş kadar hoşnutluk duyacaktım. Kitapçı Karabet ile uyuştum. O kefil oldu. Ansiklopedi geldi. Bay-bilhavz cilttevinde ciltlettim. Hepsi bana otuz beş liraya mal oldu. Bu borcumu ödemek için Karabet'e üç bin beş yüz sayfa cinayet romanı çevirdim. Bundan başka, öteki kitaplara karşılık yaptığım çeviriler de hesaplanırsa otuz ciltten fazla kitap yazmış olabileceğim durumu ortaya çıkıyor. Ne yersiz harcanmış bir emek.. Ama gene de biz ondan hoşnuttuk.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

MÜLKIYE OKULUNDA

(1) Mülkiye, Mülki'nin dişili, Arapça mülk sözcüğünden türetilmiştir. Asker olmayan memurlar sınıfı anlamına geldiği gibi, bu kişileri yetiştirmek için Tanzimattan sonra açılmış okulun da adıdır. (Mekteb-i Mülkiye) Mülkiye Mektebi, Siyasal Bilgiler okulunun fakülte olmadan önceki adıdır. Kısaca Mülkiye de denirdi.

(2) Mâ-beyn: İki şeyin arası, aradaki şey, ara anlamlarına gelen sözcük; burada Sarayda padişaha yakın görevliler anlamındadır.

(3) Rougon-Macquart başlığı, Emile Zola'nın «İkinci imparatorluk döneminde bir ailenin doğal ve toplumsal tarihi» diye de anılan roman dizisinin adıdır. Kalıtım öğelerinin, toplumsal koşullar içinde kişileri hangi yönlerde değişime uğrattığını bilimsel yöntemle uygun bir doğalcılık anlayışıyla açıklamaya çalışan Zola, 1871-1893 arasında bu diziden —bazıları birkaç ciltlik— 18 eser yayımlamıştır. Hemen hepsi birçok kez Türkçeye çevrilmiştir.

(4) Fransızca argo sözü iki anlama gelir. A) Bir meslek ya da topluluk sınıfı arasında kullanılan özel söz. B) Mecazen serserilerin, kühahbeylerin kullandığı söz ya da deyim. Bu konuda bkz: Ferit Develli-oğlu: Türk Argo Sözlüğü, genişletilmiş 5. basım 1970, Bilgi Yayınevi.

(5) Osmanlı imparatorluğunda yabancılara tanınmış özel haklar (kapitülasyonlar) gereğince çeşitli ulusların bizim ülkemizde bağımsız okul, hastane, posta örgütü, manastır ve kiliseleri olduğu gibi bunların dokunulmazlıkları da vardı.

(6) Fransızca Genç Türkler anlamına gelen Jön Türkler, II. Abdülhamid'i devirmek amacıyla yurt dışına kaçan herkesi kapsamına alır. Tanzimat Dönemindeki Yeni Osmanlılar Cemiyeti gibi İkinci Jön Türk Türk Hareketi diye adlandırılan bütün kuruluşlar 1889-1908 arasında yurt dışında yüzden fazla gazete ve dergi çıkarmışlardır.

(7) Pierre Larousse (1817-1875), Fransız gramercisi ve ansiklopedicisidir. Dilbilgisi üzerine çeşitli eserlerden sonra 1866-1876 arasında tek başına «19. yüzyılın büyük evrensel sözlüğü»nün yayımına girişmiş, eserini tamamlayamadan ölmüştür. Bu büyük sözlük, onu izleyenlerce çeşitli zamanlarda tamamlanarak çeşitli boyutlarda yayımlanmış, ülkemizde de Meydan-Larousse adı altında, Türkçe maddeleri genişletilerek, 12 cilt halinde çıkarılmıştır.

BASIN YAŞAMINDA İLK ADIM

Artık Mülkiye Mektebi öğrenimi sona ermek üzereydi. Diploma almaya altı ay kalmıştı. Yaşım da yirmiye bulmuştu. Gelecek düşünceleri, yaşam uğraşı bizi düşündürmeğe başlamıştı. Arkadaşlardan çoğu valilik yanında görev almak, kaymakam olmak yolunu tutacaklardı. Ben basın yaşamını düşünüyordum. O sırada basın dünyasına girmek için bir fırsat çıktı ortaya.

Kitapçı Karabet, «Mektep» adlı haftalık bir dergi yayımlıyordu. Hemen hemen parasız tutulmuş yazarlarla bu gibi dergiler hiç ilgi görmezler, sönüp giderlerdi. O tarihlerde Hazine-i Fünun (Fenlerin Hazinesi), Maarif (Kültür) gibi bir takım haftalık dergiler de yayımlanmaktaydı. Kitapçı Karabet kendi yazı kuruluyla uyuşmamış, «Mektep» dergisinin yayımı duraklamıştı. Karabet ile de çeviriler yoluyla tanışıklığımız iyice ilerlemişti. «Mektep» dergisini biz çıkarırsak nasıl olurdu?

Karabet, Kayserili bir Ermeni idiyse de bir sözcük bile Ermenice bilmezdi. Dükkânı şimdiki Kanaat Kitaplığının yerindeydi. Kara sakallı, zeki gözleriyle kıpırdak, girişimci bir adamdı. Sanırım hiçten başlayarak çalışması ve kurnazlığıyla kendisine bir yer kazanmıştı. Genç yeteneklere, düzenli çalışmaya saygısı vardı. Bununla birlikte saygısı, onlara olanak içinde en az parayı ödemesine bir engel sayılmazdı.

Daha okul öğrencisi olduğumuz için «Mektep» dergisini doğru-
dan doğruya bize veremiyordu. Arada başka biri gerekliydi.. Bu işi de Liseden Fransızca öğretmenimiz olan Baki Bey üstlendi. Karabet'ten dergiyi o aldı, parasız çalışmaya da biz giriştik.

«Biz» sözü içine kimler giriyordu? Mülkiye Okulunun son sınıfında birleşmiş arkadaşlarla Şuayıp. Bu arkadaşlar Aynizade Hasan Tahsin, Cavit, Kâni idi. Hepimiz aynı uyakta birer takma ad edindik: Hâkî, Nami v.b. Benim kullandığım eğreti ad, Haki idi.

Özene bezene «Mektep» dergisini çıkardık. Yazık ki kendi ya-

zılarımı toplamamak gibi kötü bir âdetim var. Şimdi bile kitaplığında kendi eserlerimden hiç biri yoktur. «Nadide»yi merak ederek bir nüshasını olsun ele geçirmek için son yıllarda uğraştım durdum. Sonunda rastlantıyla «Librairie Mondiale» kitaplığında çalışan bir küçük hanım «Nadide»nin kendisinde bulunduğunu söyleyerek onu lütfen bana verdi. «Mektep» koleksiyonu olsaydı, o zamanki yayınlarımız üzerine okurlarına şimdi daha iyi bir bilgi verebilirdim. Yazık ki yok.

İyi hatırlıyorum ki «Mektep» dergisinin içindeki yazılar son derece bilgiçe, üstten atan, palavra savuran türdendi. İyi kazanılmamış, ağır, önemli konularla doluydu. Elimdeki büyük hazineden, Larousse Ansiklopedisinden, Hint, Çin felsefeleri üzerine çeviriler yapıyordum. Bunları okuyan var mıydı, bilmem. Bildiğim, derginin, kendi çevremizde olumlu bir etki yaratmasıydı. Ağır başlı, köklü bir dergi sayılıyordu. Sanırım gösterdiği yenilik, başkalık da öteki yayın organlarının düşmanlığını çekiyordu.

Bu yenilik konusunda en çok etkili olan Cenap Şahabettin'in şiirleriydi. Cenap Şahabettin'in¹ o güne değin yalnızca adım işiti-miştim. Kardeşim Hüseyin Suad'ın² arkadaşı idi. Ben şiire ne kadar uzaksam Suat da o kadar düşküdü bu konuya.

Ben daha küçük bir çocukken onun arkadaşlarıyla şiir üzerine konuşmalarım dinler, pek bir şey anlamazdım. Cenap Şahabettin'in Nusret adındaki küçük kardeşi Suad'ın en iyi arkadaşlarından. Topçu okuluna gittiği için kendisine kısaca Topçu derlerdi. Semtleri Dırağman'da (Draman) idi. Şair Şeyh Vasfi Efendi de o mahalledeydi. Konuşmaları sırasında Muallim Naci adını da işitir dururdum. Bu yüzden Cenap konusunda da kulak dolgunluğum vardı.

Biz «Mektep»³ dergisini çıkarırken Hüseyin Suat, «Bende Cenab'ın şiirleri var, vereyim de basınız» dedi.

Doğrusu birdenbire pek hoşnutluk duymadım. Nedeni, çocukluğumda anlamadan okuduğum eski divanların bende şiir konusunda olumlu bir izlenim bırakmamış olmasıydı. İsmail Safa'nın ezberlettiği Hâmid'in şiirlerini pek sevdiğim halde ezberlemekte çektiğim sıkıntı yüzünden onlara da yakın sayılmazdım. Cenab'ın şiirlerini Suat'tan alırken içimden bunları dergiye koymağa hiç niyetli değildim doğrusu.

Bununla birlikte Cenab'ın yazılarına bir göz gezdirince düşüncelerim değişti. Bunlarda, şiir diye o tarihlerde haftalık gaze-

telerde gördüğümüz yazılara göre bir başkanlık vardı. O zamanlar haftalık dergiler, Andelib', Müstecabizade İsmet gibi imzalarla Muallim Naci yolunda bir takım manzumeler yayımlıyorlardı. Bunlar bana pek sıradan, pek ilkel şeyler gibi görünüyordu. Lisenin ikinci sınıfından başlayarak altı yıl süren Fransızca edebiyat alışkanlığı da bende kökünden değişik bir anlayış yaratmış olmalıydı. Elimdeki ölçü, uyguladığım eleştiri birimi değişmişti. Bu Türkçe eserlerden tad almamın olanağı yoktu.

Oysa Cenab'ın şiirleri bir Batılı çeşnisiyle beğenime uygun düşüyordu. Anlatım düzgün, biçim doğulu ama içerik batılı idi. Üstelik sone (sonnet)⁵ biçimiyle de doğu geleneğinden uzaklaşmıştı. Bunları hoşnutluk duyarak «Mektep»e bastım.

Bizim felsefe üstüne ağır yazılarımız öteki haftalık yayın organlarının o kadar büyük karşı koymalarına konu olmadığı halde Cenab'ın şiirleri kıyamet kopardı. Önce alay etmeğe başladılar. Bununla kalmadılar, aşağılamaya kalkıştılar. Bu eleştiri yolu bizde pek eskidir. Üstelik eleştirinin başka türlü olabileceği de düşünülmemiştir. Oysa Paul Bourget'nin, Jule Le Maître'in,⁶ Saite-Beuve'un⁷ eleştirilerini gören, Hippolite Taine'in denemeleriyle beslenen bir kişi için bu kınamsama yolu ne kadar bayağı gelirdi. Düşüncelerdeki, duygulardaki ayrılık, nerdeyse bir düşmanlık durumunu doğuruyordu. İnaniyorum ki çevremizdeki eski yazarlar bizi bir düşman sayıyorlardı. Bize göre de onlar birer düşman gibiydi.

«En çok kimin şiirlerinden hoşlanırsınız» diye dergide bir yoklama yaptık. Buna okuyuculardan geliyormuş gibi kendimiz cevap vererek Cenap Şahabeddin'in şiirlerini ilk sırada beğenilen yazılar arasında gösterdik. Doğallıkla bu, daha çok düşmanlık, daha çok saldırı çekti. Sanırım sonradan basın dünyasında gördüğüm saldırılara göre bu ilk sertlikler aslında pek önemsiz şeylerdi. Ama yeni ve ilk olduğu için bana ağır görünüyordu. Yalnız bunların, üzerimde kışkırtıcı bir etki yaptıklarını duyuyordum. Alaya almalar, söz dokundurmalar, hor görmeler sanki acı ama güçlendirici bir ilaç etkisi yapıyordu. Gazetelerde uğradığı saldırılardan söz ederken, «Her sabah bir kara kurbağa yutarım» diyen Émile Zola'yı hatırlıyordum.

Basın yaşamına katılmak, karşı konulmak, onlara cevaplar vermek. Émile Zola da böyle sataşmalar görmüş, cevaplarını vererek ününü kazanmıştı. Émile Zola düzeyine erişmek, hiç bir zaman tasarıda bile yetişemeyeceğim bir düştü. Ama onun yolunda

yürümek yüreğimi bir övünçle dolduruyor, çatışmada çekinmez davranmak noktasında ona benzemek bile büyük bir davranış olarak görünüyordu. Gençlik, hiç bulunmadığı yerlerde bile benzerlikler yaratır ve bunlarla avunur.

Bir gün «Mektep dergisine bir mektup geldi. Bilmediğimiz bir imza: Mehmet Rauf. Kendisini tanımadığımız bu mektubun sahibi, bizim en yakın ruh dostumuzdu. Yazılarını okuyunca, kendisiyle uzun yıllardan bu yana dost imişiz gibi bir yakınlık duydum. Mektubun içindekiler, Cenap Şahabettin'in şiirlerinden ötürü oluşan tartışmaları, uğradığımız saldırıları konu ediniyordu. Bunların sertliği, bu görmediğimiz dostumuzu coşturmuştu; bize sevgilerini iletliyordu.

Böyle bir iki mektuptan sonra, dergimizin yönetim yeri dediğimiz tek odasına Mehmet Raufun kendisi geldi. Bu, öğrenimini yeni tamamlamış genç bir deniz subayı idi. Kısa boylu, inceden çok kalınca, pembe pembe yüzlü, miyop gözlü, pek sevimli bir gençti.

Mehmet Raufun mektuplarında beni en çok etkileyen şey, üslubu (biçemi) idi. Bu karışık, zor, dolambaçlı bir anlatımdı. Ama Muallim Naci okulunun artık iyice yavanlaşmış, klasik, düzgün anlatımından daha çekici, daha etkili idi. Bunda da Cenap Şahabettin'in üslubundan gelen beğeniye bir benzetiş vardı. Bu üslup da Avrupalı idi.

Cenap Şahabettin'in üslubu ile Mehmet Rauf'un yazıları arasında da bir benzerlik bulmak son derece şaşırtıcı görünebilir. Cenap Şahabettin'in her kelimesi işlenmiştir; yazıları, ünlü deyişle düzgündür. Arapça, Farsça sözcükler tam yerindedir. Cenap, bu dilleri ne kadar bilir, ölçemem. Ama sanırım Türkçe için yeterli olacak düzeyden çok daha fazlasını bilir. Üslubu, gösterişli bir kolaylıkla kulaqları okşarak akar. Oysa Mehmet Rauf'un yazıları... Sanki şimdi düşecekmiş duygusuyla sizin yüreğinizi titreten, sendeliyerek yürüyen ve yürürken öteye beriye çarpan bir adam etkisi bırakır. Arapça Farsça kelimeleri kullanırken onlara kendi bildiği, daha doğrusu kendi bilmediği anlamlar yükler. Gene de bütün bunlara karşın, dağlık bir yörede dolaşırken bazı dönüm yerlerinde gözleminizin önünde açılan geniş, güzel görünüm gibi size çekici yenilikler sunar; hiç beklenmez bu gibi kapsamlılıkla sizi ilgilendirir, bağlar kendine. Cenap Şahabettin'le Mehmet Rauf'un birbirlerini andırmaları da bu noktadadır. İkisi de o ana kadar klasik Türkçe düz yazıda ve nazımda sürüp giden bayağılıktan, basam kalıplıktan,

düşünce eksikliğinden, daha doğrusu düşüncesizlikten kurtulmuş-
tur. İkisinin de söylemek istediği, duyduğu şeyler, yenilikler var-
dır. Cenap, bunları eski Türkçe'nin bütün inceliklerini, söz oyun-
larını bilen, pürüzsüz, ince bir diller anlatır. Mehmet Rauf, böyle
içinden taşan duyguları anlatıma elverişli, yatkın bir araçtan yok-
sundur. O binbir acı içinde dilini kendi yaratır. Yatağını bulmağa
çalışan bir ırmak gibi kararsızlıklar, çırpıntılar arasında ilerler.
Düzgün değil, canlıdır. Cenab'a benzeyişi biçimden çok özden ileri
gelir.

Mehmet Rauf ile hemen dost olmak için bu ruhsal yakınlık
yetti. Bugün kendisi en korkunç, en amansız bir hastalığın kurbanı
olarak dayanılmaz acılar içinde çırpınıyor. Bir yaşayan ölü gibidir.
Kişiliği, ruhsal varlığı sönmüştür. Tinsel varlığı ölen bu mutsuz kişi
için bedence ölüm bir iyilik olacaktır. Bu acıklı durum karşısında
dostluğumuzun şu ilk günlerini hatırlamakta ne yakıcı ağrılar var...

O sıralarda sağlık, neşe, mutluluk ve yaşam dakikaları idi. Her
şey unutuldu, ömür yürüdü ve bütün bunlar artık geri dönmez bi-
rer anı, birer hiç oldu. Şimdi tek bir gerçek var: Ölüm. Bütün o
umutlar, didinmeler hep boşmuş...

Oysa yaşama yeni yeni atılmak üzere bulunduğumuz o daki-
kalarda bütün sonsuzluk bizimmiş gibi sınırsız dileklerimiz, umut-
larımız vardı.

Mehmet Rauf da cuma günleri Şuayıp ile birlikte bana gel-
meğe başladı. O, denizci olduğu için İngilizce de biliyordu. O da
Şuayıp ile beni sarsan, edebiyat ve yurt sevgisiyle dolu düşler ve
umutlarla yaşıyordu. Odamın çıplak duvarını süsleyen taş basması
levha vardı. Fransa'da Üçüncü Napoléon saltanatının yıkılarak
cumhuriyetin, Ulusal Savunma hükümetinin kuruluşunu gösteri-
yordu. Ön plânda da bütün direniş gücü ve coşkusuyla Gambetta'
göze çarpıyordu. Sanat bakımından pek değerli olmayan bu resim
karşısında tapınır gibi kendimizden geçtiğimiz dakikalar olurdu.
Raufun bu duygulanma anlarını unutmadığını, Hakimiyet-i Mil-
liye gazetesinde dört beş yıl önce yayımlanan bir makaleden an-
ladım.

Gençliğinde «bir arkadaşının evindeki» bu levhadan söz eder-
ken, «hafiyeler duysaydı bütün mahalleyi ortadan kaldırmak için
yeter neden bulmuş olurlardı» diyor.

Cenap Şahabettin'le tanışmamıza da Mektep dergisi fırsat ver-
miş oldu. Şiirlerinin çıkışından ve bu yayının yarattığı gürültüler-

den sonra bir gün yönetim yerimize o da geldi. Cenap, çevresindekilere, kendisine karşı saygılı bir beğenme ve hayranlık duygusunu aşılayan bir çekicilikle üstünlüğe sahipti. Güzel söz söyler, konuşurken zeki, kıvılcımlı gözleri hafif hafif kırpışır, çok hareket ederdi. Hafif alaycı ve çekici bir hali vardı. Bize yaşıt değildi. Bir ağabey yerindeydi. Bizden büyük ve özellikle bize üstün kişilere karşı beslediğimiz saygıyla dinlerdik kendisini.

Mehmet Rauf, bir Halit Ziya Bey'den¹⁰ söz açıyor, hikâyelerine, romanlarına karşı derin bir saygı değerlendirmesi gösteriyordu. Halit Ziya Bey'i tanımadığımız için Rauf şaşkınlığa düşüyordu. Sanırım bizim Fransız eserlerinden başka kitaplarda bir yaşama hakkı görmemekliğimiz, belki de kulağımıza çalınmış olabilecek Halit Ziya adına da o güne değin ilgisiz kalma sonucunu yaratmış olacaktı.

Rauf, yalnızca Mektep dergisinin yayınına yüreklendirmekle kalmadı; o da bazı şeyler yazmağa başladı. Ne var ki bu yayın sürekli olamadı. Karabet ile aramızda yer alan Baki Bey yüzünden bir sorun doğdu. Baki Bey, dindarlığın bütün anlamıyla bağnaz, sofu bir adamdı. Bu dönem için çok eskiden kalmış bir taşıl (fossil) sayılabilirdi. Cenab'ın sinirlerine dokunmuştu. Bir gün Rauf bana geldi: «— Cenap fena halde kızmış, dedi. Baki Bey için başında bulundukça yazı yazmayacağını söylüyor.»

Cenap'dan vaz geçilemezdi. Baki Bey'e karşı birleştik, dediğimizi yaptıramadığımız için dergiyi hep bıraktık, çekildik. Ertesi hafta «Mektep», Cenap Şahabettin'in yönetimi altında düzenlice yayımlanmağa başladı. Cenab'ın yetenek ve gücüne o kadar hayran ve tutkunduk ki kızamadık. Bundan şu yararımız oldu ki ilk hevesle o kadar sevdiğimiz dergimizi kendi elimizle gömmek acısını yaşamadık. Hiç olmazsa bizim elimizdeyken batmamıştı.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

BASIN YAŞAMINDA İLK ADIM

(1) Cenap Şahabettin (1870-1934). Servetifünun edebiyatı şair ve yazarlarındandır. 1890-1894 arasında hekimlik uzmanlığını Paris'de yaparken gününün Fransız şiirini yakından tanımış, yurda dönüşünde yayımlattığı şiirlerindeki imge yeniliği, sembolizm akımının bazı özelliklerini yansıtan tutum değişikliğiyle dikkati çekmiştir. 1914'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldığı hekimlik görevlerinden sonra Darülfünun'da öğretim görevi almış, Mütareke'de Kurtuluş Savaşına aykırı yazı ve sözlerinden ötürü Cumhuriyetten sonra kendi köşesinde yaşamıştır. Şiirleri Sadettin Nüzhet Ergun tarafından ölümünden sonra kitaplaştırılmıştır (1934). 1908 Meşrutiyetinden sonra Servetifünun dönemindeki şiirlerinden çok nesirleriyle edebiyat alanında kalır. Dil tutumu, vezin bağınazlığı, konular sınırlılığı onu Milli Edebiyat Akımının uzağında bırakmıştır. Hüseyin Cahit, doktor ağabeyinin akranı olan Cenap Şahabettin'i ilk şiirleriyle tanışmış olmaktadır.

(2) Hüseyin Suat Yalçın (1867-1942), Servetifünun şair ve oyun yazarlarındandır. Hüseyin Cahit'in yedi yaş büyük ağabeyi. 1886'da tıbbi-yeyi bitirmiş, hekimlik görevlerinden sonra 1893'de Paris'e uzmanlık öğrenimine gitmiştir. 1895 sonrasında hem edebiyat alanında hem mesleğinde çalışır. Milli Mücadeleye katılan Hüseyin Suat'ın son görevleri, Devlet Denizyollarına bağlı gemi doktorluklarıdır. Şiirleri Cenab'ınkiler gibi aşk ve kadın güzelliklerini işler; meşrutiyetten sonra tiyatro alanında uyarılama, çeviri ve yazı çalışmaları gözlenir.

(3) «Mektep» dergisinin Karabet Efendi tarafından parası ödenmeyen yazılarla yayımlandığını öğreniyoruz. Bu gelenek bugün bile geçerlidir. Bir derginin kâğıdına, dizgisine, baskısına, cildine, dağıtıcısına, satıcısına... ödenen masrafları vardır ama yazarına hemen her zaman hiç bir şey ayrılmamıştır. Edebiyata özenen amatör yazarlar, eserlerinin yayımlanması koşuluna kolayca boyun eğdikleri, yazı ve şiir çalışmalarını ücretsiz olarak verdikleri için profesyonel yazarların bizde yetişmesi gecikmiştir. Dergilerin de biri batıp biri çıkarak bir çeşit enflasyon, okurda güvensizlik yaratmıştır. Yazarlığı, boş zamanlarda yürütülen ikinci bir merak sayma eğilimi, yakın günlere kadar yürürlükte kalacak ve edebiyatımızın zararına işleyecektir.

(4) Andelib, 19. yy. şairlerinden Mehmet Esat'ın takma adıdır (1873-

1902). II. Abdülhamid döneminde Tahrirat Müdürlüğü göreviyle sürgüne gönderildiği Malatya'da ölmüştür... Yaşam özellikleri Ahmet Rasim'in anılarında işlenmiş, anlatılmıştır. (Muharrir, Şair, Edip...)

(5) Sone (Fr. Sonnet), Klâsik Avrupa edebiyatında çok kullanılmış bir nazım biçimidir. Servetifünun döneminde bize de geçmiş, günümüzde de kullanılmaktadır. Dörder dizelik iki bentle üçer dizelik iki bentten oluşan 14 dizelik bir şiir şekli. Uyak düzeni: abba abba ccd ede veya abba abba ccd eed olabilir.

(6) Jules Lemaitre (1853-1914), Fransız eleştirmeni, roman ve oyun yazarı, profesörü. Her zaman dürüst davranmakla, ince beğenisiyle tanınan yazarın büyük Fransız sanatçıları üzerine pek çok çalışmaları vardır.

(7) Sainte-Beuve (Charles-Augustin: 1804-1869), Fransız eleştirmeni, şair ve romancısı. Eleştiri alanında çağının en büyük yetkesi olmuş, özellikle 1849'da haftalık dergilerde başladığı «Pazartesi Konuşmaları» adlı yazı dizisiyle (15 cilt, 1851-1862), Yeni Pazartesiler (13 cilt, 1863-1870)... tanınmıştır.

(8) Mehmet Rauf (1875-23 aralık 1931), Servetifünun dönemi hikâye ve roman yazarlarından. Bahriye mektebini bitirdikten sonra Girit ve Kiel'e (Almanya) gitmiş, uzun yıllar Tarabya'da elçilik gemilerinin irtibat subaylığını yapmıştır. 1908'den sonra deniz subaylığından ayrılarak yaşamını yazarlıkla kazanmaya girer; Cumhuriyet döneminde kadın dergileri çıkarır, ticarete atılır. Mensur şiir, hikâye, roman türlerinde otuz kadar eseri basılmıştır. (bkz. Y. K. Karaosmanoğlu; Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları, 13-26).

Hüseyin Cahit Yalçın'ın «Edebi Hâtıraları» 1935'de basılmış, Akşam Kitaphanesi yayınları arasında çıkmıştır. Ancak anıların daha önce yazıldığı, Mehmet Rauf'dan söz eden satırlarla anlaşılmaktadır. 1927'de hastalanarak ölümüne değin kurtulamayan Mehmet Rauf, gerçekten son yıllarında çok düşmüş, bu dönemde hükümetçe kendisine maddi yardımlarda bulunulmuş, dört yıllık bir hastalıktan sonra ölmüştür. Hüseyin Cahit Yalçın'ın satırları, kurtuluşu olmayan hastalık günlerinin acılarıya yazılmış olmalıdır.

(9) Gambetta Léon; 1838-1882), Fransız hukukçusu ve siyasa adamı. Sonuna kadar Cumhuriyeti savunan, imparatorluğun yerine Cumhuriyet yönetiminin gelmesi için her çeşit siyasal uğraşa girişmiş olan devlet adamı.

(10) Halit Ziya Uşaklıgil (1866-27 mart 1945), Servetifünun hikâye ve romanını temsil eden ilk yetke. 1893'e kadar kaldığı İzmir'de gazete çıkarmış, ilk eserlerini yayımlamıştır. Mehmet Rauf, ilk yazılarını ona gönderdiği için ilişkileri vardır. Servetifünun'a katıldıktan sonra en ünlü romanlarını yazacak, özellikle «Kırk Yıl»da edebiyat anılarını anlatarak, «Mai ve Siyah»da Ahmet Cemil tipiyle Servetifünun edebiyat gençliğini yaşatarak çağının özelliklerini yansıtmış olacaktır.

MEMURLUK YAŞAMI

Mülkiye Mektebini bitirmiştik¹. Yarışma sınavına katılmama konusunda birleştığımız için mimlendiğimizden, bizleri Saray kâtipliklerine almadılar. Resmi yazışmalar öğretmenimiz Menemenlizade Tahir Bey'di.² Tahir Bey de o dönemin edebiyatçılarındandı. Ama biz kendisine okumadığımız şiirlerinden ötürü değil ağırbaşlılığı yüzünden saygı gösterir, değer verirdik. Maarif Bakanlığı yazı işleri müdürü idi. Aynizade Hasan Tahsin ile beni bakanlığa memur aldı. Mülkiye okulunu bitirenlere yasal olarak verilen iki yüz elli kuruş aylıkla Maarif Bakanlığı yazı işleri dairesine onun yardımıyla girmiş oldum.

O zaman için, Menemenlizade Tahir Bey'in bu değer bilirliliği büyük bir iyilik gibiydi. Başka bir daireye yerleşmek isteyen arkadaşlardan birine ancak on kuruşluk bir aylık bulunabilmişti.

Bakanlığın yazışma dairesi benim için elverişli bir okuma yeri oldu. Yapılacak iş az, vakit çoktu. Bu boş vakitleri kitap okumakla geçiriyordum. En yeni memur ben olduğum için bana hemen kapının yanında küçük bir masa vermişlerdi. Koca oda bir sürü kâtiple doluydu. Temize çekici olsun, karalama yazıcısı olsun adam başına beşer onar satırlık dört beş kâğıt yazmaktan başka bir iş düşmezdi. Bunu bile çok ağır, dayanılmaz bulanlar da vardı. Hele müsvedde hazırlayanlardan Aziz Bey, hiç gözümün önünden gitmez. Dairenin en protokol düşkünü, en nazik ve görgülü kâtiplerinden biriydi. Ceketinin düğmelerini çözüp gören pek az kişiydi. Bir müsvedde yazacağı zaman kâğıdı dizinin üzerine dayar, kalemi eline alır, bir hâfız gibi sallanır dururdu. «Derkâr», «âşikâr» gibi sözcüklere birer uyak aradığına şüphe yoktu. Bu aradığı uyağı sallana sallana bulduktan sonra bir iki satır daha yazar ve tekrar bir sallanma dönemi daha geçirirdi.

Dairede kimse ile sıkı fıkı görüşmüyordum. Yarım saat sürmeyen resmi uğraşım bittikten sonra kitabımı, gazetemi açardım.

Benim bu halim arkadaşlarca önceleri kendimi büyümsememe bağlanmış, Fransızca kitaplar da bir gösteriş ögesi sayılmış, eğlenmişler durmuşlar. Sonra buzlar çözüldüğü zamanlar anlatıyorlardı.

Kâtipler dairede eskidikçe masaların yerleri değişir, bir adım daha yukarı doğru, müdür yönünde ilerlerdi. Bu kuraldı. Benden sonra birkaç yeni kâtip gelince benim de masam böyle kımılmıştı. Bütün bu değişiklikler, kalem için ne büyük bir olay sayılırdı. Karşı koymalar, gönül çarpıntıları, tutkular uyanır, yakınmalar yükselirdi. Dairede ne zaman böyle bir protokol anlaşmazlığı çıksa, benim masamı biraz aşağıya doğru kımıldatarak işi çözümlmek yolunu bulmuşlardı. Sanırım bu gibi şeylere aldırma-yacağımı, hiç yakınmayışına bakarak anlamışlardı.

Dairenin en büyük olaylarından biri de memur açığı olmasıydı. Maarif yazı işleri dairesinden birinin yükselerek bir tarafa gitmesi olasılığı çok seyrek gerçekleştiği için bir memurluk açığının bulunuşu ancak yaşlılardan birinin öbür dünyaya gitmesiyle olabiliirdi. Kalemde çok yıllanmış yaşlıların ölmemesi, onlar için sanki bir kabahat sayılırdı.

Ne kadar da çok yaşıyor diye bazılarını kızdıklarını hatırlarım. Bunlardan birinin ağırca hastalandığı duyulunca dairede fısıltılar, dertleşmeler ve kıpraşmalar başlardı. Artık kapı kapı doluşarak etek öpmek, kayırmalar sağlamak sırası gelirdi. Dairedeki kâtipler arasında hiç bir zaman dostluk duygusu sürmezdi. Özellikle böyle bunalım zamanlarında herkes birbirine düşman kesilirdi. Kim bilir belki öteki, daha güçlü bir yerden bir kayırılma bulacak, açık memurluktan kendisine daha büyük bir pay koparacaktı. Sonunda adamcağız ölür, büyük üzüntüyle cenazesine gidilir ve bu boşluk sonucunda aylığın arkada kalanlara nasıl dağıtıldığının öğrenilmesi için çabucak daireye koşulurdu. Doğallıkla düş kırıklıkları pek acı olurdu. O zaman kendilerine daha fazla para verilenlerin tam yaşam öykülerini arkadaşlarından dinleyebildiniz. Doğallıkla bu ayrıntılar, resmi sicil kâğıdına geçmeyen özellikler türünden olurdu.

Maarif Bakanlığı yazı işlerindeki arkadaşlar bana çok kızmamış olacaktı; çünkü beş yılda aylığım yalnızca elli kuruş artmıştı. Gerçekten bütün bu patırtılar, kavgalar, göz kızarmaları, baş ağrıları beş on kuruşluk bir ek ödenek yüzünden olurdu.

Aynı dairede müdürümüz Menemenlizade Tahir Bey'den baş-

ka iki edebiyatçı daha vardı: Mustafa Reşit Bey'le Halil Edip Bey. Birisi yazışmaları denetleyen, düzeltip tamamlayan görevdeydi. Halil Edip Bey, güler yüzü hoş davranışları, işine düzenle gelişi ve görev severliğiyle kendisine birinci mümeyyizden⁴ daha önde bir yer yapmış gibiydi. Mustafa Reşit Bey daha başıboş, nerdeyse aylakdı.

Halil Edip Bey'le⁵ önceleri aramız iyiydi. Beyaza çekilen kâğıtları karşılaştırmak için yanına beni çağırır, kâğıtları okuturdu. Ne var ki Selânik'de çıkan «Mütalea» dergisine Muallim Naci'ye karşı yazdığım atak bir makaleden sonra aramız fena halde açıldı. Bu ince ve görgülü kişi, kendisinin kutsallarına saldırılmış gibi öfkelen-di. Basında bana sert yazılarla karşılık verdi. Ama sonra gene barış-tık; gene de sanıyorum ki içinde beslediği nefret pek geçmemiştir.

Naci'ye karşı olan bu yazımın sebep olduğu tuhaf bir hikâyeyi de, tarih sırasını atlayarak, burada iletmek isterim.

Menemenlizade Tahir Bey, bir ramazan gecesi bizi iftira çağır-mıştı. İftarda bulunanlar arasında Tevfik Fikret, İsmail Safa ve Mehmet Raufu hatırlıyorum. Yemekten sonra otururken uşak, Hay-ret Efendi'nin⁶ geldiğini haber verdi. Bu, Maarif Meclisi yada Dene-tim ve Yoklama Kurulu üyelerinden ünlü bir hoca idi. Doğallıkla pek eski kafalı bir şey. Yalnız hoş sohbetliği ile tanınırdı. Tahir Bey, he-men: «— Buyursunlar,» dedi.

Hoca Efendi kendi çalımıyla içeri girdi. Sanırım gözleri de pek iyi görmüyordu. Kendisine büyük saygıyla yer gösterildi. O, böyle saygılı gösterilere alışkın ve bütün bunlar kendisi için pek doğalmış gibisine baş köşeye kuruldu. Ona «Hazret» diye söz söylenebiliyordu.

Hazret söze başladı. Tahir Bey, bu hoca efendinin bağlı bulun-duğu dünya ile bizlerin temsilcisi olduğumuz dünya arasındaki ay-rılığı ve uçurumu iyice bilirdi. Hoca Hayret Efendi Hazretleri ken-disinin kırk sandık dolusu kitabından söz açtıkça bu sözlerin bizim üzerimizde yapacağı etkiyi düşünerek gülümsüyordu. Bir aralık İs-mail Safa bir muziplik etti: «— Hazret, dedi, şu Hüseyin Cahit üze-rine ne buyurursunuz? Rahmetli Muallim Naci için yazdıklarını oku-dunuz mu?»

Hayret Hoca birdenbire köpürdü. Beni kişi olarak tanıımıyordu. Karşısında oturduğumu da aklına getiremezdi:

—Bilgisizlik, iki türlü olur derler. Birisi basit bilgisizlik, öteki katmerli bilmezlik. Basit bilmezlik, açık. Katmerli bilmezlik, bilme-diğini de bilmemektir. Ama ben bunlara üçüncü bir cahillik daha ek-

liyeceğim: üç katlı bilmezlik. Bu da bilmemek, bilmediğini bilmemek, üstelik hiç kimseyi de hiç bir şey bilmez sanmaktır. İşte bu sözünü ettiğiniz herif bu cins cahillerden!..

İsmail Safa makaraları salıverdi. Zavallı Menemenlizade sıkıntısından yerinde duramamağa başladı. Ama benim yüzümdeki gülümsemeyi görünce rahatlaştı. Hoca Efendi'ye gene teşekkür borçluyum ki daha fazla bir şey söylemedi.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

MEMURLUK YAŞAMI

(1) Hüseyin Cahit'in Mülkiye'yi bitiriş yılı 1896, aynı zamanda Ser-vetifünun kümelenişinin de başlangıcıdır.

(2) Menemenlizade Tahir (1862-1902), 19. yy. şairlerindendir. «Elhan» adlı şiir kitabını değerlendirme bahanesiyle Recaizade Ekrem «Takdir-i Elhan»ı yazarak (1886) Muallim Naci'nin şiir anlayışına karşı çıkınca ara-larında tartışma doğmuş. Naci «Demdeme» (1887) eserinde ağır cevaplar vermiştir.

(3) Kalem: Osmanlı imparatorluğu devlet örgütünde resmi dairelere verilen genel ad. Her çeşit yazışmanın yapıldığı memurluk yeri.

(4) Mümeyyiz: Temyiz eden, seçen, ayıran anlamında bir dairede yazıcıların yazdıklarını düzelten kişi olarak bir görev adı.

(5) Halil Edip (1862-1911), gazeteci ve çevirmen. Memurluklar yanı sıra öğretmenliklerde bulunmuş. Fransız edebiyatından yaptığı çevirilerle tanınmıştır.

(6) Hayret Mehmet (1848-1912), şair ve yazar. Maarif Bakanlığında gö-revler yapmış, bazı yüksek okullarda öğretmenliklerde bulunmuş aşırı bir Osmanlıca taraflısıdır. Şehrâyin (Donanma), Feridet-ül İal (İncinin teki, Mirat-ül Haremeyn (Mekke ve Medine Aynası) gibi eserleri vardır.

S E R V E T İ F Ü N Ü N

Mülkiye Okulundan 1896'da çıkmıştık. Tevfik Fikret'in yazı işleri yönetimi altında Servetifünun'un bir edebiyat dergisi haline gelişi de o tarihlere rastlar. Recaizade Ekrem Bey «abes» ile «muktebes» sözcüklerini uyaklı saymış. Eski Arap yazısında bunlar değişik harflerle sonuçlanan iki kelimedir. Naci tarafını tutanlarca bu, dinsizlik, tanrı tanımazlık düzeyinde çok tehlikeli bir tutumdur. Haftalık «Malûmat» dergisinde Ekrem Bey'e sertçe saldırmışlardı. Ekrem Bey Galatasaray'da öğretmenken yeteneğine tanık ve hayran olduğu Tevfik Fikret'i Servetifünun'a getirmiş, Servetifünun'da uyakların göz için değil kulak için olduğunu ileriye sürerek «Malûmat»ın yayınlarına karşılık vermişti.

Halit Ziya ile Cenap Şahabettin de sanırım gene Ekrem Bey'in özendirmesiyle Servetifünun'a yazmağa başlamışlardı. Bu yeni hareket bende de eski yazı gerekmesini tazeliyordu. «Röneka» diye küçük bir hikâye yazdım. O yıl hava değişikliği için Yeşilköy'e gitmiştik. Orada gördüğüm küçük bir kız çocuğunu ilgilendiren bu hikâye, Yeşilköy yaşamının izlenimlerini anlatan yazıların ilkidir. Hikâyemi, doğallıkla ilkin Rauf'a okudum. O bunu Servetifünun'a götürmek istedi. «Nadide» döneminin palavracılığını çoktan bırakmıştım. Okuduğum Fransızca eserler bana korku ve alçakgönüllülük vermişlerdi. Onlara yetişemeyeceğimi görmekten doğan bir sakinleşme ve gönül alçaklığıyla kendi yazılarımda hiç bir değer düşünemiyordum. Bununla birlikte içimde gene bir heves vardı. Rauf'un ısrarı üzerine dayanamadım. Hikâyemi Servetifünun'a götürmesini benimsedim.

«Röneka», Servetifünun'da yayımlandı. Bunun verdiği yüreklilikle başka bir hikâye daha yazdım. Rauf onu da Servetifünun'a götürdü. O da basıldı. Artık bana da güven geldi, hevesim arttı ve bir gün Rauf ile birlikte Servetifünun'u ziyarete gittim.

O zaman Servetifünun, sonradan Sanayi ve Madenler Bankası.

nın bulunduğu yapıdaydı. Ahmet İhsan Bey'le «Nadide» günlerinden kalma bir tanışıklığımız vardı. Ama Recaizade Ekrem Bey de içlerinde olduğu halde Cenap'tan başka orada yazı yazarların hiç birini tanıımıyordum.

Tevfik Fikret'in Servetifünun'dan önce yalnızca bir şiirini okumuştum. «Mirsâd» adıyla çıkan bir gazete tevhidî türünde bir edebiyat yarışması düzenlemişti. Bunu Mehmet Tevfik adında bir genç kazanmıştı. Bu Mehmet Tevfik, işte bizim Fikret'tir. Halit Ziya'dan büyük bir saygıyla söz eden Rauf, onun Nemide², Ferdi ve Şürekâsı³ gibi romanlarını bana vermişti.

Bunları okurken ilk duyduğum şey, tam bir şaşkınlıktı. Ben Türkçe romanları hâlâ Ahmet Mithat Efendi'nin yazılarından ileriye adım atmamış sanıyordum. Ya Ahmet Mithat Efendinin yazıları gibi olacak, ya da Sami Paşazade Sezai Bey'in «Sergüzeşt»i,⁴ ya Kemal Bey'in «Cezmi»si gibi olacak kanısındaydım. Oysa şimdi beni o kadar ilgilendirmiş ve büyülemiş olan Fransız edebiyatıyla yakınlık iddia edebilecek gerçek bir sanat eseri karşısında kalıyordum. İşte şaşkınlığım bundan ileri geliyordu. Halit Ziya'nın bu yazılarının, zor beğenen bir eleştiriye pek dayanamaması olasılığı vardır. Sanırım bunlar, edebiyatımızın ölmez eserleri arasında sayılmayacaklardır. Gene de inanırım ki edebiyat tarihimizde önemli bir yer tutacaklardır. Çünkü bir aşamayı belirlerler. Çünkü bizde batı romanı yapısında, tekniği yolunda ilk ürünlerdir. Soysuzlaşmış bir yeniceği ile nizam-ı cedit askeri arasında doğruluk ve batıllık açısından ne ayrılık varsa, Halit Ziya'nın kitaplarıyla ondan önceki romanlarımız arasında da aynı nitelikte bir ayrılık vardır. Bu onuru Halit Ziya'nın elinden kimse alamaz.

Kendimi artık pek acemi bir çocuk bulmamakla birlikte Servetifünun'a girerken içimde bir yürek çarpıntısı vardı. Orada Fikret ile Halit Ziya'yı gördüm. Fikret'in hemencecik güven ve sevgi aşılayan tatlı bir karşılayışı, alaycı sanılabileceği halde hiç alay etmeyen bir gülüşü vardı. Halit Ziya Bey, daha teklifli, daha ağır görünüyordu. Belki de yazılarında olduğu gibi düzenli ve gösterişli konuşmasının da bunda etkisi vardı. Kompozisyonu bozuk bir yazıdan insan nasıl utanırsa Halit Ziya'nın karşısında da biraz senli benli davranmakla insan öyle küçük düşer sanıyordum. Bende doğan ilk izlenim budur. Oysaki Halit Ziya'da dost oldukça ısınan ve hiç bir zaman yitirmediği o süslü konuşmasına yüreğinden gelme bir sıcaklık vermesini bilen bir ruh vardı.

Aradan bin türlü olaylarla dolu çok uzun, tatlı ve acı yıllar bir daha hiç geri gelmemek üzere geçip gittikten sonra geçmişî düşündükçe kalbimizde terkedilmiş bir mezarlık, umutsuzluk verici bir yalnızlık duygusu güç kazanır. O zaman, Halit Ziya'yı³ gidip aramak gerekmesi içimde güçlülük kazanır. Onu bu eski yıllar gibi şimdiki dünyadan uzaklaşmış duygusunu veren Yeşilköy'deki köşkte bulurum. Bu evin yapıldığı zaman, bu bahçenin Avrupa'dan çiçeklerinin getirildiği günleri de bilirim. O zamanki yaşam yeniliğinin yerine şimdi o bahçede bile bir hüznün ve toplumdan uzaklık havası vardır. Bembeyaz olmuş yüzünde bugün de kıpırdaklığını yitirmemiş içe işleyen küçük gözlerinin parlaklığıyla Halit Ziya beni karşılar. Dünya işlerinden elini eteğini çekmiş bir kişinin konut durgunluğuyla dinlenen sessiz evinin içinde gürültü etmekten sakınarak bir odaya çekiliriz. Sanki uzun yolculuklardan dönüş yorgunluğu üzerimizde, konuşmağa başlarız. Sonsuza değin sönmüş anılar çevresinde bir saygı ziyareti yapmış gibi dinlenmiş, dirlikli bir halde oradan dönerim.⁴

Servetifünun'da çıkan yazılarımı Fikret ile Halit Ziya beğenmişlerdi. Sanırım böyle olmasa bile yüzüme karşı bir şey söylemeleri doğaldı. Ben bu yüreklendirmeye gönül okşantısını tam bir değerlendirmeymiş gibi benimsedim. Artık her hafta Servetifünun'a bir şey yetiştirmek benim için en tatlı bir uğraş oldu. Yazdıklarım bazen bir küçük hikâye, bazen mensur şiir türünden bir parça oluyordu.

Mensur şiirleri en çok Rauf moda etmişti. Bende kalan izlenime göre de bu yolu en iyi başaran da oydu.

Bir eleştiri yazmış olsaydım, bütün o yazıları toplar, ona göre yargıya varırdım. Burada anı sınırlarından dışarı çıkmak istemediğim için, sözünü ettiğim yıllardaki kanılarımı tekrarlamakla yetiniyorum.

Servetifünun'a haftada bir yazı yazmak, bende ki edebiyat yaşamı gerekmesini iyice dindirmiyordu. O zaman arkadaşlarla kendi başımıza bir dergi çıkarmayı düşündük. Ahmet Şuayıp, Mehmet Rauf, Cavit, Hasan bir araya toplandık. Tıpkı Avrupa dergileri ayarında hem edebiyatla ilgili hem bilimsel, ağır başlı bir dergi yayımlamayı kararlaştırdık. Örnek olarak Larousse⁷ dergisini almıştık. Üstelik onun başlıklarını bile keserek yaptırдық. Aynı genişlikte sütunlar, aynı büyüklükte sayfalar olacaktı. Derginin adında da hiç duraklamadık: Yeni Mecmua. Yapmak istediğimiz

şeylerin hepsinin üzerinde ne olursa olsun bu yenilik damgası olacaktı.

Gazete için gerekli parayı, kendimizi sıkarak aramızda toplayabileceğimize inandık. Aslında öyle büyük bir ana paraya da gerekseme yoktu. Bizim gazetemiz çıkınca halk onu kapışa kapışa alacaktı. En düşünmediğimiz nokta işin bu para yönü idi!

Bizi en çok düşündüren, yoran, üzen yan, yayın izni idi. Gazete çıkarmak için hükümetten izin almak gerekirdi ve bu çok zordu. Bizlerden biri başvuracak olursa kabul edilmeyeceğine inan-cımız tamdı. Genç olmak, yüksek bir okulu bitirmiş bulunmak, hükümete göre kuşkulanılmak için yeter nedenlerdi. Babam aklıma geldi. «Maliye memurluğundan emekli Ali Rıza Efendi» adına istenecek bir iznin kuşku yaratmaması olasılık içindeydi. Babam her zamanki yumuşaklığıyla başına bu derdi almayı da kabul etti. Ve gerçekten tahminimiz doğru çıktı. Epeyce uzun girişimler sonucundan bir gün bu ruhsatiye elimize verildi. Biz de hemen kalemlere sarıldık.

Rauf, «Ferda-yı Garam» adında bir roman hazırladı; sonradan Servetifünun'da yayımlanmıştır. Bir yenilik olsun diye bunu resimli basmayı istedik ve resimler yaptırdık.

Şuayıp, birinci sayı için Albert Sorel'den bir çeviri yapmıştı. Ben ve öteki arkadaşlar neler yazmıştık, şimdi hatırlayamıyorum. «Yeni Mecmua»nın başlığını Tefik Fikret yaptı. Fikret'in resime, süslemeye, güzel yazmaya yeteneği vardı. «Yeni Mecmua» adını kamış parçalarından oluşmuş bir halde pek güzel resimlemişti. Son derece özeniyorduk. Bir Avrupa dergisinin olgunluğuyla çıkması için bütün yeteneklerimizi harcıyorduk.

Avrupa dergilerinde, yazı odalarında ünlü kişilerin resimleriyle birlikte yaşam özellikleri üzerine ayrıntılı haberler okurduk. Bunları biz de yapmak istedik. Fikret'in Servetifünun'da basılan çalışma odasındaki resmi Yeni Mecmua için çıkarılmış ve Viyana'ya gönderilerek hazırlattırılmıştı. Fikret'ten başka öğretmenlerimizden Ali Şehbaz Efendi'nin de çalışma odasında fotoğrafını çek-tirdik.

Bütün bu yönetim işleriyle ben uğraşıyordum. Epeyce uzun ve yorucu bir işti. Müze müdürü Hamdi Bey'in,⁹ Hazine-i Hassa bakanı Portakal Paşa'nın yazı odalarında resimlerini basmayı düşündük. Bütün bu kişileri dolaşarak onamalarını almak gerekiyordu. Hamdi Bey'i bulmak için yağmurlu havalarda müzeye kadar

birkaç kez gittiğimi, o sıkıntılardan kalan anıyla bugün de unutamıyorum.

Portakal Paşa, Mülkiye Okulunda maliye öğretmeni idi. Bizden önce kendisini bu görevden uzaklaştırmışlardı. Ama okuldaki ünü canlı olarak yaşıyordu. Portakal Paşa özgürlükten yana, Saray yönetimine karşıt bir tutumla tanınan, bundan ötürü de sevilen öğretmenlerdendi. Bizi de kendisine bu ünü çekiyordu.

Hazinei Hassa'da beni¹⁰ kabul etti. Ziyaret amacımı anlattım ve resmi basılacak sayıda yayımlanmak üzere kendisinden bir makale rica etti. Yüksek sesle, hiç sakınmadan haykırdı:

— Ne yazam, evlât, dedi. Maliye işlerimiz berbattır, bu gidişle hayır yoktur mu diyeyim?

Ne o diyebilirdi, ne sansür örgütü yayınına izin verirdi. Boynumu büktüm, cevap veremedim ve yanından çıktım.

Bu kadar istek ve özenle hazırladığımız Yeni Mecmua'yı, sözcüsü olmayı dilediğimiz yenilik düşüncelerine yaraşır bir biçimde duyurmak, tanıtmak gerekirdi. İşte bu duyuruyu hazırlarken farkında olmadan kendi mezarımızı kazmış bulunuyorduk.

Nereden aklıma geldi, bilmem. Yeni Mecmua'yı Şehzadebaşı tiyatrolarından birinin perdesine ışıdıkla yansıtarak yayınına halka müjdelemeyi düşündüm. Sanırım Avrupa'da bulutlara reklâmlar yansıtıldığına, ya da buna benzer girişimler üzerine okuduğum yazılardan içime düşmüş bir heves olacak. Bu izdüşümü hazırlamak için öteye beriye baş vurdum. Galata'da bir Lehliyi salık verdiler. Galata'dan Tophane'ye giden caddeye dik sol taraftaki yan sokaklardan birinin içinde, yoksul, yarısı bitmemiş bir apartmanın yıkılmak korkusu veren merdivenlerinden tırmandım. Bir genç Lehli ustayı buldum ve kırk kuruşa istediğim cam levhayı yaptırdım.

Yeni Mecmua'nın her hazırlığı bitmişti. Müsveddeler sansüre gönderilmişti. Bir edebiyat dergisi olduğu için o zaman bu yazılar Yoklama ve Denetim Kurulunda incelenirdi. Ben de Maarif örgütünde olduğum için oradan çabucak ve kolaylıkla izin aldık. Yazılarda pek bozulmuş olmadı.

Yazılar dizildi. Larousse dergisinin başlıklarıyla süslendi. Mehmet Rauf'un romanının kenarına yazarının resmi konuldu. Dergimiz, bizi gerçekten hoşnut eden bir yetkinlikle basıldı. Bana öyle geliyor ki o tarihten sonra bugüne değin bu kusursuzlukta bir dergi daha çıkarılmamıştır.

Artık son iş duyuruya kalmıştı. Şehzadebaşında Abdürrez-zak'ın," ya da Kel Hasan'ın tiyatrosunda izdüşüm de başarıyla uygulandı. Bunu gazetelerle de bildirmek gerekirdi. «Elektrikli Duyuru» başlığı altında Sabah gazetesine bir bölüm yazdırdık. İki gün sonra perşembe günü de birinci sayı çıkacaktı.

Ne var ki, çıkamadı. Çünkü Saraydan gelen bir buyruk üzerine dergimiz çıkmadan tatil edilmişti. Bu kadarla yetinmelerine şükretmeliydik. Bizi tutuklayabilir, sürebilirlerdi. Besbelli bizi suçlayan jurnal şiddetli olmamalı ki sorguya çekmeğe bile gerek görmemişlerdi.

Bir jurnal¹² üzerine Yeni Mecmua'nın kapatılması doğaldı. Ama bu jurnalı kim vermişti? Biz bunu bulabilmek için Yeni Mecmua'nın yayımından kimin çıkarlarının bozulabileceğini düşündük. Aklımıza hemen haftalık «Musavver Malûmât» gazetesinin sahibi Baba Tahir geldi. Baba Tahir, ahlâksızlığı, jurnalcılığıyla namuslu kimseler arasında nefret kazanmış bir adamdı.

— Biliyor musun, dedi. Yeni Mecmua'yı kimin jurnal ettiğini öğrendim. Sana söylersem hayretler içinde kalacaksın.

Rauf, sesini hafifleterek bu adı fısıldadı ve konuşmasını sürdürdü:

— Dün gece konuşuyorduk. Bana yaşantılarını anlatıyordu. O tarihlerde İstanbul'a yeni gelmişmiş. Sıkıntı ve yoksulluk içinde ne yapacağını bilmez bir halde düşünürken elektrikli duyuru başlığını görmüş, bunu jurnal edebileceğini aklına getirmiş ve yapmış! Şimdi derin bir pişmanlık ve acı ile bunu hatırlıyor.

Raufun bu açığa vurması üzerine ağzım açık kaldı. Sözüne ettiği o bizi mahveden jurnalcı, saygın bildiğimiz, sevdiğimiz bir adamdı. Bugün de yaşamakta ve saygı görmektedir. Şu satırlarım gözlerine ilişirse üzüleceğine hiç şüphem yok. Bu üzüntü yeter bir cezadır. Adını anmıyacağım.

Yeni Mecmua'nın bütün masrafı kırk beş lirayı bulmuştu. Bunu aramızda paylaştık ve borcumuzu ödemek için epeyce sıkıntı çektik.

Yeni Mecmua denemesinin başarısızlığından sonra, artık Servetifünun'la yetinmek bir zorunluk olmuştu. Servetifünun, gittikçe daha belirgin bir görünüşle bir kişilik kazanıyordu. Servetifünun böyle bir varlık gösterdikçe Hazine-i Fünun, haftalık Musavver Malûmat gibi dergilerin de sataşmaları, saldırıları sertleşiyordu. Fikret bunlara Servetifünun adına hemen hiç karşılık vermez, ya da bir iki satırlık bir yazıyla önemsemez bir biçimde cevaplandırır, bunu yeter sayardı.

Servetifünun çevresinde toplanan yazar ve şairlerin ve temsilcisi oldukları edebiyatın uğradığı saldırılar arasında en başarılısı Ahmet Mithat Efendi'den geldi. Ahmet Mithat Efendi öteden beri gençleri ve yeni hareketleri yüreklendiren, esirgeyen bir yol tuttuğunda halde Servetifünun edebiyatına karşı bir düşmanlık besliyordu.

Bunun sebebi neydi? Herhalde kendi izlediği edebiyat yoluyla Servetifünun edebiyatı arasında pek büyük bir ayrılık görüyordu. Ama bizde de Ahmet Mithat Efendinin edebiyatına karşı artık hiç bir beğenme ve saygı izi kalmamıştı. Üstelik Ahmet Mithat Efendi'nin Mithat Paşa olaylarında Saraya hizmet ettiğini, Mithat Paşa'ya karşı bir tutum aldığı bilmek, bizi kendisinden büsbütün ayırmıştı. Abdülhamit zamanındaki dostlukların, edebiyat alanındaki beğenme ve saygıların bile çoğunun altında bu siyasal düşüncenin etkisini bulmak olanağı vardır. İnsanlığını kavramış, yurdunu seven bir gence göre Saray ve zorbalık yönetiminden yana olmak bir namussuzluktu. Öyle bir adamdan uzak durmak, nefret etmek gerekirdi.

İşte Mithat Paşa'yı kötülemiş, «Üssü İnkılabı» yazmış Ahmet Mithat Efendi, bütün yararlarına karşın, bu yüzden bize göre pek kabahatliydi. Şimdi bu siyasal suçuna bir de «Dekadanlar» başlığıyla Servetifünun yazarlarına karşı yazdığı makale ekleniyordu.

«Dekadan» kelimesi basın dünyasında hemen tuttu. Uzun süre bir saldırı ve aşağılama sözcüğü olarak dillerde dolıştı. Sabah gazetesinde bir yazar, bir takım söz oyunları ile bunun on günlük eşek yavrusu anlamına geleceğini bulmuş oldu(!).

Ahmet Mithat Efendi'nin bu saldırısı, doğallıkla hepimizi pek sinirlendirdi. Fikret, Ahmet Mithat Efendiye karşı yazdığı bir şiirde kendisinin «Lihye-i carübnümâ»sından (süpürge sakallı) söz açarak öfkesini yatıştırıyordu. Carub kelimesinin süpürge anlamına geldiğini o zaman öğrendim.

Dekadanlar sözü, artık bizim için ikinci bir ad olmuştu. Biz bile, şaka yollu konuşmalarımızda birbirimize karşı bu sözü kullanıyorduk.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

SERVETİFÜNÜN

(1) Tevhid: Tanrının birliğini, tekliğini konu edinen klasik kaside çeşidi.

(2) Nemide, Halit Ziya'nın 1889'da basılan ilk romanıdır. Romana adı verilen genç kız, teyzezadesi Nahit tarafından sevildiğini öğrendiği nişanlısı Nail'in parmağına özgeçiyile nişan yüzüğünü takarak kendi yarattığı bir deniz kazasının ölümüyle ortadan çıkar.

(3) Ferdi ve Şürekâsı, Halit Ziya'nın İzmir romanlarının sonuncusudur (1896, 1945, 1974. Aşk ve para ilişkilerinin biraz daha karmaşıklaştığı orta dönem ürünü

(4) Sergüzeşt, Sami Paşazade Sezai'nin (1860-1936) tek romanıdır (1889). Dilber adında, Kafkasya'dan getirilmiş küçük bir esir kızın çeşitli yerlerde büyümesi, genç kızlığı, aşkı, Mısır'a satışı, kurtulma çabası sonunda kendini Nil nehrine atarak canına kıyışı konu edinilmiştir.

(5) Halit Ziya Uşaklıgil, İttihad ve Terakki Partisinin iktidarı süresince etkin görevlerde bulunmuş, Birinci Dünya Savaşında siyasal arabuluculuklar yüklenmiş, Cumhuriyetten sonra ise 1905'de yaptırdığı Yeşilköy'deki köşküne çekilerek yalnız yazarlıkla yetinmiştir. Ömrünün son yıllarındaki başlıca uğraşları, eski eserlerinin dilini yalınlaştırma çalışmaları, hikâye ve anılarını yazma, sanat üzerine makaleler hazırlama ve canına kıyan büyük oğlu Vedat'ın acısıyla yalnızlık içinde yaşama olmuştur.

(6) «Edebi Hâtıralar»ın yayım yılı olan 1933, Hüseyin Cahit Yalçın'ın siyasal yaşam ve gazetecilik dışında kaldığı yazarlık döneminin ortasına rastlar. «Sanayi ve Maadin Bankası» yönetim kurulu üyesi iken Birinci Türk Dili Kurultayında «dil tasfiyeciliği» görüşüne karşı çıktığı için görevinin elinden alındığı söylenir. 1933-1940 arasında «Fikir Hareketleri» dergisini çıkaracak, «Oğlumun Kütüphanesi» dizisindeki çeviri eserleri yayımlayarak geçimini sağlayacaktır. Kendi köşesine çekilmiş Halit Ziya ile siyasal çekişmelerin dışına düşmüş Hüseyin Cahit arasındaki bu dönem yakınlığı, biraz da baht yakınlığı değeri taşımaktadır. »

(7) Larousse dergisi diye burada anılan yayın organı —zamanına göre— Larousse Yayınevinin «Revue Encyclopedique» (Ansiklopedik dergi) adıyla 1891'de çıkarmağa başladığı dergi olmalıdır. Sonradan başka birçok süreli yayını olmuştur aynı yayınevinin.

(8) 1913'de kitap olarak yayımlanan Ferdâ-yı Garam (Sevda'nın Geleceği), Mehmet Rauf'un bütün kitapları gibi bir aşk romanıdır. Amcasının evinde büyüyen Macit'in amca kızı Sermet'le birlikte geçen geçimsiz çocukluk yılları, zamanla bilmedikleri bir aşka dönüşür. Her iki tarafın iç hesaplaşmalarıyla yürüyen roman, aşklarının farkına varan çiftin birleşmesiyle sonuçlanır.

(9) Osman Hamdi Bey (1842-1910), Türk ressamı, bilim adamı ve müzecisidir. Paris'te 12 yıl hukuk okumuş, resme çalışmış, çeşitli görevlerden sonra 1881'de kurulan ilk arkeoloji müzesinin başına getirilmiştir. 1883-1895 arasında yaptığı çeşitli kazılarla müzeyi zenginleştirmiş, 1892'de bugünkü Arkeoloji Müzesini hem yapı, hem içerik bakımından yeniden kurmuş, portreleriyle resim alanında ün kazanmıştır. Bu konuda İş Bankası Kültür yayınlarınınca zengin bir eser yayımlanmıştır.

(10) Hazine-i Hassa: Hükümdarlık makamına özgü ödeneklerle her çeşit mülk. Bunları yöneten devlet dairesi.

(11) Güllü Agop tiyatrosunun kapatılmasından sonra Abdülhamit döneminde tiyatro, tuluât oyunları ve müzikli sahne eserlerinden oluşmuştur. Abdürrezzak Efendi ve Kel Hasan, bu alanda ün kazanmış tuluât sanatçılarıdır.

(12) Jurnal, özellikle Abdülhamit döneminde geçerlilik kazanan, hafife denilen bir takım yerli casusların özgür düşünceler taşıyanlar için padişah ya da büyüklere verdikleri kovulama yazısı. Hüseyin Cahit, anılarını yazdığı yıllarda yaşamakta olan jurnalcının adını vermemeyi yeğlemektedir.

(13) Üss-i İnkılâb (1876) ve Zübde-tül Hakayik (1878), Ahmet Mithat'ın padişah II. Abdülhamid'in isteğiyle yazdığı iki tarih kitabıdır. İlkinde Tanzimat çağından başlayarak Abdülaziz döneminin sonuna kadar gelir ve tahttan indirilmiş olan padişaha karşı çok saygılı bir dil kullanır. İkincisinde «93 Savaşı» denen 1877-1878 savaşında Ruslara yenilen Osmanlı imparatorluğunun düştüğü bozguna padişahın hiç sorumluluğu bulunmadığını açıklama eğilimindedir. Bu yüzden başta Namık Kemal olmak üzere eski arkadaşları Ahmet Mithat Efendi'den soğur ve uzaklaşırlar.

(14) Dekadanlar, Ahmet Mithat Efendi'nin Servetifünuncuları eleştiren yazısına koyduğu başlıktır. Fransızca *décadence*: Gerileme, düşkünlük başlangıcı; *décadent*: gerileyici, düşkünlük anlamında kullanılmıştır. Kelimenin gerçek anlamını bilmeyenlerce devrimci-ihtilâlcî anlamına alındığını gören Ahmet Mithat bir süre sonra Servetifünuncuları değerlendiren olumlu yazılar yazacaksa da bir kez araya küskünlük girmiş olur. Tevfik Fikret'in «Timsal-i Cehalet» şiiri bu olay üzerine Mithat Efendi için yazılmış bir yergidir.

T A R İ K G A Z E T E S İ N D E

Bu sıralarda eski «Tarık» (Yol) gazetesi, sonsuza değin sönecek bir kandilin son bir çabayla hafif parlayışı gibi, tekrar dirilmek girişiminde bulundu. Tarık, Türk basını arasında en önemli sayılmış gazetelerdendi. Sait Bey'in oraya baş makaleler yazdığı, saygılı bir dille söylenirdi. Ben o zamana yetişmemiştim. Ata Bey'in aracılığıyla Cavit ve ben beşer yüz kuruş maaşla Tarık gazetesine yazar olarak girdik.

Ata Bey, maliye bakanlığında yüksek bir görevde olduğu halde kanına gazetecilik mikrobunu karışmış, bu iyi edilmez hastalığa uğramış bir kişiydi. Kendisiyle sonraları Sabah' gazetesinde bir dost yakınlığıyla daha iyi tanıştığımız vakit, çabasına ve namusluluğuna karşı derin bir saygı beslemiştik. Son derecede zayıf ve cılızdı. O zayıflığıyla birlikte her yıl bir kez olsun zatüreeye tutulur, atlatırdı. Son zamanlarda «Hammer Tarihi»ni çevirecek kadar çaba ve direniş gücü göstermişti. Bunları hasta hasta, yatağının içinde çevirdiği söylenirdi.

Tarik yazarlığı, benim çok hoşnutluk duyarak kabul ettiğim bir işti. Sait Bey' adının gençler arasındaki yüksek yeri, Tarık gazetesi yazarlığına ayrı bir onur getirmişti. Gazetenin yönetim yeri Artin Asadoryan'ın Şirket-i Mürettibiye matbaasının üstündeydi. Yayın hakkı da ünlü Filip Efendideydi. Eskiden gazetesini çıkarırken Osmanlı İmparatorluğunun devlet büyükleri arasına karışmış, rütbeler almış bir adamdı.

Gazeteye kapılandığımız zaman, doğallıkla karşısına çıktık. Kulaklarına kadar inmiş Aziziye fesi,⁴ düğmeleri baştan sona ilikli İstanbullu ile Filip Efendi, sanki hükümet havasını (Babıâli'yi) gazete yönetim yerine taşımıştı. Bizimle «efendimiz», «zaatıâliniz» kelimeleriyle karışık bir biçimde, protokola son derecede dikkat ederek konuştu. İçime sıkıntılar bastı. Artık bundan sonra da Filip Efendi'nin bir daha yüzünü görmedik.

Artin Asadoryan yönetim işlerine bakıyordu. Filip Efendi'nin protokol düşkünlüğü ona da bulaşmıştı. Aybaşında ezilip büzüle- rek, alçak gönüllülükle yanımıza sokuldu. Bir zarf «sundu». İçinde aylık vardı.

Tarik gazetesinde Fransız basınından haberler çevirisinden başka bazı makaleler de yazıyordum. Bunların arasında «Araplar- dan Yararlanacağımız Bilimler» başlığını taşıyan bir tanesi epeyce gürültü yaptı.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş özelliğinin gereklerinden miydi, o dönemde yaşayan yazarların içten kanılarının ürünü müy- dü bilmem; bildiğim, basınıımızda Arapları tutma eğilimi iyice güç- lüydü. Türkçe mi yazacaksınız; Arapça öğreneceksiniz. Dininizi mi bileceksiniz, Araplardan ve Arapça eserlerden öğreneceksiniz. Bu bende baş kaldırma duyguları uyandırıyor.

Öteki yanda bir batı dünyası vardı ki bugün bütün uygarlık değerlerinin temsilcisiydi. Yaşam, özgürlük, gerçek sezgisi, sanat, zenginlik hep oradaydı. Bugün dünya demek, insanlık demek batı demektir. Biz, çevremiz Çin seddi ile kapatılmışçasına uygarlığın bütün ışıklarına, eylemlerine, seslerine gözlerimizi, kulaklarımızı, ruhumuzu kapamış, uyuşukluk içinde, boyunduruk altında yaşıyor- duk. Sonra, hiç kendimizi, hak sınırlarımızı bilmeden bir takım pa- lavracılıklara kalkışıyoruz. Uygarlık mı? Onu Araplar yaptı. Bi- lim mi? O, Arapların kitaplıklarında. Yaşam mı ?O, bizde. Ahlâk ve erdem mi? O bizde. Padişahımızın sayesinde bundan daha fazla ra- hat, bundan daha hızlı ilerleyiş olur mu? Ama, bütün bu Arabın uygarlığından, biliminden, gerçek bile olsa, bize ne?

İşte Hoca Hayret Efendi'nin «bilgisizlik küpü» tam burada kul- lanılacak bir söz. Bu doğu sezgisi, İslâm Uygarlığı, Arap bilimleri ülkeyi uyuşturmak, onu yanı başımızdaki Batının yaşam seline atılmaktan alıkoymak için kullanılan zehirli bir madde gibi her yazıda, her nedenle çevreye yayılmak istenirdi. Ülkenin üstündeki kalın, kara bilgisizlik kefeninden başka bir de bu durumumuzu beğenmek, Avrupa'yı küçük görmek gibi katmerli bir aymazlığımız da vardı. Durumu az çok sezen ve yurdunu seven bir insan için bu görünüm karşısında işkence cezasını duymamak olanağı yoktu.

Tam bu sıralarda Veled Çelebi Efendi,⁵ Arapların biliminden, ekininden çok yararlanabileceğimiz konusunda bir makale yazmıştı. Bu beni taşımaya yetti. Tarik'de yazdığım cevap, sansürün yer yer bozmasına karşılık yaşadığım baş kaldırma duygusunu yeterince

açıklar. Onu olduğu gibi aktarmak konusunda içimde bir eğilim var. Ama «Kavgalarım»da⁴ yayımlamış olduğum makaleyi burada yinelemekte bir anlam yok. Yazımın özü, Avrupalılaşmak gereğini ortaya koyarken şu sözlerle sonuçlanıyordu:

«Zamanımızın bilim ve fenni ile kafamızı doldurmak için şimdiki kitapları bulur, bunları canımız gibi saklarız, ve bu kitapları da Arap'ta değil batıda buluruz.

Bu makalenin bugün hiç değeri olmayabilir. Üstelik çok doğal, iyice sönük görüneceğini de biliyorum. Önce şu var: O zaman başımızda korkunç bir sansür⁷ denetimi bulunduğunu hatırlamak gerekir. Bir yazarın en büyük kaygısı sansürün gözünden kaçırarak bir anlatım dili kullanmaktı. Onun için sivri köşeli, batacak ve ıgneliyecek yazı yazma olanağı yoktu. Zorunlukla sönük olmağa hükümlüydünüz. Üstelik nasıl olup da sansürün bu sözlere izin vermiş olduğuna bugün de şaşarım.

Makalenin, yazıldığı tarih için, pek atakça olduğuna, gördüğü sert tepkiler tanıktır. Hoca Sabri Efendi «Kendini bilmez bir dekad» başlıklı bir yazı ile hemen saldırıya geçti. Avrupalılaşanların kellelerini kotuklarına aldıklarını söyledi: Saldırı yalnızca basın alanında kalmadı; benim bütçemi sarsacak biçimde şaşılacak bir görünümüne de tanık oldum.

Abdülhamit döneminde düzenli aylık almak olanağı yoktu. Yalnız ramazanda ve bayramlarda aylıklar zamanında verilirdi; ötekiler rastlantılara bağlı idi. Ve bir yılda verilen aylıkların sayısı da altıyı geçmezdi. Kendilerinin özel gelirleri bulunan daireler kural dışıydı. Maarif Bakanlığı da bu ayırık daireler arasında sayılabilirdi. Burada bir yardımlaşma sandığımız vardı. Dört tak-sitte ödenmek üzere borç para verirdi. Bunları aylıktan kestirerek ödeme olanağı vardı.

Yılda üç kez yardımlaşma sandığından borç alma yoluyla küçücük aylığının gecikmesinden kurtulabiliyordum. Arap bilimleri ve fenlerine karşı yazdığım makalemden sonra yardımlaşma sandığının kapısı uzun bir süre için bana kapandı! Muhasebecimiz Şükrü Bey Arapmış. Yardımlaşma sandığından para isteyenlerin adlarını toplayan liste kendisine sunulduğu zaman, yanında bulunan iyilik (İ) sahiplerinden biri benim Araplara karşı yazı yazdığımı söylemiş. Şükrü Bey de adımı defterden silmiş!

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

TARİK GAZETESİNDE

(1) Burada sözü edilen Ata Bey, Dr. Galip Ataç'la Nurullah Ataç'ın babaları olan kişidir. Çeşitli memurluklar sırasında Baron Von Hammer Purgstall adlı Avusturyalı diplomat tarihçinin (1774-1856) on ciltlik Osmanlı Tarihini dilimize çevirmesiyle (Hammer Mütercimi) tanınmıştır.

(2) Sabah gazetesini ilkin Şemsettin Sami'nin başyazarlığında, Papadoplos adlı bir Rumun sahipliğinde 1875'de çıkmıştır. On paraya satılan, küçük boyutlu bir gazete, Şemsettin Sami'nin iki gazetecilik ilkesi, dil yalınlığı ve gazete ucuzluğu olduğu için, 1883'de Mihran Efendi'nin yönetimine geçen gazete, Abdülhamit döneminin, yayını sürdürdürebilen birkaç yayın organından biri olacaktır.

(3) Adı geçen Sait Bey, sonradan dokuz kez sadrazamlık yapacak olan «Küçük» Sait Paşa'dır (1838-1914). Gazetecilikle başlamış, II. Abdülhamit tahta çıkınca mabeyn başkâtibi olmuştur. 1879-1912 arasında sadrazamlıklarda bulunacak, bahriye müşiri (büyük amiral) Eğinli Sait Paşa'dan ayırmak için —boyca da kısalığı yüzünden— «Küçük» sıfatıyla anılacaktır.

(4) Aziziye fes: Sultan Aziz'in giyerek moda ettiği, alt tarafı genişçe ve başa iyice oturan fes biçimi.

(5) Veled Çelebi (İzbudak, 1869-1950), Türk dil ve edebiyat bilgini; Mevlâna Celâlettin'in 18. göbekten torunu sayıldığı için 1908'den sonra Konya Mevlâna Dergâhı postnişinliğine getirilecek 1919'da Vahidettin zamanında uzaklaştırılacaktır. Medrese öğreniminden sonra Arapça, Farsça'ya çalışmış, sonra Türk dili ve lehçeleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. «Bahâî» takma adı ile önce Konya, sonra İstanbul gazetelerinde pek çok makalesi yayımlanmıştır. Necip Asım Yazıksı ile birlikte Türk dili grameri ve tarihi üstünde incelemeler yaptı. Veled Çelebi vaktinde Milli Mücadeleye katılmış, ilk Meclisten başlayarak yedinci döneme kadar milletvekilliği yapmıştır. Dil ve edebiyat tarihi üzerine çeşitli eserleri de vardır.

(6) Kavgalarım: Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1910'da basılmış olan eleştiri yazıları derlemesi.

(7) Sansür (Latince ve Fransızcada censure): O zamanki basın yasası gereğince yazılanları basılmadan önce denetleyen kurul. Oradaki görevli memurlara da sansör (censeur) denirdi. Hükümdar Abdülhamit'in düşünce ve yazı yaşamını gözetim altına almakta kullandığı güçlü örgütlerden biri. Sansürün çizdiği, sildiği hiç bir şey yayımlanamaz, kuralları uymayanlar şiddetle cezalandırılırdı. II. Meşrutiyetin duyurulduğu 24 temmuz günü, ülkemizde sansürün kaldırılışının yıldönümü olarak basın bayramı olarak kutlanır. Abdülhamit sansürünün korkuları konusunda Halit Ziya Uşaklıgil'in «Kırk Yıl» adlı anılarında da çok ilginç bilgiler vardır. (bkz. Meydan-Larousse, 10. cilt, 940-941).

ALİ KEMAL İLE TARTIŞMA

Servetifünun'a yazmağa başladığım eleştiriler, o zamanın basını için önemli olaylardan sayılabilecek bir tartışmaya neden oldu. Bu makalelerin özünü Hippolyte Taine'den alıyordum. Taine'in kuramını ve yöntemini açıklayan makalelerden sonra bunları bizim edebiyatımıza uygulamak istedim. Bu elverişli durumdan yararlanarak makalenin sonunda İkdam'ın' Paris muhabiri Ali Kemal Bey' tarafından Servetifünun edebiyatına karşı yazılanlara cevap verdim. Servetifünun, karşıt gazetelerle tartışmaya girişmemek, onların düzeyine inmemek yolunu tutmuştu. Ne var ki arada sırada sırası gelince kendimizi savunmaktan ve karşı yandakilere saldırmaktan da geri durmazdık.

İkdam'ın Paris muhabirine dokunmak, gazetenin sinirlerine dokunmak oldu. Sanki bir dizicinin yanlış imiş gibi «Cahit» kelimesini «cahil» biçiminde dizdirerek Hüseyin Cahil Bey'in anlamsız sözlerine karşı sert bir makale yayımladı. Ardından Paris muhabirinin karşılığı yetti. Ama Ali Kemal Bey'in Fransızca yazılmış bazı makaleleri kendi inceleme ve araştırmalarının ürünü imiş gibi gösterdiğini, Fransızca asıllarıyla birlikte ben gazeteye yazınca herkeste büyük bir şaşkınlık doğdu.

Aslında Ali Kemal Bey'i hiç görmemiştim. Avrupa'ya kaçmış olması, oradan İkdam gazetesine mektuplar yollaması kendisini görmeden değerlendirmeye, sevmeye götürüyordu beni. Böyle olduğu halde, sanki yaşamın önceden verilmiş bir yargısı bizi her zaman birbirimize karşı yer almaya götürdü. 1898 yılında edebiyat alanında göze çarpan bu çatışma, on yıl sonra siyasal alanda da tekrarlandı ve sonuna kadar böyle sürüp gitti.

Ali Kemal Bey'le yaptığımız bu edebiyat tartışması ünlü sadrazam Küçük Said Paşa'yı tanımama neden oldu.

Bir gün Maarif Bakanlığı yazışmalar kaleminin özel siciller dairesinde özyaşam yazılarından birinin özetini yapmakla uğraş-

tığım sırada içeriye kitapçı Arakel girdi. «Nadide»yi yayımlamak için dükkânına gittiğim zaman beni kovumsamış gibi karşılayan ve baş eserimin(!) değerini anlamayan kurumlu kitapçı Arakel değil. Şimdi göğsünün düğmelerini ilikleyerek, yerden selâm vererek alabildiğine alçak gönüllülükle yanıma sokulan Arakel.

Şaşırdım. Ne istediğini sordum. Son derece önemli bir şeyler söyleyecekmişcesine biraz kırıldıktan ve sesini yavaşlattıktan sonra:

— Pek büyük kişilerden biri, dedi, sizin Servetifünun'da Ali Kemal Beye karşı yazdığınız makaleleri okumuş, çok beğenmiş, sizi merak etmiş, görmek için resminizi istiyor.

Kitapçı Arakel'in bu sözlerine pek anam veremedim. «Büyüklerden birinin» Servetifünun'un edebiyat konularına gözden geçirmesine olanak verilebilir miydi? Üstelik bu ilgiyi resmimi görmek isteyecek düzeye vardırmaq gerçekten şaşılacak şey değil miydi? O zamanlar bizde evlenme dileğindeki gençlerin fotoğraflarını kızlara göndermek yolu vardı. Bunu andıran şu isteğe gülererek, resmimi kitapçı Arakel'e verdim. Büyük kişinin kim olduğunu üsteliyerek sordumsa da bir türlü söylemedi. «İzinli değilim» deyip duruyordu.

Birkaç gün sonra kitapçı Arakel tekrar daireye geldi. Bu kez daha saygılıca bir tavır ve dille söze başladı. Makalemi okuyan, değerlendiren ve resmimi görmek isteyen kişi, Sait Paşa Hazretleriymiş. Benimle konuşmayı isterlermiş. Konaklarını «şerefliendirirsem» hoşnut olacaklarmış.

Sait Paşa ülke çapında büyük etkisiyle kendisini tanıtan güçlü sadrazamlardan biriydi. Onun böyle Servetifünun yayınlarını izlemesi beni son derece şaşırtmıştı. Kitapçı Arakel'e onama cevabı verdim, cuma günü Nişantaşı'ndaki Sait Paşa konağına' gittim.

Sait Paşa alt katta küçük bir odada beni kabul etti. Sakallı, kısa boylu bir kişi. Bütün yüzünü kaplıyor gibi görünen sakalları arasında parlak ve son derece içe işleyen iki göz. Sait Paşa ayağa kalkarak beni karşıladı. Zamanın kuralları ve alışkanlıkları açısından bu olağan üstü bir şeydi.

Sait Paşa çok gönül okşayıcı sözlerle konuştu. Öğrenimimi nerede yaptığımı sordu. Avrupa'ya gitmemiş olduğumu söyleyince şaştı. Yazılarımdan mantığı pek sevdiğimi anladığını, felsefe öğreniminden geçmiş olacağımı söyledi. Oysa mantık adına bütün bildiğim şey, on, on bir yaşında iken Serez Ortaokulunun son sınıfında okuduğumuz «İsaguci»den fazla şey değildi. Bütün bu öğrenimden,

aklımda önerme teriminden başka bir şey kalmamıştı. Sait Paşa'nın karşısında hık mık ettim durdum.

Sait Paşa Fransızca'yı nerede öğrendiğimi sordu; Mülkiye Mektebinde cevabını alınca sanırım inanmamış olmalı ki biraz sonra:

— Bu görüşmemizden bende bir andaç kalsın, bir iki satır Fransızca bir şey çevirir misiniz? Dedi. Doğallıkla peki cevabını verdim.

Yandaki kitap odasına geçtik. Bütün duvarlar camlı kitap dolaplarıyla kapanmıştı. Yepyeni kırmızı ciltlerin altın yaldızları parlıyordu. Benim zavallı parça parça kitaplarım bunların yanında ne kılıksız kalıyordu.

Sait Paşa bir dolabı açarak bir cilt çıkardı. Thiers'in' anılarındandı. Rastgele bir sayfayı gösterdi.

— Buyurunuz, dedi ve odadan çıktı.

Yazı yazmak için kâğıt kalem vardı; ama hiç sözlük görünmüyordu. Çeviriyi bitirince içerki odaya götürdüm. Kitapla karşılaştırdı. «Réaliser» fiilini «saha-i hakikate isal» (Gerçeklik alanına ulaştırma) diye çevirmiştim. Sakalını avuçlayarak ve aşağı doğru süzerek:

— Bunu «saha-i fiile vazı» (Eylem alanına geçirme) diye de çevirebilirdiniz, değil mi efendim? Dedi. Ben arada hiç bir ayrılık görmüyordum; ama ses çıkarmadım. Artık görüşmemiz sonuçlanmıştı.

Sait Paşanın bu tatlı davranışı, ilgilenişi pek hoşuma gitmişti. Basın dünyasında, kendi çevremiz bir yana bırakılırsa, yerme ve ayıplamadan başka hiç bir şey görmezken pek yüksek saydığımız bir sadrazamın yazılarını okumuş ve değerli bulmuş olması, beni içimden destekleyen bir güç hizmetini gördü. Üç yıl sonra bunun maddesel bir yararını da gördüm.

Çocuğum ölmüştü. Anası hastaydı. Ben de gazeteden çıkmış, Maarif Bakanlığındaki üç yüz kuruş aylıkla kalmıştım. O sıralarda Midilli Maarif müdürlüğünün açılacağı söyleniyordu. Maarif Bakanlığınca doğrudan doğruya benim buraya atanmayacağıma inanıyordum. Sait Paşa'ya başvurmak aklıma geldi. Sadrazamdı. Öyleyken bu bana o kadar ağır bir şey geliyordu ki kendi kendimle uzun çekişmelerde bulundum. Bu yolun utancını kendi gözümde azaltmak için fazla atakça bir tavır aldım. Kenarı pürtüklü İngiliz mektup kâğıtlarından birini seçtim. Fransızca kalemle ve mor mürekkeple Sait Paşa'ya bir mektup yazdım.

Bugün için bu küçük ayrıntının hiç önemi yoktur. Çünkü hep demir kalemle (dolmakalemle) yazıyoruz. Ama 1901 yılında bir Osmanlı sadrazamına bu biçimde bir mektup göndermek ancak gençliğin yaptırabileceği bir kendini bilmezlik sayılırdı. Abdülhamit döneminin değil Meşrutiyet zamanının sadrazamları bile buna zor katlanırlardı. Hele bizim zavallı Sait Halim Paşa³ birinden böyle bir kâğıt alsaydı ilk öfke dakikasında belki onu sürgüne göndertmeyi bile düşünürdü. Yazdığım mektubun içerdiği de biçimi kadar atakça idi. «Bir kaç yıl önce beni katınıza çağırdınız, gönül aldınız. Eğer bu sözleriniz içten ve doğruysa bana şimdi yardım ediniz de Midilli Maarif Müdürlüğüne gideyim» gibisine ricadan çok bir hak arayıcısı mektubuna benzer sözler.

Pek çalınmış, kurumlu olması gerektiği sanılan Sait Paşa, bu yoldaki baş vuruştan hiç güceniklik çıkarmamış. Tersine Maarif Bakanı Zühtü Paşa'ya beni salık vermiş olacak ki bir gün Zühtü Paşa beni çağırttı. Midilli Maarif Müdürlüğünün açık olmadığım, Vefa Lisesi Müdür yardımcılığını kabul edip etmiyeceğimi sordu. Sonra ekledi:

— Senin bilginliğin de varmış, dedi. Niçin şimdiye değin bizden bir öğretmenlik istemedin.

Oysa bu konuda hasıraltı edilmiş kaç tane dilekçem vardı.

Vefa Lisesi Müdür yardımcılığına atandıktan sonra Zühtü Paşa bana şu sözleri de söyledi:

— Sen, dedi, gazetecilik de ediyormuşsun. Evlât, bizim ülkemizde gazeteciliğin dünyası yoktur. Kaleminden bir mürekkep damlar, sonra kendini kurtarma olanğını bulamazsın.⁴

Zühtü Paşa'nın 1901 yılında söylediği halde tazeliğini ve gücünü bir türlü yitirmeyen bu sözlerini sonraları kaç kez hatırladım ve kendisini rahmetle andım.

Sadrazam Sait Paşa'nın gösterdiği bu insanca ve değerbilir bir hareket de sadrazam Hakkı Paşa'dan⁵ Ahmet Şuayb'a karşı gösterilmiştir. Hakkı Bey o tarihlerde Babıâli hukuk danışmanlarından. Hukuk Mektebinde de dersi vardı. Şuayb'ın Servetifünun'a verdiği makalelerden ceza hukukuyla ilgili bir yazısı kendisinin dikkatini çekmişti. Şuayb'ı çağırttı, görüştü ve dersine yardımcı olarak yanına aldı. Yalnızca çalışmaya, zekâyâ, yeteneğe karşı bazı büyüklerdeki bu ilgi ve destekleme duygu ve geleneği ne kadar saygıya değer.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

ALİ KEMAL İLE TARTIŞMA

(1) İkdam, yukarda adı geçen Ahmet Cevdet'in 1894'te çıkarmaya başladığı günlük gazetenin adıdır (anlamı: Gayret ve sebatla sürekli çalışma); büyük boy, resimli. İkinci Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki Fırkasına karşıt davranacağı için Ahmet Cevdet 1909'da İsviçre'ye kaçmak gereğini duyacak, yazılarını oradan gönderecektir. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın ilgi gören romanlarıyla Halit Ziya'nın hikâyelerinin yayımlandığı gazete bir ara Ali Kemal'in başkanlığında Hürriyet ve İtilâf partisini destekleyecek, o ayrıldıktan sonra Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yönetiminde Kurtuluş Savaşının taraftarlığını yapacaktır. 1928'de kapandı.

(2) Ali Kemal (1867-1922), Türk gazetecisi. Öğreniminin bir bölümünü Avrupa'da yapmış, 1894'de tekrar Paris'e giderek İkdam gazetesine edebiyat ve tarihle ilgili makaleler göndermiştir. II. Meşrutiyetten sonra İstanbul'a dönmüş, Hürriyet ve İtilâf Partisine girmiş, siyasal yazılarla İttihat ve Terakki Partisine karşı koymuş, «Peyam» adlı günlük siyasal gazeteyi çıkarmış Damat Ferit Paşa kabinelerinde Maarif ve İçişleri bakanlıklarında bulunmuş (1919), Peyam-ı Sabah'taki baş yazarlığında Kurtuluş Savaşına karşı davrandığı için Nureddin Paşa'nın adamlarınca kaçırılarak İzmit'te halk tarafından linç edilmiştir. (bkz: Yahya Kemal Beyatlı. Siyasî ve Edebi Portreler, 1968, sayfalar 70-99. Günümüz yazarlarından Şükran Kurdakul, «Kurtuluştan Sonra» adlı hikâye kitabında (1973), onun ölümünü çok etkili bir başarıyla anlatır: «Artın Kemal» (5-27). bkz. R. E. Ünaydın - Diyorlar ki, 1972, 269-316

(3) Sadrazam Sait Paşa'nın konağı yerinde, şimdi Nişantaşında Özel Şişli Terakki Lisesi vardır.

(4) Thiers, Adolphe (1797-1877), Fransız siyasa adamı ve tarihçisi. Özellikle «Histoire de la Révolution Française» (1823-1827) adlı eseriyle tanınmıştır.

(5) Sait Halim Paşa (Prens, 1864-1921), Osmanlı İmparatorluğunun son sadrazamlarındandır. Mısırlı Hıdivler soyundan olduğu için Prens diye de anılır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğu için 1913-1917 arasında sadrazamlık yaptı. Birinci Dünya Savaşının yitirilmesinden sonra gittiği Roma'da Ermeni komitecileri tarafından öldürüldü. Hüseyin Cahit, Erzurum'lu bir halk çocuğu olan Küçük Sait Paşa'nın hoşgörüsüyle alçak gönüllülüğünü Prens Sait Halim Paşa'nın gurur ve gösteriş düşkünlüğüyle karşılaştırmak fırsatını bulmaktadır bu kâğıt kalem vesilesiyle.

(6) Zühtü Paşa'nın Hüseyin Cahit'e söylediklerini, Hüseyin Cahit gazeteciliğe heveslenen Ahmet Emin Yalman'a söyleyecektir. Yalman'ın «Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim» anılan kitabının birinci cildinde şu satırlar yer almaktadır. «1907 temmuzunda, Alman Mektebinden diplomamı aldığım gün babam, benim rica ve ısrarım üzerine, Mercan İdadisi Müdürü, meşhur yazar Hüseyin Cahit Bey'e bir mektup yazdı. İkdam gazetesinin yazı heyetine girmem için bana yardımcı olmasını istedi. Hüseyin Cahit, babamın mektubunu okuyunca, bana nasihat etti: «— Oğlum, fena bir meslek seçmek istiyorsun. Bundan sana hayır gelmez. Gel, gazetecilikten vazgeç, başka bir yol tut.» Mutlaka gazeteci olmak istediğimi, bunun rüyasını yıllardır gördüğümü anlattım. Bunun üzerine Cahit, «Benden günah gitti» der gibi bir tavırla, gazetenin yazı heyetinde bulunan tanınmış yazar Abdullah Zühtü Bey'e bir mektup yazdı. Beni, İkdam gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey'e tanıtmasını rica etti...» (31)

(7) Hakkı Paşa (İbrahim, 1863-1918), Türk devlet adamı; Mülkiye Mektebinden (1882) sonra Hukuk Mektebinde öğretmenlikler yaptı (1888); 1894'te Mâbeyn mütercimliğinden sonra, 1908'de Maarif Bakanı oldu. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ayrılışı üzerine sadrazamlığa getirildi (1908). Tarih ve siyasal yaşam üzerine çeşitli eserleri de vardır.

SABAH GAZETESİNDE

«Tarik» gazetesi çok dayanamadı. Son aylarda, yönetim memuru Artin Asadoryan elindeki kapalı zarfı ile yanımıza pek sokulmaz olmuştu. Gazete kapandı. Biz de bilmem ne kadar alacağımız ile açıkta kaldık.

Bu sırada «Sabah» gazetesine makale yazmak için bana öneride bulundular. O zamanın gazeteleri, arada sırada böyle yenilikler yaparlardı. «İkdam» ile «Sabah» arasındaki yarışma, bunda büyük bir neden olurdu. Özellikle ramazan ayı, gazetelerin bir içerik yarışına girişmelerini gerektirirdi. Ramazana özgü nasıl pideler, yağlı simitler, özel sigaralar varsa gazetelerde de ramazana özgü çeşitli yayınlar görülürdü. Bu gelenek, son yıllara kadar gazetelerimizde sürmüştür.

«Sabah» gazetesi bir makale için kırk beş kuruş verirdi ve o zaman için, özellikle daha benim gibi ününü yeni duyurmağa başlayan yazarlar için, bu bir para idi.

«Sabah» gazetesi sahibi Mihran Efendi, sanırım İkdam'a karşı yarışma alanında pek ileri gitmiş olacak ki yazı kurulunu güçlendirmek dileğiyle beni ve Cavid'i altışar yüz kuruş aylıkla gazeteye aldı. «Sabah» yapısında bir aralık «Politika» gazetesine ayrılmış olan yukarı kat daha yapılmamıştı. Karanlık bir merdivenden ayak yordamıyla çıktuktan sonra girilen loş sofa camlı bir bölme ile bölünmüştü. İşte bu bölmenin içinde gece gündüz havagazı lâmbası altında yazarlar çalışırlardı. Kapıdan girer girmez sağ tarafta insanın beline gelecek kadar bir bölme daha vardı. Bunun arkasında yüksek bir iskemle üzerinde yönetim memuru Aleksan otururdu. Sokak üstündeki oda da Mihran Efendi'ye ayrılmıştı. Ama Mihran Efendi'nin bu odada oturması pek seyrek olabilen bir şeydi.

Matbaalarda eskiden makineler motörlerle değil, elle çevrilirdi. Bunun için de hamallar vardı. İşte basın dünyasına böyle makine hamallığından ya da gazete dağıtıcılığından başlamış ve yavaş ya-

vaş zenginliğini yapmış denilen Mihran Efendi, gazeteyi ve matbaayı sürekli bir gözetim altında bulundurmak için her yanda durmaksızın döner dolaşırdı. Şimdi dizgi yerinde, şimdi yazı işleri odasında ve her zaman Aleksan'ın yanında!

«Sabah»ta yazar olarak Abdullah Zühtü' ile Mahmut Sadık' bulduk. Abdullah Zühtü basımevinde daha çok Baba Zühtü diye anılırdı. Zühtü, sıkı fıkı tavrı, açık ve temiz duygusunu veren yüreği ile hemen insana cana yakınlık aşılayan bir kimseydi. Mahmut Sadık, titiz, ters bir adam sanısını uyandırırdu. Kabarık ve dik bıyıkları kendisiyle ilişki kurmanın dikenli bir şeye dokunmağa benziyeceğini sezdiriyordu. Oysa Mahmut Sadık, son derece dürüst, hoş yaradılışlı ve tatlı bir adamdı. Kendisinin hak diye bildiği şeylerine dokunulmazsa o da karşısındakinin haklarına hiç dokunmazdı.

Baba Zühtü için bu gibi düşünceler söz konusu değildi. O daha çok «Bohème» idi.³ İşin olurluna bakardı. Ve bunu o kadar kalemence, o kadar tatlı bir yolla yapardı ki kızma olanağını bulamazdınız.

Baba Zühtü ile Mihran arasındaki ilişki gerçekten tuhaftı. Yasal olmayan bir ilgiyle yıllarca bir arada yaşamış, birbirlerinden ayrılamaz bir duruma gelmiş iki sevgilinin yakınlığını andırırdı. Ne Mihran Zühtü'den hoşnuttur, ne Zühtü Mihran'dan. Ama gene de birbirlerinden ayrılamazlardı.

Ceketini üstünden atarak kollarını sıvayan, büyük bir sevgi ve hevesle yazıya sarılmış gibi görünen Baba Zühtü'nün olabileceği ölçüde az çalışmaktan başka bir dileği yoktu. Kendi payına düşmesi gereken yazıları başkalarına yüklemekte büyük bir ustalık ve uzmanlığı vardı. Bunu sezen Mihran ile aralarında sürekli bir didişme sahnesine tanık olurduk. Mihran'ın hikâye yazmağa zorladığı Abdullah Zühtü için konu bulmak güçlüğü çıkarsa, eskiden yazmış olduğu hikâyeleri başka adlarla tazelemek ona pek doğal görünürdü. Bu kurnazlığı Mihran'a yutturduğu gün, Zühtü'nün en şen zamanlarından biri olurdu. Bununla birlikte aynı nedenle kavgalar çıktığı da olurdu. İmtiyaz sahibi ile yazar bağışırılar, hafif biçimde söğüşürler, kalemler bir yana atılır, kapılar vurulur, bir gürültü, bir patırtı. Artık bu kez kesin bir dargınlık olacak sanırsınız. Gene de ertesi gün ortalık sültilman.

Abdullah Zühtü'nün en çok sevdiği şey, bol bol yârenlik etmekten ibaretti. Tatlı bir konuşması vardı. En çok hoşlandığı şey

de aşk serüvenleriydi. Zühtü'de son derecede duygusal bir ruh göze çarpardı. Ucuz aşk dünyasının bayağılıkları arasında yüzdüğü halde duyarlığını, duygulanma yeteneğini yitirmemişti. Zühtü, her dakika âşıktı. Sevdiği kadınlar değişebilir ama sevgi gereksemesi bir türlü değişmezdi. Bir gün anlatıyordu: İstanbul'da bir Fransız operet kumpanyası gelmişti. Zühtü her akşam tiyatrodan ve doğallıkla kırk kuruşluk «paradi»de. Çünkü sanatçılardan Matmazel Viyolet'e tutkun. Kız sahneye çıktıkça avuçları patlıyacak kadar alkışlıyor. Ama sanatçı başını kaldırıp da paradinin kalabalığı arasında Abdullah Zühtü'yü nereden görecekti? Zühtü, artık çıldırma düzeyinde. Sevgilisine kendisini göstermek için sonunda bir çare düşünüyor. Tiyatronun en tepedeki ucuz bölümü, bütün locaların üstünü kaplıyarak ta sahneye kadar uzanıyor. İşte Zühtü, bu bölümün en ucuna gidiyor ve oyunun en coşkulu bir dakikasında fesini sahneye düşürüyor. Herkeste bir kahkaha. Matmazel Viyolet de başını kaldırarak yukarı bakıyor!

Mihran da seyrek rastlanır tiplerdendi. Hemen hemen okuma yazması yok denilecek düzeyde bilgisiz olduğu halde her gün hem kendi gazetesini, hem İkdam'ı alabildiğine dikkatle okurdu. İkdamda gördüğü bir haberi Sabah'ta bulamazsa bu onun için büyük bir üzüntü olurdu. Aynı zamanda basımevinde de büyük bir olay doğmuş olurdu. Asık yüzüyle yazı işlerine ayrılmış dar bölmenin içine girer, içini çeker, «çalışmıyoruz, dikkat ve özen göstermiyoruz; işi böyle yürütemeyiz» öndeyişle yakınmaya başlar, haberi neden ötürü Sabah'a geçmediğini araştırırdı.

O dönemin Türkçe gazeteleri için en önemli haber kaynakları Beyoğlu yakasında çıkan «Moniteur Oriental» ve «Levant Herald» gazetelerinin yayınlarıydı. Akşama doğru gazeteler gelince, Baba Zühtü gösterebileceği en büyük özenle bunları okur, o gün Türkçe gazetelerin yazmış olduklarını bir yana bırakarak ertesi gün için çevrilmeleri gerekenlerin kıyılarını çizer, bize verirdi. Avrupa gazeteleri de aynı işlemi geçirdi. Abdullah Zühtü çizmiş de biz çevirmemişsek kabahat bizim, onun gözünden kaçıp da işaretlememişse kusur onun olurdu. Ve her zaman da suç, Abdullah Zühtü'de kalırdı!

Mihran'ın en büyük zayıflığı para konusundaydı. Yönetim memuru Aleksan ile kırk para için kırk dakika çekişmesi en doğal işlerdendi. Hele borcunu ödemek, Mihran için büyük bir sıkıntı olurdu. Ufak tefek alacaklıların basımevine baş vurup da ilk gelişte

haklarını almaları görülmüş bir olay değildir. Bu, Mihran'ın parasızlığından ileri gelmezdi. Para cebindeyken onu çıkarıp vermekten bir acı duyardı. Sanki ödeyeceği bir parayı bir saat sonra ödemekte bir tat bulurdu. Aylıklarımızı o zaman elli altı kuruşa geçen kremis altın olarak verir ve bunu da silik olarak ayırırdı. Bu silik kremis altınlarında beş altı kuruş zarar ederdik.

Mihran'ın borç ödememek konusunda kullandığı garip bir kurnazlık vardı. Alacaklının geleceğini merdivendeki ayak sesinden mi anlardı, yoksa koku mu alırdı, bilmem. Ama her kezinde önemli bir para istemeğe gelen adam her zaman Saadetlü' Mihran Efendi Hazretlerini yönetim memuru Aleksan ile kavga eder bulurdu. Bu yapmacık kavgada Mihran avaz avaz bağırır, Aleksan'ı haşlar, alacaklı da bu görünüm karşısında siner kalır, ya bir şey söylemeden, ya Mihran Efendi'nin ters bir yüzle kaşlarını çatarak:

«— Sonra gel!» demesine sessizce boyun bükerek geri dönerdi.

Bu konuda Baba Zühtü, Mihran Efendi'den bir adım daha ileri gitmişti. Çünkü onun cebinde borcunu ödeyecek para aslında hiç bulunmazdı.

— Ben, derdi, çok sevdiğim adamlardan, dostlardan hiç borç almam. Çünkü ödemeğe niyetim yoktur ki...

Sabah gazetesi yazı kurulu arasına sonradan Adnan da karıştı. Genç bir öğrenci idi. Sessiz, sıkılgan, görevini bilir ve aynı zamanda çokça alıngan... Az bir zaman içinde pek iyi dost olduk. Buna karşın kendisine «hâfız» diye seslendiğimizde epeyce kızardı. Hepimizin küçüğü olması, meslekte henüz acemi bulunması bakımından böyle şakalara konu olması doğaldı.

Abdullah Zühtü, Mihran'ın yanında kendisini çekiştirmediğimize, ayağının altına karpuz kabuğu koymayacağımıza iyice inandıktan sonra bize ısınmıştı. Aramızda gençliğe özgü bir heves ve ayırmazlıkla sıkı bir dostluk kurulmuştu. Onun yaşamının «bohème» tarafı çıkarılırsa birbirimize çok iyi anlaşıyorduk.

Abdülhamit döneminde gazetecilik iyice güç tehlikeli bir işti. Gazetenin yüksek siyasal yanı, Saray'la ilişkileriyle imtiyaz sahipleri uğraşırlardı. Saraya nasıl giderlerdi? Göze girmeğe nasıl çalışırlardı? Burası kendilerinin giziydi. İp üzerinde canbazlık belki bu kadar ustalık gerektirmezdi. İmtiyaz sahipleri bütün bu becerikliliklerine, siyasal inceliklerine, bağlılıklarını her fırsatta doğrulamalarına karşın arada sırada uslandırma tokatına uğraşırlardı. Bu da son derecede günahsız bir nedenle, küçük bir kazayla olur-

du. En ufak bir dizgi yanlışlığı bir gazetenin kapanması, imtiyaz sahibinin sorguya çekilmesi için yeterli bir suç yaratmış olurdu.

İkdam gazetesinin, Abdülhamid'in tahta çıkış gününe rastlayan (31 ağustos)ta yapılan şenliklerden söz ederken kullanıldığı «Leyle-i mes'ude» (mutlu gece)⁵ deyimini ayın harfinin düşmesiyle mesude biçiminde basılmıştı. Mesude sözcüğü ise siyah anlamını belirten bir kökten çıkardı. Buna dayanarak tamlamanın anlamı kara gece olabilirdi. İşte bundan ötürü İkdam gazetesi kapanmıştı!

Böyle bir dizgi yanlışları yüzünden gazete kapanmasına bir örnek daha hatırlıyorum. Bu da iyi hatırımda kalmışsa, Sabah gazetesinin başına gelmiştir. «Şevketlü gazi Abdülhamit Han-ı Sani (Büyüklik ve heybet sahibi gazi ikinci Abdülhamit Han) nitelemesinde Şevketlü kelimesindeki l harfi düşmüştü.

Şu halde, Arap harfleriyle yazılan bu kelimeyi «Şu kötü gazi Abdülhamit Han» diye okumak olanağı vardı. Kıyamet koptu ve gazete kapandı! O zaman Lâtin harfleri olsaydı böyle bir okuma yanlışlığıyla anlam belirsizliğine yer kalmıyacaktı!

Böyle bir tehlike gazetelerin başına asılmış bir kılıç gibi her zaman vardı. İmtiyaz sahipleri bunun olabileceği ölçüde önüne geçmek için bir yol düşünmüşlerdi. Padişah'tan, en çok Cuma namazları nedeniyle söz edilirdi. Cuma selâmlıklarına özgü olmak üzere beş altı tane kalıp yaptırmışlardı. Bunlar az çok ayrılığı olan anlatımlarla Allahın yeryüzündeki gölgesinin Hamidiye Camiine cuma namazı içih nasıl çıktığını gösterişli, basmakalıp bir dille belirtirdi. Bu kalıplar baş dizgicide dururdu. Her hafta sırayla birini gazetenin en başına koyar ve sonra yeniden başlardı. Böylece, hiç olmazsa cuma selâmlıkları yazısından ötürü korkulu bir dizgi yanlışının önüne geçilmişti.⁶

Günlük gazeteler için 19 ağustos' tarihi de en belâlı günlerden biri sayılırdı. Ama bunun belâsına karşı bir de talı yanı vardı. İmtiyaz sahipleri bu fırsatla saraydan ödenek alırlar mıydı bilmem. Herhalde Mihran, belki yazarlar da bir şey isterler korkusuyla hiç bir zaman saraydan para aldığını bizim yanımda söylemezdi. Ama 19 ağustosta süreyya kandilleri gibi konaklarını donatan önemli kişiler kendi donanmalarının parlak bir biçimde gazete sütunlarına geçmesi için gazeteye epeyce para verirlerdi.

19 ağustosta gazeteler akıllarınca pek parlak çıkardı ve bütün ilk sayfa, yeryüzü halifesinin bu din ve devlete yaptığı parlak hizmetlerin açıklamalarıyla dolardı. Bu, apayrı bir övgü edebiyatını gerektirirdi.

Benim, dostumun ve Adnan'ın ortak ilkesi, Saraya ve padişaha ilişkin haberlerin hiç birini yazmamaktı. Çünkü en sıradan bir konuda bile Abdülhamid'i övmekten bunu yapmağa olanak yoktu. İmzamızla yayımlanmıyacağı halde, isterse haber gibisine olsun, Abdülhamid'in iyiliği ve büyüklüğü üzerine kalemimizden bir yazı çıkması olasılığı bizim gözümüzde bir namussuzluk sayılırdı. Bunu yapmayı yurt sevgisiyle uyuşturulması olanaksız sayardık. Onun için üçümüzün kaleminden Abdülhamit ve Saray yararına bütün gazetecilik yaşamımızda tek bir satır yazı çıkmamıştır.

Mihran, Baba Zühtü'nün edebiyatım da 19 ağustos sayısı için yeter derecede parlak bulmazdı. Arapça, Farsça, uyaklı ve tantanalı anlatımıyla ünlü yazarları arardı. Harbiye Nezaretinde bir Hamit Vehbi Efendi vardı. Mihran'ın pek özendiği, önem verdiği bu gösterişli edebiyatı çoğunlukla o, arasıra Ata Bey yazardı.

Sabah gazetesinde bulunduğumuz sıralarda şehzadelerin bir sünnet düğünü oldu. Mihran bize karşı çalınmış davranışını takındı, bizim için büyük iyiliklerde bulunacakmış gibi bir şeyler dokundurmağa başladı. Çok geçmeden işin iç yüzünü anladık. Bütün gazete yazarlarına nişan verilmiş. Bu fırsattan yararlanarak biz de ya üçüncü ya dördüncü rütbeden şanlı Mecidi nişanına kavuşmuş bulunuyorduk. Ama o zaman herkesin bin can ile özlediği, hatta uğruna epeyce para vermeğe bile hazır bulunduğu bu padişah başlığı bizi pek soğuk bırakıyordu. O zamanın hükümeti, halkın ve özellikle memurlar katının nişan ve rütbeye son derece tutkulu oluşunu gözönüne alarak bunların belgelerinden para almağı yöntem edinmişti. Biz üç dost parayı vermedik, nişan belgesini almadık ve Abdülhamid'in nişanından böylece kendimizi kurtarmak yolunu bulduk.

Mihran'ın en çok yaranmak istediği adamlardan biri sansür memuru Hıfzı Beydi. Hıfzı Bey, basın dünyasının en önemli kişilerindendi. Gazetelerin canı onun elindeydi. Son derece şiddeti ve saraya bağlılığıyla tanınmıştı. Belki özel yaradılışıyla iyi bir adamdı. Belki sıradan, pek doğal bir resmi görev yerine getirir gibi bu denetimcilik (sansörlük) işini görüyordu. Ama Sarayın vicdanlar üzerindeki egemenliğini bizim gözümüzde temsil eden bu kişi, bir-
ce dünyanın en nefret edilecek, en kötü adamı idi. Görevini gerçekten kıyıcılıkla, herhalde padişaha karşı son derece bağlılıkla yapardı. Sütun sütun yazılar çizerdi. En ufak sözcüğü kaçırmaz, gece sabahlara kadar bu işle uğraşırdı.

Türk basınının Abdülhamit zamanıyla ilgili tarihi⁶ yazılırken sansür bölümünün önemli bir yer alması gerekir. Bugünkü gençlik ve Abdülhamit zamanına yetişip de gazetecilik yaşamına yaklaşmamış kişilerin bu sansürün şiddeti, dehşeti ve aynı zamanda budalalığı, işkilliği üzerine doğru bir düşünce edinebilmeleri olanaksızdır. Bunu belgeler üzerinde görmedikçe insan inanamaz. Sansürcüye gönderilen en önemsiz bir yazının bile ne gibi yakıntılara uğradığını gösteren sansürcü provalarından yazık ki bende yoktur. Eğer eski gazeteler bunları saklamamışlarsa tarihimizin bu noktası gerçekten karanlıkta kalacaktır. Servetifünun'da Ahmet İhsan Bey'in ortağı Mustafa Asım Bey, Servetifünun sansür provalarının hepsini sakladığını bir kez bana söylemişti. Sonra bunların bir yangında yanmış olduğu üzerine aklımda belirsiz bir haber var. Eğer doğru ise basın tarihi bakımından bu giderilmesi olanaksız bir zarardır.

Bizim şimdi bu konuyla ilgili hatırimızda kalan şeyler pek eksiktir. Abdülhamit sansürünün iç yüzü üzerinde yeterli düşünce veremez. Bu sansür, yalnız siyasal şeylere değil, en ufak, en sıradan ayrıntılara varıncaya değin her şeye karışır, her yazıda ne olursa olsun yüce dileğe aykırı bir nokta bulur ve onu ya büsbütün çizer, ya başka bir biçime sokardı.

Guy de Maupassant'ın⁷ «Kalbimiz» romanını çeviriyordum. Bunda Abdülhamid'e ve saltanatına dokunacak ne bulunabilir? Ama sansürcü bulurdu. Bir gün roman müsveddelerinde öyle bir düzeltme yapmıştı ki anlam değişmişti. Sanki yanlış bir çeviri yapmış oluyordum. Herde böyle bir kınamsamaya uğrarsam, sansürcü yüzünden bu yanlışın doğmuş olduğunu kanıtlamak için Hıfzı Bey'in imzasıyla sansürcü provasını saklamıştım. Kâğıtlarım o kadar elden ele geçti ki bu kâğıt yitip gitmiş.

Servetifünun'da, Pierre Loti'nin⁸ «İzlanda Balıkçısı'nı, bilmem niçin, belki dikkatsizlikle «İzlanda Balıkçıları» diye çeviren benim. Pek çok sevdiğim bu eserin üstüne çeviren niteliğiyle adımı koymadım. Çünkü sansürcünün yıkıp bozmalarına uğrayarak edebiyat değerini yitirmiş sayıyordum ve bunu edebiyatçılık onuruna aykırı buluyordum. Gene Loti'den çevirdiğim «Madam Krizantem» romanına da aynı düşünceye dayanarak adımı koymadım. Lamartine'den çevirdiğim Graziella ise sansürcünün o kadar bozduğu bir biçime döndü ki sanırım çevirisini bile sürdürmedim, ya da bitirdim de kitap halinde basılmadı.

Bazı kelimeler vardı ki onların kullanılmasının doğru olmaya-
cağını bütün yazarlar bilirlerdi. Örneğin burundan söz edilemezdi.
Çünkü Tanrının yeryüzündeki gölgesinin" çok büyük, kural dışı
ve gösterişli bir burnu vardı. Burun sözünün onunla alay edilmesi
sonucunu yaratacağı kanısına varılmıştı. Bana merak olan nokta şu-
dur: Acaba burun sözünün basında yasaklandığı Abdülhamid'e söy-
lense çevredekiler bu dalkavukluğu, bu yasağı hangi yolla açıkla-
yacaktı? Yeryüzü halifesine,

— Şevketli efendimiz, sizin pek biçimsiz bir burnunuz var da
onun için bu sözü yasak ettik mi diyeceklerdi.

Herhalde onların ne diyeceklerini bilmem. Ama ben «İzlanda
Balıkçısı»nı çevirirken coğrafyayla ilgili burun sözü geldikçe «ka-
raların denizlere doğru ilerlemiş bölümleri» diye yazıyordum. Artık
böyle bir çevirinin zavalı Loti'nin eserini kirletmekten başka bir
anlamı olamayacağı doğaldı.

Suda erimek anlamına gelen «halletmek» sözü de yasak olan
deyişlerdendi. Çünkü tahttan indirmek anlamını veren hal sözüyle
bir ses benzerliği gösteriyordu. Tahtakurusu da sarayın lûtfuna uğ-
ramış hayvanlardandır. Gazetelerde adı geçmezdi. Çünkü «tahtı ku-
rusun» dileğini ses bakımından uzaktan uzağa akla getirir gibiydi.
Hatırimda kalan bu örnekler, her gün bin türlü tekrarlanan baş-
ka yasaklamalar yanında belki en az gülünç olanlarıdır. Sansür be-
lâsı basının başında her gün şiddeti, dehşeti ve budalalığı artan bir
felâket halinde sürmüştür. Her yıl, bir yıl öncekine oranla sansürde
artan bir şiddet görülüyordu. Abdülhamit elektirikten hoşlanmaz-
dı. Telefonu memlekete sokmazdı. Uçak ise bir umacı kadar dehşet
verirdi. Ali Reşad'ın şundan bundan sütunlarında uçaklardan söz
etmesi az kalsın başına büyük bir dert getirecekti. Sansürcünün iz-
niyle yayımlanmış bazı yazılar, Sarayın kuruntusuna dokunursa
yazarlar için yakayı kurtarmak gene pek zordu.

Sabah gazetesinde bulunduğum sırada önemli bir eser için ça-
lışmağa başladım. Şemsettin Sami Bey'in¹² Fransızcadan Türkçeye
ve Türkçeden Fransızcaya sözlüklerini Mihran basmıştı. Şüphesiz
Sami Beyi bu alışverişte aldatmış olacak ki araları açılmıştı. Oysa
Fransızcadan Türkçeye ikinci baskısının elde kalan nüshaları bit-
miş olduğu için tekrar basılması gerekiyordu. Ben bunları sonradan
tahmin ile buluyorum. Çünkü Mihran, bana önceleri bu noktaları
hiç anlatmadı. Yalnız, eldeki sözlüğü düzeltip, genişletip genişlete-
miyeceğimi sordu. İçine resimler de konulacak, eksiksiz bir sözlük
yapılacaktı.

Bir formasının düzeltilip genişletilmesi karşılığında Mihran bana yarım lira verecekti. Çalışmağa başladım. İşte bugün elde geçen Şemseddin Sami Bey'in sözlüğünün üçüncü baskısı bu çalışmanın ürünüdür. Büyük Larousse ansiklopedisine baş vurarak eksik anlamları tamamlıyordum. Halit Bey de yalnızca bitkiler, hekimlik ve bunlar gibi bir iki konuyla ilgili tarimleri ekliyordu.

Buna çalışırken Şemsettin Sami Beyin kitabının eski görünümünü korumağa pek dikkat ettim. Çünkü benim gözümde sözlük gene Şemsettin Sami Beyindi. Ben onu, Sami Bey'in izlemiş olduğu yönetime uyarak tamamlamaktan başka bir şey yapmıyordum. Temelli değişiklikler yapmağa kendimde hak göremedim.

Sözlüğü bir yandan tamamlarken bir yandan eser basılıyordu. Basıldıkça da yazarlık ücretimi alırdım. Ama bu sıralarda bir olay oldu. Sabah gazetesini bırakarak Saadet gazetesini çıkarmağa başladık. Bu yüzden Mihran Efendi ile aramız açıldı. Yazı ücretimden geriye kalan hakkımı vermediği gibi elimde yazılmış müsveddeleri de kabul etmedi. Önce Ticaret, sonra hukuk mahkemesine baş vurdum. Yıllarca uğraştıktan sonra hakkımı almağı başarabildim. Ama avukat ücreti vermediğim halde yarısından çoğu masrafa gitti.

Bu sözlük işinde o zamanlar beni üzen bir nokta olmuştı. Mihran, kitabın üzerine benim adımı yazmak istiyordu. Böyle olursa Şemseddin Sami Bey'e yazı hakkı ödemeyecek, «ben senin sözlüğünü değil yeni bir eseri bastım» diyebilecekti. Bunu kesinlikle benimsemedim. Eser, iki katına çıktığı, belki de daha çok genişletildiği halde gene Şemseddin Sami Bey'in eseri olarak kaldığını, kimliğini değiştirmedığını söyledim.

Sözlüğün üzerine yazar olarak benim adımı yazamıyan Mihran Efendi, sonunda Sami Bey ile barışmak ve uzlaşmak zorunluğunda kaldı. Eser, Şemseddin Sami Beyin malı olarak yayımlandı. Ama önsözü! Bunda benim adım bile anılmıyor. Sami Beyin yüzünü bile görmemiş olduğum halde hakkına saygı besleyip Mihran'a karşı onu savunmuştum. Oysaki Sami Bey, eserin genişletilmesinde benim o kadar çalıştığımı, kitabı hemen hemen benim tamamladığımı ağzına bile almıyordu. Şemseddin Sami Bey'e karşı büyük bir saygı duygusu beslememiş olsaydım o kadar gücüne gitmeyecekti. Sonra, düşüne düşüne Mihran'ın bu konuda kendisini aldatmış olacağına ve benden söz bile etmemiş olduğuna inandım. Kitabı benim genişlettigimi Şemseddin Sami Bey nereden bulup bilebilirdi?

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

SABAH GAZETESİNDE

(1) Abdullah Zühdü (1869-1925), «Baba Zühtü» diye anılan Türk gazetecisi ve yazarı. Galatasaray'ı bitirdikten sonra basın yaşamına girmiş, 1908-1918 arasında «Yeni Mecmua»yı yayımlamıştır. Meşrutiyetten sonra İttihad ve Terakki'ye karşı yazılar yazmış, 1920'de Damat Ferit Hükümetinde Matbuat Umum Müdürlüğüne getirilmiş (dört ay süreyle). Cumhuriyetten sonra Bedestende antikacılık yaparak geçinmiştir. Rehğüzar-ı Matbuatta (Basın Yollarında, 1898) adlı anılarından başka «Şanlı Asker» (1899, 1966) kitabı Osmanlı - Yunan savaşı sırasında ilgi görmüştür. Hüseyin Cahit'in bazı özelliklerini yansıttığı Abdullah Zühtü üzerine Ahmet Emin Yalman'ın da hatırladıkları vardır: Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, 1970).

(2) Mahmut Sadık için bkz. Ahmet Emin Yalman: Gördüklerim ve Geçirdiklerim I, 51-55.

(3) Burada bohème sözcüğü derbeder, dağınık, eğlence ve zevk düşkünlü, düzensiz yaşamdan boşlanan anlamına kullanılmaktadır.

(4) Saadetlû: Elkab-i resmiye denilen unvanlardan biri. Bütün Müslüman devletlerinde kullanılan resmi unvanlar, çeşitli dönemlerde söz söylenen, yazı yazılan kişiye duyulan saygıya göre değişmiştir. 1846'da saptanan resmi unvanlara göre sivil-asker her rütbenin adı belirlenmiştir. Fahametlu, devletlu (sadrâzamlara), âtufetlu (paşalara), sancak beyi rütbesindekilere saadetlu, alay beyleriyle eşit düzeydeki sivil memurlara izzetlu binbaşılara ve eşit düzeydeki sivillere rif'atlû, kolağası ve yüzbaşılara fütuvvetlû... denmesi kurallaşmıştı. İlmîyye'den (ulema) olanlara da özel unvanlarla hitap edilirken Abdülhamit döneminde işler epeyce karışmış. 1934'te çıkan 2590 sayılı yasayla resmi unvanların hepsi kaldırılmıştır.

(5) Mes'ud sözü (kökü sa'd), bahtlı, bahtiyar, kutlu, mutlu anlamındadır. Sevâd kökünden esved, mesud ise siyah, kara anlamında kullanılmış Arapça sözcükler.

(6) Amcası Abdülaziz'in, ağabeyi V. Murad'ın tahttan indirilmelerinin anısı ve kuruntulu mizacının çeşitli olaylarla etkilenen korkuları yüzünden II. Abdülhamit, Dolmabahçe Sarayından Yıldız sarayına geçmiş, çevresini Arnavut tüfekçilerle korumuş, kent yaşamından uzak kalmış, yalnız haftadan haftaya Cuma namazı için en yakındaki Yıldız Camiine çıkabilmiştir. O dönemin koşulları gereğince hükümdarın bu davranışları da sürekli haber konusu olarak değerlendirilmiştir.

(7) Bugünkü takvimle II. Abdülhamit 31 ağustos 1876'da tahta çıkmış sayılır. Eski takvimle bugünkü arasında 13 günlük bir ayrılık vardır. O yüzden istibdat döneminde cülus şenlikleri ve gece donanmaları 19 ağustosta yapılırdı. Padişaha yaranma yolunda, bu olaydan ötürü sevinçlerini göstermek isteyen devlet büyükleri konak, köşk ve yalılarını sayısız kandille süsleyip aydınlatmakta kışkançça yarışmışlar.

(8) Bu konuda Halit Ziya Uşaklıgil'in beş ciltlik anıları «Kırk Yıl» başka ayrıntılarla da zengindir.

(9) Guy de Maupassant (1850-1893), Fransız hikâye, roman yazarı. Doğalcılık akımı yolunda çok başarılı hikâye ve romanlar vermiştir.

(10) Pierre Loti (Julien Viaud, 1850-1923), romanlarıyla tanınan Fransız 'deniz subayı. Burada adı geçen Pêcheur D'Islande (1886) adlı eseridir.

(11) Padişahlar için sayısız unvan kullanılmıştır. Burada anılanlar «Zillullah» ve «Halife-i rûy-i zemin» lâkaplarıdır.

(12) Şemsettin Sami (1850-1904), Tanzimat dönemi yazarlarından ve dil bilginlerindendir. Bir romanı (ilk romanımız, 1872), üç oyunu, sayısız gazete yazıları, sözlükleri ve ansiklopedik eserleri vardır.

BİR BASIN GREVİ

Sabah gazetesinden ayrılışımız, Abdülhamit döneminin basın yaşamında oldukça alışılmamış bir olaydır. O zamanlar gazetelerin başında bir de pul derdi vardı. Her gazeteye iki paralık bir pul yapıştırılırdı. İmtiyaz sahipleri Mabeyne baş vura vura sonunda yolunu bulmuşlar, bu pul vergisini bağışlatmayı başarmışlardı.

Mihran, yazar ve çevirmenlerin hakkından on para kesebilmek için nasıl dört gözle fırsat ararsa Abdullah Zühtü de imtiyaz sahibinden beş on para vurabilecek fırsatları hiç kaçırmazdı. Pul vergisinin kaldırılmasını işte böyle fırsatlardan biri saydı. Mihran'ın cebine bu yüzden oldukça para girecekti. Bundan niçin küçük bir pay yazarlara verilmesin? Neden aylıklarımız arttırılmasın?

Mahmut Sadık, fincancı katırlarını ürkütmüş olduğu için Kudüs tahrirat müdürlüğüyle İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. Sabah gazetesinde başyazar olarak Zühtü kalmıştı. Mihran katındaki bu isteğe daha güç kazandırmak için İkdam gazetesindeki yazarlarla da konuştu. Bu, iki gazetenin yazarları arasında gizli gizli büyük görüşmelere yol açtı.

İkdam'da başlıca yazar olarak Babanzade İsmail Hakkı ile Ali Reşat vardı. İkisi de Mülkiye Mektebindendir. Ali Reşat, öğrenimini bitirmiş, Babanzade siyasal sayılan bir boyun eğmezlik yüzünden son sınıftayken okuldan çıkarılmıştı. İki gazetenin yazı kurulları, aylık arttırma isteğinde kendimizin pek haklı olduğu yargısına vardık. Aylığı arttırma isteği iki gazete yazarlarınca imtiyaz sahiplerine yeniden duyuruldu.

Hiç bir noktada birleşemiyen Mihran Efendi ile Cevdet Bey, bu isteği kabul etmeme noktasında pek anlaşmış bulunuyorlardı. Baba Zühtü epeyce uğraştı, çırpındı, sonunda Mihran'dan bir şey koparmak olanağı bulunmadığını gördü. O zaman, başka bir hava esti. «Grev yapalım, gazeteyi bırakalım, iki gazete yazarları birleşelim ve kendi hesabımıza başka bir gazete çıkaralım» denildi.

İnsan, bütünüyle tutmadığı bir düşünceye de arasına arkadaş hatırı için sürükleniyor. İşte böyle bir sürüklenişle ben de arkadaşlardan ayrılmadım. Sorun o biçime girmişti ki Sabah'ı bırakmıyarak Mihran Efendi'nin yanında çalışmayı sürdürmek nerdeyse namussuzluk olacaktı. Çıkaracağımız gazeteyi de bulduk: Saadet!

Bu adı gazeteye Abdülhamit vermiş. Ne var ki «kutsal padişah ağzından» (mubarek fem-i humayun'dan)çıkan bu sözcük, sahipleri için hiç de uğurlu olmamıştı.. Saadet gazetesi bir türlü canlanamıyordu. Yayınılanıyor muydu? Kapanmış mıydı? Kimse farkında bile olmazdı. İmtiyaz sahibi sanırım ki Nuri Efendi idi. Ömer Efendi adlı bir de kardeşi vardı. İşlere daha çok bakan oydu. İkisi de ak sakallı ,eski zaman adamlarıydılar. Talih nasıl bir ilişkiyle kendilerini ruhsal ve düşünsel bakımdan yabancıları oldukları bu yola atmıştı? Hiç şüphesiz ki geçinme zorunluğu buna neden olmuştu. Ama geçinebiliyorlar mıydı? Burası da bilinmez.

Saadet gazetesi sahipleriyle görüşüldü. Bütün bu işlere Baba Zühtü önyak oluyordu. Sonunda görüşmeler sonuçlandı. Sabah ve İkdâm gazetelerinin yazı kurulları, haber toplayıcıları, düzelti işlerinde çalışanlar da içinde olmak üzere işimizi bırakacaktık. Yirmi beşer lira ana para koyacaktık. Yazarlar aylık almada çalışacaklardı. Yalnız haber bölümünde çalışanlarla düzelticilere aylıklarını verecektik.

İşte Saadet gazetesinin yeni yazı kurulu bu yolla toplanmış oldu. O zaman gazetenin yönetim yeri şimdi polis müdürlüğü yapılan yapının bahçesinde, girince sağ yanda yıkık bir yerdeydi. Yıkılacak gibi sarsılan pis tahta merdivenlerden çıkılırdı. Yukarıki kırık pencere, pis odalardan birini yazı kuruluna, bir odayı düzelticilere ayırdık. Küflü sıvaları yer yer dökülmüş, tavanı delik deşik, tozlu ve pis bir küçük odayı da yönetim işlerine. O kadar çok yazar vardı ki ben yönetim işlerini üstlendim.

Hep birden aynı günde grev yapıp Saadet gazetesini çıkarmamız ne İkdâm'ı sarstı, ne Sabah'ı. Basın piyasasının kalbur üstüne gelen en becerikli yazarları Saadet gazetesini bir türlü yürütemiyorlardı. Sansür, dehşetli bir silindir gibiydi. Hiç bir yazarın kendi benliğini göstermesine, hiç bir gazetenin var olanlardan başka türlü görünebilmesine olanak yoktu. Bir şey yazarsanız sansürcü çizerti. Üstelik nasıl olup da bizlerin böyle bir çeşit başkaldırı biçiminde ayrılarak kendi başımıza bir gazete çıkarmamıza izin verdiklerine şimdi şaşıyorum.

Saadet gazetesini yürütmek için bütün çabamızla kalemlere sarıldık. Yönetim işi için ayrılmış olduğum halde gene gazetenin romanını ben çeviriyordum. Marcel Prevost'nun o tarihte Temps gazetesinde yayımlanan «Françoise'a Mektuplar»ını çevirme konusunda İkdam ile yarışmaya girişmiştik. Gazete akşama doğru gelirdi. Bu uzun hikâyeyi ertesi günkü sayıya yetiştirmek gerekirdi. Çünkü aynı zamanda İkdam da çevirtiyordu. Saadet'te de çeviren bendim.

Saadet gazetesinin yönetim işi o kadar hafifti ki yüzyıllar görmüş tozların, duvarlardaki güherçilelerin arasında çeviri için bana bol bol zaman kalıyordu. Arada sırada bir dağıtıcı, bir Afrika kâşifi gibi, bu eski tomruk dairesinin yıkıntısına gelir, kırk paralık alışveriş yaparak geri dönerdi. İstanbul dışında abonelerimiz hiç yoktu. Günlük bütün satışımız otuz kırk kuruşun içindeydi!

Saadet gazetesinde ne kadar kaldığımızı pek hatırlamıyorum. Sanırım çok sürmemiş olacaktır. Öteden beriden bin özveriyle borç alarak koyduğumuz ana parayı yiyip bitirdiğimiz zaman gazete belini doğrultmuş sayılıyordu! Çünkü ilk günlere göre satışımız biraz artmıştı. Bir ölünün dirilmesinden daha şaşırtıcı olan bu kımıldama izi, Saadet sahiplerinin tutkularıyla aç gözlülüklerini kımıldattı. Yaşlı Nuri Efendi için herkes iyi adam derdi. Ama kardeşi Ömer Efendi'nin kurnazlığından korkarlardı. Ömer Efendi artık Saadet gazetesinin yeter düzeyde yaşama gücü kazandığına güven getirmiş olacak ki günün birinde bizi kapı dışarı etti. Hepimiz ellerimiz böğrümüzde açıkta kaldık. Omuzlarımızda da yirmi beşer liralık bir borç! Bununla birlikte Baba Zühtü üstüne aldığı payı vermemek yolunu bulmuştu.

Altı yüz kuruş aylıktan yoksun kalmak, birkaç ay karşılıksız çalışmak, üstelik de yirmi beş lira borca girmek, o zamanki basın işçileri için epeyce büyük bir felâketti.

Nuri Efendi, bize karşı yaptığı kötülükten büyük bir yarar görmemiş olacaktır. Çünkü Saadet gazetesi biraz sonra bilmem kaçınıcı kez olarak gözlerini yeniden yaşama kapadı. Baş dağıtıcımız Babiâli yokuşunda suçu Sava idi. Biz gazeteden kapı dışarı atılınca o da son günün satış toplamının üstüne yattı. Bu, tam elli altı kuruş tutuyordu. Belini doğrulttuğu sanılan gazetenin işte bir günlük kazancı. Bütün bu patırdı, silik bir kremis altını için oluyordu.

Saadet gazetesinin o yıpranmış, kirli yönetim odasından aklımda kalmış bir anı var. Bir gün, içeriye dağ gibi bir zeybek girdi. Bütün işlemeli, süslü giysisi ve belinde silâhlığı ve silâhlarıyla birlikte! Şaşırdım, biraz çekinerek ne istediğini sordum.

İlkin, düzgün bir cevapla söze başladı. İzmirliymiş. Maden işle-riyle uğraşıyormuş. Sonra madencilik üzerinde açıklamalara girişti. söyledi, söyledi. O söyledikçe ben dehşet içinde kalıyordum; karşımdaki deliydi! Maden araya araya aklım yitirmiş olacaktı. Kaçacak değil kımıldayacak yeri olmayan küçücük odanın içinde bu dev gibi, silâhlı deli zeybeğin karşısında geçirdiğim dakikaları unutamıyorum.

Gazetecilik yaşamımda ayrı çılgınlıklara rastlamam çoktur. Boşandığı kocasına karşı birkaç satır yazı yazdırmak için sizin başınızı ağrıtan kadınlardan başlayarak sizin hiç ilgilenmediğiniz dertlerini anlatmak için vaktinizi, sabrınızı, inceliğinizi kötüye kullanan kimseler için yarı deli sözünden başka bir şey kullanamazsınız. Fakat böyle zır delilerin yalnızca ikisini gördüm. Biri işte Saadet gazetesinde ki bu madenci zeybeğdir. İkincisi ile sonradan Tanin gazetesinde tanışmak şerefine ulaştım.

Daha Aşıyan dergisinin yönetim yerinde bulunduğumuz ilk aylardaydı. Bir softa içeri girdi, beni sordu ve teklifsiz bir davranışla karşıma oturdu.

— Abdülhamit bana kızını vermek istiyor!

diye söze başlayınca işi anladım. Bu yobaz merak ve kaygı içindeydi. Bu işi ne yapacağını bana soruyordu. Abdullah Zühtü delilerden pek korkardı. Hemen aklıma o geldi. «Resimli Gazete»yi çıkarıyordu. Softaya: «Sana bir mektup vereyim, git o adamı bul. Yakasını sakın bırakma, senin derdine derman varsa o adamdan gelecektir» dedim ve Abdullah Zühtü'ye bir mektup yazarak hocanın eline tutuşturdum. Hoca gitmiş, Zühtü'yü bulmuş. Zavallı Zühtü bu yobazın deliliğini anlayınca avaz avaz haykırarak bütün matbaadakileri başına toplamış...

BAŞKA DÜNYALAR DÜŞÜ

Tarik, Sabah, Saadet gazetelerinde çalışmam, Servetifünun'da yazı yazmama hiç ket vurmuyordu. Servetifünun, bir sanat ve edebiyat ocağıydı. Ruhumun duyarlı, yüksek ve temiz atılımlarıyla oraya bağlıydım. Gazetecilikte de büyük bir hevesim vardı. Ama bu, aynı zamanda geçimimi sağlama zorunluğunun yüklediği bir uğraşdı. Maarif Nezaretinden aldığım üç yüz kuruş aylıkla yaşamak ve aile geçindirmek olanı düşünülebilir miydi?

Servetifünun'daki yazılarımız için para almazdık. Bu, Tevfik Fikret'i baş kaldırmaya yönelten bir haksızlıktı. Kendisinin Servetifünun'dan altı yüz kuruşluk aylığı vardı. Sürekli yazar çabasıyla her hafta Servetifünun'a makale, hikâye, mensur şiir yetiştiren bizlerin karşılıksız çalışmamızı insafla uyuşturulmaz bulan Fikret, Ahmet İhsan Bey katında girişimlerde bulunarak kendi buyruğuna haftada seksen kuruş yazarlık ödeneği koparmıştı. Bu parayı Fikret bizlere haklılıkla, bir ilke uyarınca bölüştürürdü.

Servetifünun'a yazı yazarların hiçbiri, işin para yanını düşünmüyordu. Orada toplananlar ve yazı yazarlar arasında daha güçlü, daha canlı bir bağ vardı: Ülkü; yüce bir sanat ülküsü, yurt ülküsü...

Servetifünun denilince, bu ad çevresinde toplanan şairler ve yazarlar içinde en belirgin bir kişilikle Fikret göze çarpar. Gazetenin başyazarı olduğu ve Servetifünun'u o yönetim yürüttüğü için değil. Hangi çevrede olsa Fikret, sıyrılacak ve çevresindekilere yetkisini kabul ettirecekti. Fikret'in güçlü, belirgin ve ezici bir kişiliği vardı. Çok eski zamanlarda olsaydı belki adı bir peygamber diye art kuşaklara geçerdi. Daha sonraları gelseydi bir tarikat kurucusu olurdu. Ne var ki on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Abdülhamit yönetiminin her soylu duyguyu susturan ve öldüren kıyıcılığı ve baskısı içinde Fikret, yalnızca sanat ve yurtseverlik yolunun başı oluyordu.

Servetifünun edebiyatı bu açıdan hiç incelenmemiştir. Üstelik daha kötüsü, bu bakımdan yanlış ve haksız bir yargıyla aşağılan-

mıştır. «Türk Teceddüt Edebiyat Tarihi»'ni şaşılası görüş derinliğiyle ve tam bir tarafsızlıkla yazmağı başaran İsmail Habip Bey bile Tanzimat edebiyatını daha yurtseverce bulur. Serevtifünün'u bu yönüyle eksik sayar.

Bu yargı görünüşte haklı olabilir. Çünkü Servetifünün Edebiyatı açıktan açığa yurt, ulus ve özgürlük konularına dokunamamıştır. Çünkü bu olanak yoktu. Ama Servetifünün matbaası bir ulusçuluk ve yurtseverlik ocağıydı. Onun yazarlarını sanat bağı ne kadar birbirine bağlıyorsa baskı yönetiminden ve Saraydan tiksinti, özgürlük ve meşrutiyete sevgi duygusu da onları o kadar birleştiriyordu.

Servetifünün'da yalnız siyasal «komplo» yapmak düşüncesi ve girişimi yoktu. Ama ülkede sürüp giden baskı yönetiminden ve ağırlığından kurtulma dilekleri yüreklerde pek canlıydı. Bir aralık bunun bir yolunu bulacağız umuduyla avunduk durduk.

Ortaya Yeni Zelanda adalarına hep birlikte göç etmek düşüncesi çıktı. Bu düşüncenin ilkin kimin tarafından ortaya atıldığını hatırlayamıyorum. Yeni Zelanda adalarına göçmen göndermek için Londra'da bir dernek varmış, herkesi yüreklendiren broşürler çıkarmış. Oraya gidenlere parasız toprak veriliyormuş. Bu broşürlerde Yeni Zelanda'nın iklimi, güzelliği, son derecede övülüyormuş. Mehmet Rauf bunlardan birini ele geçirmişti. İngilizceden çevirerek bizlere anlatıyordu.

Fikret bu konuyu ortaya attı ve her duyan kabul cevabını verdi. Yeni Zelanda'ya göç düşüncesini tutmayan hemen hemen hiç kimse yoktu. Bu tasarımı kesinlik kazansaydı kaç kişi işin ta sonuna kadar gidecekti? Kim bilir. Herhalde en zorlu isteklileri arasında göz hekimi Esat Paşa'yı,² Hüseyin Kâzım'ı,³ Tefik Fikret'i, Rauf'u ve kendimi sayacağım.

Göç yolculuğu için gerekli parayı Esat Paşa bulacağını söylüyordu. Ankara dolaylarında ailesinin büyük bir çiftliği varmış, içinde iki gün dolaşılırmış. Bu çiftlik satılacak, parası Yeni Zelanda'ya gidecek Türk göçmen topluluğunun ana parasını oluşturacaktı. Ada üzerinde propaganda broşürlerinin verdiği bilgilerle yetinmeyerek bir kez kendi gözümüzle de görmek için Hüseyin Kâzım'ın ve benim, arkadaşlardan önce yola çıkarak bir keşif yapmamız bile düşünülüyordu.

Bu tasarımı ortaya atıldıktan sonra, uzun bir süre bütün düşlerimizin temelini, hep bu yeni yaşam doldurdu. Benim «Hayat-ı Muhayyel», işte bu tasarımın ürünüdür.

Hikâyedeki: «Orada her şey, gökyüzü bile yeni idi» gibisine cüm-

le, İstanbul çevresinden doğallıkla hiç görmediğimiz güney yarı küresinin gökyüzüne bir dokunumdu. Yeni Zelanda girişiminde yalnız bir noktada Tefvik Fikret'le aramda bir anlaşmazlık çıkıyordu. Fikret, sonuna kadar adada yerleşmek ve hiç ülkemize dönmek düşüncesindeydi. Ben:

— Hayır, diyordum. Abdülhamit ölür de ülkede meşrutiyet kurulursa Yeni Zelanda'da kalamam, ne olursa olsun buraya dönerim!

Fikret, bunu bir çeşit oyunbozanlık sayarak kızılıyordu. «Hele o zaman gelsin, düşünürüz» diye bu anlaşmazlığın çözümünü ileriye bırakıyorduk.

Yeni Zelanda göçü, doğmadan ölen bir çocuk gibi sonuçsuz kaldı. Çünkü barut bulamadık. Çünkü çiftliği satmak için büyük bir istekle Ankara'ya giden Esat Paşa, oradan bomboş döndü ve doğallıkla biz de bu düşe elveda dedik.

Bununla birlikte, İstanbul çevresinden uzaklaşmak bizde bir çeşit değişmez düşünce olmuştu. Hafiyelerle, sansürcülerle, sürgünler ve baskınlarla çevrili bu yaşam içinde vicdanca rahat bir dakika geçirmek pek zordu. Bu derdin çaresini Hüseyin Kâzım buldu. Manisa dolaylarında sınırim Sarıçam denilen köyde toprağı varmış. Orada çamlık, güzel bir tepe üzerinde bir köşk yaparak çiftçilikle yaşayacaktık. Bu son tasarımı, daha sınırlı ama daha gerçek bir çerçeve içindeydi. Fikret, Kâzım, ben ailelerimizle oraya gidecektik. Bütün giderleri Hüseyin Kâzım yükleniyordu.

Fikret hemen bu düşle tutuştu. Kurşunkaleme sarıldı. Güzel bir köşk planı çizdi. Ortada ortak ve düz ayak büyük bir salon. Burası hem oturma, hem yemek odası ödevini görecek. İki kenarda iki katlı birer kanat yatak odaları olacaktı. Fikret, salonumuzu nasıl döşeyeceğimizi bile kararlaştırmıştı.

Ama acaba Sarıçam köyünde yaşamak olanağı var mıydı? Hüseyin Kâzım, Fikret'in zor beğenirliğini bildiği için bunu sağlamakta pek ileri gidemiyordu. Sonunda Cabit bir gidip görsün, kararı verildi. Ben Manisa'ya, Sarıçam köyüne gidecek ve yargıya varacaktım.

Bugün Manisa'ya gitmekten kolay bir şey yoktur. Ama Abdülhamit döneminde bu ne zor, karışık bir siyasal sorundu! İstanbul'dan Avrupa'ya değil, Anadolu'ya bile gitmek için geçiş teskeresini hemen vermezlerdi. Maarif Nezaretinde kâtip olduğum için önce bakanlıktan izin almak ve bakanlık aracılığıyla Emniyet Genel Müdürlüğünden geçiş tezkeresi istemek gerekiyordu.

Bir haftalık izni kolaylıkla aldım ve Emniyet Müdürlüğüne tez-

rere yazdırdım. Bir türlü cevap gelmiyordu. İzlenmeyen tezkerelerin işleminin bitmiyeceğini düşünerek Emniyet Müdürlüğünde oda oda dolaşmağı göze aldım. Sonunda Zaptiye Nazırı Şefik Paşa'nın katına kadar çıktım.

Şefik Paşa, benimle ilgili tezkereyi buldurdu. Göz gezdirmeye başladı. Karşısında ayakta duruyordum. Tezkerenin kıyısına kalın kalemle «şüphelidir» kelimesinin yazılmış olduğunu gördüm. Şefik Paşa, gözlerini kâğıttan kaldırarak sordu:

Manisa'ya niçin gideceksin?

— Ben gönül arılığıyla cevap verdim:

— Orada bir çiftlik var efendim, dedim. Bakacağım, eğer oturulabilecek bir yere ailelerimizle gideceğiz.

Şefik Paşa beni tepeden tırnağa kadar süzdü. Dudaklarını büktü:

— Sen dedi, çiftçilik yapacak adama hiç benzemiyorsun. Doğru söyle amacın ne? Bir kadın sorunu olmasın?

İzin koparmak için evet demek aklıma geldi. Ama böyle derim de sonra «hangi kadın?» diye sorarsa iş bütün bütün karışacaktı. Onun için gene gerçeği yinelemekten başka bir çare göremedim. Kısaca:

— Olmaz! cevabını verdi. Odadan çıktım.

Gene de bu düşünce aklımızdan hiç çıkmıyordu. Sonunda Kâzım bir yol buldu. «Benim geçiş tezkeremi alır, İzmir'e kaçak olarak gidersin» dedi. O zaman için bu tehlikeli bir girişimdi. Avrupa'ya kaçanlar, İzmir'e gideceğiz diye bir yabancı vapuruna binerek İzmir'de çıkmazlar ve Avrupa'ya giderlerdi. Kendilerini vapurdan almanın olanağı yoktu. Açıkça bir girişimde olmaz cevabını aldıktan sonra İzmir vapuruna binerken yakalanırsam niyetimin kaçış olmadığına polisi kesinlikle inandıramazdım. Gene de İstanbul çevresinden çıkarak Anadolu'nun bir köşesinde, sevdiğim dostlarla bir arada yaşamak düşü o kadar tatlı ve çekiciydi ki bu tehlikeyi düşünmedim. Hüseyin Kâzım Bey kimliği altında Hidiyiye vapuruna binmeği başardım, ilk kez olarak İzmir rıhtımına ayak attım.

Bir kaç adım ilerleyince arkamdan bir ses:

— Vay Cahit Bey, burada ne arıyorsun?

Kaygılanarak başımı çevirdim: Sabah'ın gezici muhabiri Tevfik. Biraz daha ilerledim: Bizim sınıf arkadaşlarından Rauf. İzmir Lisesinde müdüdü.

Bir haftayı doldurmadan Sarıçam köyünün çamlık tepesindeki

lksel yaşama tutkun bir durumda İstanbul'a döndüm. Artık her şey olmuştu. Hüseyin Kâzım verdiği sözü tutmağa hazırđı. Sarıçam pek iyi bir yerdı. Ama biz gene de İstanbul'da kaldık. Fikret'in böyle tuhafılıkları vardı. Kim bilir ne gibi bir düşünce ile niyetinden vazgeçti ve kabahati Hüseyin Kâzım'a bulmak istedi. Ben Manisa'da iken:

«Gel ey berid-i perestide...» (Gel ey sevgili haberci...) (Rübab-ı Şikeste) diye dizeler söylemiş, sabırsızlıkla geri dönmemi beklemiş. Sonra girişimden vazgeçince: «Sen de gittin, senin de arkandan» (Rübab-ı Şikeste) diye gözyaşları dökmüştü. Sanki bütün girişimin amacı bu iki şiiri yazmakmış gibi.

NOTLAR, AÇIKLAMALAR

BAŞKA DÜNYALAR DÜŞÜ

(1) İsmail Habib Sevük (1892-1954), Cumhuriyet dönemi yazar ve edebiyat tarihçilerindendir. Edebiyat öğretmenliği ve Milli Eğitim yönetim hizmetlerinde çalışmış, milletvekilliği de yapmıştır. 1925'te yazdığı «Türk Teceddüt Edebiyatı», Tanzimattan sonraki edebiyatımızın ilk tarihsel incelemesi olarak uzun yıllar liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Aynı eserden çeşitli boyutta özetler ve seçmeler çıkardı: Edebi Yeniliğimiz (2 cilt, 1931-1932), Tanzimattan Beri Yeni Edebi Yeniliğimiz (1. Cilt Edebiyat Tarihi, 2. cilt Edebiyat Antolojisi, 1940), Avrupa Edebiyatı ve Biz (İnceleme, 2 cilt, 1940-1941).

(2) Esat Işık (1865-1943), Türk göz hekimi, Paris'te uzmanlık kazandıktan sonra yurda dönerek (1893) Tıbbiyede öğretmenlik yapmış, Göz hekimliği bölümünü kurmuştur. 39 yıl süren profesörlüğü süresinde pek çok toplumsal çalışmalara katılmış, eserler yazmıştır (Hasak Işık'ın babasıdır; portresi ve kişiliğiyle ilgili anılar Samet Agaoglu'nun «Babamın Arkadaşları» kitabındadır, 2.b. sayfalar 133-138) İttihad ve Terakki'nin üleri gelenleri arasındadır. Bu yüzden Malta sürgüleri arasında yer alacaktır. Esat Paşa diye de anılır.

(3) Hüseyin Kâzım Kadri (1870-1934), yazar ve dil bilginidir. Trabzon valisi Kadri Bey'in oğlu olduğu için «Kadri Beyzade» diye anılır. Mehmet Akif'in «Anım» eserinde (Safahat, 3.b. 411-416). Memurluklar ve öğretmenlikler yaptığı dönemde Servet-i Fünun kuşağıyla arkadaş ve bir görüştedir. 1908 sonrasında Tanin kurucusu olarak siyasal yaşama girer, valiliklerde bulunur, 1912'de Saruhan (Manisa) milletvekili olur. En önemli eseri «Büyük Türk Lugatı»dır (I ve II. cilt 1927-28; III. ve IV. ciltler 1943-45).

(4) Hayat-ı Muhayyel, Hüseyin Cahit Yalçın'ın ilk yayımlanan hikâye kitabının da adıdır (1897- 1899). Bu hikâyede ortak yaşamla güzelleşen bir köy betimlemesi konuyu oluşturur. (bkz. Cevdet Kudret: Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, I. cilt, 3.b. 1971, Bilgi Yayınevi, sayfalar 237-241).

(5) Tevfik Fikret'in, bulunduğu çevrenin dışını özleyen pek çok düşsel yaşam şiiri vardır Rûbab-ı Şikeste'de: Bir Ömr-i Muhayyel, Bir Ân-ı Huzur, Yeşil Yurt... Hüseyin Cahit Yalçın'ın dize kıvrıntılarıyla andığı iki şiir ise şunlardır:

BERİD-İ ÜMİD (ÜMİT HABERCİSİ) -

Gel ey berid-i perestide, bir sürudunla
Bugün melâl ü neşâtım takarrür eyleyecek;
Takarrür eyleyecek refref-i vürûdunla
Ümid-i mes'adetim, ye's-mâtemim, bi-şekk...

Bu ıstırâb-ı tereddütle mahvolurdum ben
Hayâlin olmasa hâkim hayât-ı hulyama;
Tahayyülünle sükûn bulduğum zaman, bilsen,
Ne müjdelerle gelirsin harim-i rüyâma.

.....

Gel ey berid-i perestide, bir nigâhınla
Bugün melâl ü neşâtım takarrür eyleyecek;
Takarrür eyleyecek refref-i cenâhınla
Ümid-i mes'adetim, ye's-i mâtemim, bi-şekk.

BİR MERSİYE

.....

İşte en sonra sen de eksildin,
Sen de gittin, senin de arkandan
Ağladım, ağladım; fakat insan
Ağlamaktan da korkuyor... miskin!

Aah sen, sen ki zir-i bâlînde
Bir yeşil köy hayatı sakladın;
Şi'rîmin nuhbe-i meâlinde
Sen, bütün saffetinle sen vardın.

Ne serâzâde ömr-i safîdi
Geçecek gölgesinde çamlarının;
Sende kalmıştı münfâil, kırgın,
Mustarip gönlümün son ümmidi.

Sen de gittin; senin de arkandan
Ağladım, ağladım, harâb oldum...
Ne olurdu gunûde-i nisyân,
Geçebilseydi biemel bir ân.
Diyebilseydim: «Ooh, kurtuldum!»

11 temmuz 1899)

«EDEBİYAT-İ CEDİDE» KİTAPLIĞI

Servetifünun yayınları ilerledikçe, epeyce bir zenginlik göstermeğe başlamıştı. İçimde pek tatlı ve pek güçlü bir istek canlandı: «Edebiyat-ı Cedide Kitaplığı» adı altında bir yayın dizisi düzenlemek: Tıpkı Avrupa basımında gördüğümüz gibi. Bu kitaplığın kılığı kıyafeti de Avrupalı olacaktı. Çünkü bizim kitaplarımız hiç bir zaman dağınıklıktan kurtulamamıştır. Zamkla hafifçe yapıpıştırarak satılığa çıkarırız. Daha okuyup bitirmeden parça parça dağılır. Kâğıtların cinsini de ne yapar yapar kendimize göre seçeriz. Avrupa kitaplarına burasım da benzetemeyiz. Hele boyutları. Ne kadar kâğıt büyüklüğü varsa bizde de o denli çeşitli boyutlarda kitap çıkar: Boyutları büyük, kalınlığı az; kalın, boyutları küçük. Sözün kısası, düzeni, görünümü, her şeyi bozuk yayınlar. «Edebiyat-ı Cedide Kitaplığı» adı altında çıkacak kitaplar bu eksikliklerden uzaklaşacak, biçimce de Avrupalı eserlere benzeyecekti.

Bu buluşu Fikret ve Rauf büyük bir coşkuyla karşıladılar. Yalnız Servetifünun sütunlarını tekeline almakla yetinen edebiyat, tam bir varlık göstermiş olamazdı. O zamana kadar yayımlanan hikâyelerimi topladım. Bir cilt oluşturacak kadar çoğalmışlardı. Bunlar, çevresinde pek tatlı düşlerle vakit geçirdiğimiz «Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi»nin ilk sayısı olarak «Hayat-ı Muhayyel» adıyla yayımlandı. Kitaptaki ilk hikâye, kitaba adını veriyordu. Avrupa hikâye kitaplarında olduğu gibi!

Bugün Edebiyat-ı Cedide Kitaplığı yayınlarından birini eline alan bir genç şu cildin karşısında hiç bir şey duymaz. Üstelik o iyi basılmamış, soluk kırmızı renkte bir anlam olabileceğini bile düşünmez. Ve inanıyorum ki basım tekniği açısından bunu sağ beğeniyeye bile aykırı görebilir. Oysa bu yayınlarla ilgili en küçük ayrıntıların bile bizce büyük anlamı ve önemi vardı.¹

Bir kez, Edebiyatı Cedide Kitaplığına giren eserlerde önsöz yoktur. O zamanlarda çıkan kitaplara göre bu şaşılması gerekecek bir kural dışı özelliktir. Bir yanda şiddetli bir edebiyat tartışması yapıldığı sırada böyle bir edebiyat topluluğu adına yayımlanan kitaplar da tutulan yolun savunusunu yapacak bir önsözün eksikliği şaşkınlık verici değil midir? Biz de bunu çok istemiştik. Eserlerimizin başında kuramlardan, sanatımızdan, düşüncemizden, amaçlarımızdan söz etmeyi gerekli görmüştük. Ama bizi bütün bu tasarılarından vazgeçiren büyük bir düşünce vardı. Önsöz yazacak olursak Abdülhamid'e dua etmek gerekecekti. Çünkü çıkan bütün kitaplarda her yazar bunu böyle yapıyordu. Önsöz yazıp da Abdülhamid'e dua etmemek, sürgüne gitmeyi göze almaktı. Biz, Abdülhamid'e isterse belâyı savuşturmak için olsun dua etmeyi insan onuru ve yurt sevgisiyle bağdaştırılamaz görüyorduk. İşte bunun için kitaplarımız önsözsüz çıktı. Acaba onların böyle önsözden yoksun çıkışı dikkati çekmiyecek miydi? Bu yüzden «jurnal» edilmeyecek miydik? İşte bir yürek çarpıntısı noktası.

Sonra, kabın kırmızı renkte olmasını ben düşündüm ve bunda ben direttilim. Kırmızı üzerine beyaz yazı. Kırmızı ve beyaz: bayrak rengi, Türk rengi, yurt rengi. Sansürçünün baskısıyla dilsiz haline gelen kitaplarımız hiç olmazsa uzaktan görünüşleriyle zihinlerde yurt kavramını uyandıracaklardı. Ve aynı zamanda kırmızı, kan ve devrim rengi...

O zamanlar bizim yüreklerimizi çarptıran, bize en önemli yaşam sorunları gibi görünen bu şeyler belki de şimdi gülünç bir takım çocukluklar sayılacak. Çocukluk, belki. Ama bugün bile iddia edebilirim ki gülünç değil. Amaç soylu ve yüksek olduktan sonra ayrıntılar gülünç olamaz. Keşke böyle çocukluklar eylemlerimize her zaman egemen olsa.

Edebiyatı Cedide Kitaplığı bu korktuğumuz noktalardan hiç bir derde uğramadı. «Hayat-ı Muhayyel», basımevlerimizin olanak verdiği ölçüde uygar ve batılı bir biçimde yayımlandı ve... satıldı! Hayat-ı Muhayyel'in satışından biriken parayı Fikret'e ödünç verdim, o da Rübab-ı Şikeste'yi (Kırık Saz) bastırdı. O daha çok satıldı. Artık bütün güclük yenilmişti. Arkadaşlara da yüreklilik geldi. Yayımlar birbirini izlemeğe başladı.

Bu kitaplık dizisi içinde benim bir de romanım vardır: «Hayal İçinde». Şimdi kitaplarımın adlarına bakıyorum da aralarında sıkı bir yakınlık görüyorum. Hayat-ı Muhayyal, Hayal İçinde, Hayat-ı

Hakikiye Sahneleri.' Hep düş. yaşam ve gerçek! Hayal içinde, belki de daha gerçekle çarpışmamış bir gencin henüz düşler dünyasında yüzerken duyduğu coşkulardan oluşmuştu; ama hiç de düşsel değildi. Bu, ufak değişikliklerle baştan başa doğru bir... olaydır. «Olay» demek bile çok. Çünkü içinde olay yoktur. Gene de bu sönüklük ve siliklik ona başka bir açıdan güç katmış olacak ki İsmail Habib Bey «Hayal İçinde» den söz ederken, «Nezih'e bir roman kahramanı diyemeyeceğiz. Her okullu hemen bir parça 'Nezih'dir. Onun düşlerine, umutlarına, kırılıklarına, coşkularına, zavallılığına ve temizliğine bakarken sanıyoruz ki bu, okulda, sınıfta, her vakit gördüğümüz, üstelik kendimizde, kendi ruhumuzda bile yaşadığımız bir gençtir. Nezih'i kitapta okuduktan sonra ona roman kahramanı diyeceğimize, her okullunun kendini bilmeyen bir roman kahramanı olabileceği yargısına varıyoruz; eserin gücü buradan geliyor!» diyor.

Yukarda dokunduğum gibi, Lisenin üçüncü sınıfındayken bir akşam Tepebaşı bahçesine gitmiştik. Rastlantıyla yanımızdaki masada birtakım genç kızlar oturuyorlardı. İşte roman böyle başladı, «Hayal İçinde» de gördüğümüz yolda sürdü ve o biçimde bitti. Yalnız adlar biraz değişti. Gerçekte «Sevastopulo» aile adını taşıyan kızlar romanda «Diyapulo» adını aldı. İşte bu kadar.

O zaman tutmuş olduğum notlar da romanı yazmağa, ona küçük ayrıntılardaki yaşamdan kesilmiş canlı parçalar izlenimini vermeğe yaradı.

«Hayal İçinde», benim tasarıma göre bir dizinin ilk kitabı olacaktı. Bundan sonra «Hakikat Pençesinde» gelecekti ve basın dünyasını anlatacaktı. Nezih, yaşamla ilk karşılaşmada «septik» oluyor, «determinizme»e doğru sürüklenmeğe başlıyordu. Gerçeğin pençesine düşünce daha karamsar ve yadsıyıcı olacaktı. Bunun yazılmamasından edebiyatımız şüphesiz ki büyük bir şey yitirmedi. Ne var ki o zaman üzerine psikolojik ve toplumsal bir belgeden de şüphesiz yoksun kaldı.

«Hayal İçinde»yi bitirdikten sonra bir gece, Tevfik Fikret'in evindeki bir toplantıda onu «büyükler»e okudum. Rauf, o toplantıların en sürekli izleyicilerindendi. O gece Halit Ziya da vardı. Romanın kendimce en iyi yeri saydığım bir tarafından başladım, okudum, okudum. O kadar okudum ki elimden kurtulmaları için beğenmekten başka yolları kalmamıştı. Romanda, bir mektup yazmak isteyen Nezih kalemi hokkaya batırır, ama bütün düşündükleri kalem ucundan hokkaya akmışcasına yazacak bir şey bulamaz. Bu

küçük tümce Halit Ziya'nın kulağından kaçmadı ve pek hoş bulduğunu da ekledi. Bu, kendisinin en önemsiz ayrıntıda bile süse, özene ne kadar önem verdiğini gösterir.

Arkadaşlar «Hayal İçinde»yi beğendiklerini belirterek kitabı sonuna kadar dinlemekten kurtuldular. Ama Velet Çelebi için kurtuluş olanağı yoktu. Servetifünun sansürcülüğü, Servetifünun edebiyatının baht eseri olarak Velet Çelebi Efendiye verilmişti. Hıfzı Bey'in pek şiddetli ve insafsız yıkımcılığından Servetifünun yazıları, bir yere kadar daha özgür kalıyorlardı. Ne var ki Velet Çelebi ne kadar hoşgörülü davranırsa davranırsın gene de her yazıyı dikkatle okumak zorunluğundaydı. İşte bundan ötürüdür ki benim romanımın en dikkatli okuyucusu odur. Zavallı Tevfik Fikret'e gelir dert yanarmış. Bıkmış, usanmış. Ama ne çare, ilâcı olmayan bir derde uğramıştı.

«Hayal İçinde»den söz ederken, beni pek etkilemiş olan küçük bir anıyı ekleyeceğim. Aradan yıllar geçmişti. Vefâ Lisesinde müdür yardımcısı bulunuyordum. Yaşlı bir Ermenice öğretmenini vardı. Yazık ki adını hatırlayamıyorum. Dersini verir, kimseye görünmeden çekilir giderdi. Bir gün benim odama uğradı. «Hayal İçinde»yi benim yazıp yazmamış olduğumu sordu. «Evet» cevabını verince başım salladı. Belirgin bir Ermeni ağzıyla:

— Yazık, dedi. Bu ülkede kaç kişi anlar böyle yazıları! Doğallıkla hoşnutluk duydum, ama daha fazlası şaşkınlık içinde kaldım. Bu yaşlı Ermeni öğretmen Türkçe yayınlarla ilgileniyor, okuyor, benim romanımda bir anlam buluyor ve onu değerlendireceklerin pek az olmasına yeriniyordu. Kitabım üzerine bir yabancından işitiğim tek değerlendirme tümcesi budur.

Şu anılar vesilesiyle 'Hayal İçinde'yi karıştırdım. Dil bakımından eskimiş parçalar çok mu diye baktım. Bazı yerlerine gülmek elimden gelmedi. Örneğin, «fevk-i serinde» demişim. Şuna başının üstünde» deseydim sanki sanatçılığımdan, yazarlığımdan ne eksilirdi? Bununla birlikte otuz yıl önceki bu eser, ikinci kez basılması gerekirse, küçük bir düzeltiyle bugünkü anlatıma kolaylıkla uydu-rulabilir.

İsmail Habib Bey, Servetifünun edebiyatı vesilesiyle benden söz açarken dilin bu yalınlığını benim için bir üstünlük olarak belirtiyor. Oysa, bilse! Rauf'un, benim bu yalınlığımız, doğrusunu isterseniz, bilgisizliğimizden ileri geliyordu. Cenab'ın, Arapçasını, Fikret'in kelime hazinesini bize veriniz, bak neler yazardık! Halit

Ziya Bey'in de Arapça'da pek derin olduğunu sanmıyorum ama, sanırım tümcelerini yeter düzeyde ballandıracak bir Arap ve Acem zenginliğine sahipti. En bilgisizi Rauf ile bendim. Bundan ötürü Türkçe yazıyorduk.

Fikret ile Cenab'ın Arapça ve Farsça'ya düşkünlükleri de bilgiçlik davranışından, Arap ve Acem taklitçiliğinden ileri gelmiyordu. «Sanatlı yazı», güzel üslup (biçem), isteği bunu gerektiriyordu. Sözcüklerin de kendilerine göre bir kişilikleri temizliği, zarıflığı, soyluluğu avrdı. Değil mi ki bir yanda istediğimiz kadar içine dalmakta sakınca görülmeyen bir Arap ve Acem sözlüğü vardı, bu koşulları taşıyan sözcükleri niçin almamalıydı? «Tirâje (gökkuşağı), gibi Edebiyatı Cedide kelimeleri bu davranışın ürünüdür.

Seçkin ve zarif sözcük bulmak tutkusu en çok Ahmet Hikmet'te kendisini gösterirdi. Onun küçük bir defteri vardı. Nerede böyle kulağa hoş gelen Arapça bir söz, Farsça bir sıfat tamlaması bulursa hemen oraya not ederdi. Yazı yazarken, defter önünde, onları kullanmağa çalışırdı. Seçkin biçem merakını, böylece, arabayı atların önüne koşmak tutumuna vardırması.

Düşünce için sözcük aramazdı; daha çok seçtiği güzel söz ve deyimleri kullanmak için fırsat ve konu arardı. Ahmet Hikmet'in pek kolaylıkla yazılmış sanılan yalın hikâyeleri işte böyle iğne ile kuyu kazmaya benzer uzun çabaların ürünüdür.

Ahmet Hikmet, bu koleksiyon merakını yalnızca sözcükler sınırında bırakmıyarak biraz düşüncelere ve konulara da çevirmişti sanıyorum. «Hâristan ve Gülistan» adındaki hikâyesi, Rosny kardeşlerin⁶ bir hikâyelerinden esinlenmiştir. «Esinlenmiş» deyişi de biraz hafif gelir. Açıkçası o hikâyeden aynen alınmıştır. Rauf ile bunun farkına vardığımız vakit işi bir aile gibi gibi saklı tuttuk. Çünkü bir yandan Ali Kemal'i çalıntı yazı yazmakla su üstü yakalar, öteki yandan Avrupa taklitçiliğiyle suçlanırken, içimizden birinin bu aşırı yakınlığı hepimiz için bir aşağılanma nedeni olabilirdi. Bugün olsa pek kolay cevap verilebilirdi. Uyarılama der işin içinden çıkardık. Ama o tarihlerde beğeni, uyarılama yapan romancıları değerlendirebilecek kadar incelmemişti. Başka yazarlardan elde edilen yazılara hırsızlık diyorduk.

Servetifünun'a yazı yazarlar her gün gazetenin yönetim yerine uğrayabilir ve orada Fikret'e, birkaç dosta rastlarırdı. Ama en çok haftada bir kez düzenli olarak toplanılırdı. Buraya hemen herkes cebinde bir eserle gelirdi. Bunlar açıkça okunurdu. Okunan

eserler eleştiriden çok beğenilirdi. Mehmet Rauf'un yazıları bu konuda biraz kural dışı gibiydi. Rauf'un yeteneği, sanatçılığı Fikret'in, Cenab'ın, Halit Ziya'nın gözlerinden kaçmamıştı. Onlar Rauf'u ciddi ve içten bir değerlendirmeye beğenirlerdi. Yalnız dayanamadıkları nokta, Rauf'un dili ve anlatımıydı. Yazdığı hikâyelerin birinde fazla tombul bir kadın için: «Calibane nigeran şişman incir» (çekici-likle bakan şişman incir) sözünü kullanmıştı. Bu tümce, Cenab'ın kahkaha zembereklerini harekete getirdi. Bunu bir türlü unutamamıştı. Uzun süre aramızda «calibâne nigerân şişman incir» diye tekrar edip güldük.

Benim yazılarım, biçeminden çok bazı fazla gerçekçi buldukları ayrıntılar yüzünden kınamsamaya uğrardı. Bir kezinde «Sukut» (düşüş) adıyla yazdığım bir hikâye uzun kararsızlıklar yaratmıştı. Bunda genç bir öğrenci ile yaşlıca bir yenge arasında yalnızca et ve sinirlerin güdüsüyle bir ilişkinin kuruluşu betimleniyordu. Bütün Servetifünun baş kaldırdı. Ahlâk adına en çok coşkuya kapılan da Süleyman Nesip'di.' Süleyman Nesip; sakın, yumuşak, son derece temiz yüreği ve ahlâkıyla hepimize saygı ve sevgi aşılamıştı. Yazı konusunda ufak bir kıskançlık gölgesi bile düşünmemiş olmalıdır. Her yazının her zaman iyi yanını bulur, arkadaşlarının beğenilen, üstün yanlarını ileriye sürerdi.

Genel bir karşı çıkmaya uğrayan «Sukut» hikâyesi, bazı yerleri çıkarıldıktan sonra Servetifünun'a kabul edildi. Kadının sanırım, yengeliğinden hiç söz açılmadı; böylece ahlâk da sataşmadan kurtulmuş oldu.

«Fifi» başlığını taşıyan, Beyoğlu'nun bilinen sokaklarındaki bir evin ufak bir betimlemesini içeren hikâye de gene arkadaşların denetiminden geçmiştir.

Böyle ahlâk adına yapılan ufak tefek düzeltiler bir yana bırakılırsa, Servetifünun'a gelen eserler üzerinde Fikret'in hiç bir tutum ve karışımı yoktu. Onun merakı yazım (imlâ) üzerindeydi. Yazımda tutarlılık arardı ve bütün müsveddeleri, yazımları birbirini tutacak biçimde kurşun kalemle düzeltirdi. Gene de bütün bu emekler yarı sonuca ulaşırdı. Çünkü dizicilerin de kendilerine özgü bir yazım tutumları vardı. Müsvette nasıl yazılmış olursa olsun onlar gene bildikleri yazım yollarına uyarlardı. Fikret, yorulmak bilmez bir çabayla dizicilerin alışkanlıklarına karşı savaş açmıştı.

NOTLAR, AÇIKLAMALAR

(1) «Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi» adındaki dizide 1899-1901 arasında 11 eser yayımlanmıştır... II. Meşrutiyetten sonra 1909-1912 yıllarında çıkanlarla birlikte dizide yer alan eserlerin sayısı 35'i bulmuştur. Servetifünun yazarlarının şiir, hikâye, romanları ilkin bu dizide basılmıştır.

(2) Hayal İçinde, Hüseyin Cahit'in ikinci romanıdır. Servetifünun dergisinde tefrika edildikten sonra 1901'de basılmıştır. Eser bir ruhsal durumdan ötekine geçişin değişimini konu edinmiştir. Toy bir lise öğrencisi olan Nezih, Tepebaşı bahçesinde rastladığı üç genç kızdan İzmaro adlı en küçüğüne uzaktan gönül verir. Kızdan da kendisine bir ilgi bekler, bu ilgiyi gördüğünü sanır. Umutlar ve düşler içinde günler geçirdikten sonra düş kırıklığıyla eski dünyasına döndüğünü duyar.

(3) Hayat-ı Hakikiye Sahneleri, Hüseyin Cahit Yalçın'ın ikinci hikâye kitabıdır (1909). Kitabın adını taşıyan ilk bölümünde fıkralar (Falcı, Kayıkçı, Ezik palamut, Kuvvet, Aptal...), «Samimi Teessürler» başlığını taşıyan ikinci bölümünde mensur şiirler, «Hikâyeler» başlığını taşıyan son bölümünde de hikâyeler toplanmıştır.

(4) Septik felsefede şüpheli, hiç bir şeye inanmıyan anlamundadır. Determinizm ise belli koşulların belli sonuçlar yaratacağı ilkesine dayanan gerekircilik görüşünün Fransızca adıdır.

(5) Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870-1927), Galatasaray Lisesinde edebiyat öğretmenliği yaptığı sırada Servetifünuna katılmış, o dönemdeki hikâyelerinden Servetifünunun ortak dil ve üslûbuna özenmiştir: Hâristan ve Gülistan (Hikâyeler, 1901). II. Meşrutiyetten sonra katıldığı Milli Edebiyat akımı sırasında ise eski dil ve anlatım özelliğini bırakarak yalınlaşan bir dil ve doğal bir biçim kullanmıştır: Çağlayanlar, 1922.

(6) Joseph - Henry Rosny (1856 - 1940) ve Seraphin - Justin Rosny (1859-1948), Fransız edebiyatında büyük ve genç diye nitelenen iki kardeş yazardır. İkel yaşamdan başlayarak insanlık tarihini hikâyeleştirmeye çalışmışlardır.

(7) Süleyman Nesip (1866-1917), Servetifünun şairlerindendir. Süleyman Paşanın oğlu olduğu için gerçek kimliği Süleyman Paşazade Sami'dir. Tevfik Fikret'in etkisinde kalmış, ona hayranlığını yanına gömülmesini vasiyet edecek biçimde ifade etmiştir.

BİR İKİ OLAY

Transval' savaşıyla ilgili olarak Servetifünun edebiyatçıları büyük bir tehlike atlattılar. Bir bölümü de kurban gitti.

Bir gün, Servetifünunda gizli bir fısıltı halinde bir haber dolaştı. Bir İsmail Kemal Bey varmış. Özgürlük uğrunda çaba harcayan yigitlerden... İngiltere elçiliğiyle ilişkisi varmış. Ülkede özgürlüğün ve meşrutiyetin kuruluşu için İngiltere'nin arkalama ve araya girmesini sağlamaya çalışıyormuş. Birçok kez elçi katında ricalarda ve girişimlerde bulunmuş. Ama elçi, ülkenin tek kişi yönetimiyle pekâlâ uyduğuna, var olan düzenden hoşnut bulunduğuna söylüyormuş. Eğer ülkede bir gençlik eylemi, bir uyanma işareti görülürse, izlenen amaç bakımından pek yararlı sonuçlar doğabilirmiş. İsmail Kemal Bey, bu hareketi göstermek fırsatının çıktığı düşüncesindeymiş. İngiltere, Transval'de savaşla uğraşıyor. Ülkenin gençleri, aydınları, savaşta İngiltere'nin yengisini diledikleri konusunda elçiliğe ortak bir mektup yazarlarsa bu sevgi gösterisi elçiliğin pek hoşuna gidecek ve yararımıza elçiliğin bir girişimini sağlayacakmış!

Bugün pek çocukça görüleceği doğal olan şu düzen, o zaman Servetifünun edebiyatçılarının pek coşku ve istekle karşıladıkları ağırbaşlı bir iş halinde ortaya atılıyordu. Servetifünun'da yazı yazan beş on gencin Transval savaşında İngiltere'nin yengisini dilemeleri üzerine İngiltere hükümetinin, izlediği siyasal gidişi değiştirmesi, Türkiye'nin iç işlerine karışması Abdülhamid'i meşrutiyeti geri getirmeye zorunlu bırakması, aklın kabul edeceği bir düşünce değildi.

İsmail Kemal Bey'in kim olduğunu o zamanlar bilmiyordum. Ama gizlerle örtülü bir durumla ve yavaşça «özgürlük savaşlarından» denilmesi daha fazla bir şey sorulmasına gerek bırakmazdı. Bugün öyle sanıyorum ki İsmail Kemal Bey'in Fikret'i böyle bir girişime götürmesi, yalnızca kendi kişisel çıkarını sağlamak dileğin-

den başka bir şeye dayanıyor değildi. Ya Abdülhamid'e şantaj yapmak istiyordu, ya Türkiye'de bir söz geçirme ve önemi olduğu İngiltere elçiliğini inandırarak oradan bir çıkar sağlamak istegindeydi. Bunu ancak meşrutiyetin duyuruluşundan sonra, İsmail Kemal Bey'in gerçek kişiliği açığa çıkınca anlamak olanağı bulundu.

Ne var ki o zaman zavallı Servetifünun, bu masala pek ciddi biçimde kapıldı. Elçiliğe yazılacak mektubu sanırım Fikret kaleme almıştı. Bu, bir süre ceplerde dolaştı. Dostlara gizli gizli gösterildi, imzalar toplandı. Üstelik, imza çevresi biraz daha genişletilerek dışarda güvenilen dostlara da gösterildi ve imzaları alındı.

Bu vesileyle mektup bir süre İsmail Safa'nın da cebinde kaldı. Pek dalgın ve biraz unutkan olan sevimli şair bu gizli, önemli belgeyi bir gün sokakta düşürmez mi? Servetifünun, büyük bir yürek çarpıntısı ve kaygı içindeydi. En önemsiz bir olayı, bir sözü bile jurnal etmek için fırsat bekleyen hafiyelerden biri bunu ele geçirirse Servetifünun'un külünü havaya uçuracakları kesindi. Ve hafiyeler o kadar çoktu ki, dilekçenin yalnızca yitirilip elden çıkması hiç umut edilmezdi.

İsmail Safa böyle bir vicdan azabı altında kalmaktan kurtuldu. Belge, namuslu bir adamın eline geçmişti. İmzaları görmüş, kimliklerini anlamıştı. Bir gün gizlice Servetifünun'a gelmiş, «başınıza bir belâ getirebilir» diye dilekçeyi Tevfik Fikret'e teslim etmişti. Ne yazık ki bu saygın kişinin ne adını biliyorum, ne kimliğini.

Transval sorunuyla ilişkin İngiltere elçiliğine verilecek bu dilekçede benim imzam yoktur. İsmail Kemal Bey'in salık verişinden ve önerisinden söz ederken Fikret, Ali Paşa damadı Nâzım Paşa'nın da konudan haberli olduğunu ve bu girişimi onun da desteklediğini İsmail Kemal Bey'in sözlerine dayanarak güvence diye eklemişti. Nâzım Paşa, sınıf arkadaşımız Ali'nin babasıydı. Bu ilişki yüzünden kendisini tanır, özgür düşünceli olmasından ötürü ona büyük bir saygı beslerdik.

Nâzım Paşa'yı gidip buldum. Kendisinden konuyu sordum. İsmail Kemal Bey üzerine hiç de övücü bir dil kullanmadı ve «bir evlât niteliğinle sana bunu imza etmeyi öğütleyemem» dedi. Geldim işi Fikret'e anlattım. Ama artık geri dönülemiyecek kadar ileri gidilmişti. Boşboğazlığa yer bırakmamak isteğiyle bir an önce mektup elçiliğe sunuldu.

Gene de boşboğazlık oldu. Hükümet bu mektup işini öğrendi. Ama gereğince anlayamadı; onun için uslandırma hareketi çok şü-

kür ki eksik kaldı. Yalnız bazı zavallılar sürüldü. İsmail Safa ile Siret (Hüseyin) bu kurbanlar arasındadır.

Transval mektubunu kimin haber verdiği o zamanlar için bizce bilinmez kalmıştı. Aradan uzun bir vakit geçti. Meşrutiyet oldu. Journaller açığa çıktı ve ancak o gün gerçek anlaşıldı. Bunu Abdullah Zühtü duyurmuş. Journalı gözüyle gören biri bana bu acı gerçeği duyurduğu zaman donup kaldım.

Sivas'a sürülen İsmail Safa, artık bir daha İstanbul'a dönemedi. Siret'i de ancak meşrutiyetten sonra görmek olanağını bulabildik.

Siret, Servetifünun yazarlarının en çok düşle yaşayan şair ruhlarından biriydi. Dünyaya düş görmek ve düş kırıklıklarına uğramak için gelmiş denilebilecek sevimli bir kişiydi. Şiirlerinde artık veremden can vermek üzere bulunan bir hastanın duyarlığı ve tatlı iyimserliği görülürdü. O pek ince düşleri hastalıklı duyarlığı, yük sek ve düşsel aşkları dile getirirdi. Yaradılıştan âşık olarak dünyaya gelmişti. Bu aşk, her zaman eflâtunî (plâtonik)³ kalacak, her zaman peri padişahlarının kızları gibi yüksek, yetişilmez kadınlara uzanacaktı.

İlk zamanlarda bir yaradılış seçkinliğine âşık olan Siret, bana öyle geliyordu ki sonra bir tanrısal bağış sayılabilecek kadar olmayan kadınların, nazlı prenseslerin aşkıyla sızlayıp durmuş, şiir yazmış ve buna da kesinlikle «Mor menekşe» demiş olacaktır. Onu başka türlü düşünemiyorum. Karlı, fırtınalı bir gecede Siret aklıma gelse, şimdi sevgilisinin odasında aydınlık görmek için sokaklarda dolaşıyor sanıyordum. Sonraları meşrutiyet, Siret'e de siyasal yaşam hastalığını bulaştırdı. Uzun bir ayrılıktan sonra birbirimizi gördüğümüz vakit Kâmil Paşa'ya' karşı Tanin'de yazdığım yazıların tutkunuydu. «Aman sana bu adamla ilgili belgeler vereyim» dedi. Bir karlı gecede Beyoğlunda bir birahane buluşmayı sözleştik. Kâmil Paşa diye söze başladık, ama dört kelime sonra konu edebiyata geçmişti bile.

Meşrutiyet döneminin ruhlarda kabarttığı fırtınaların garipliğine bakmalı ki sonra Siret ile siyasal alanda düşman olduk... Onu Kâmil Paşa yanında gördüm. Uzun siyasal dargınlıklardan sonra birbirimize rastlayınca uçurumların üzerinden elinde olmadan bir atılımla geçerek, arada hiç bir ayrım yokmuş gibi yeniden Servetifünun'dan söz etmeğe başladık.

Servetifünun'a yazarlar arasında iki mabeyn kâtibi de vardı.

Bu memurlukları onları takma ad kullanmağa zorlamıştı. «A. Nadir», Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Beyi'nin,⁵ «H. Nâzım» da Reşit Bey'in⁶ imzalarıydı. Servetifünunun öteki edebiyatçıları gazeteye sık sık geldikleri halde bu kişiler, gene memurluklarının gerekleriyle Servetifünun toplantılarına pek az uğrayabilmek zorunluğundaydılar.

Bir aralık bunların yazıları Servetifünun'da bütün bütün kesildi. Ama Baba Tahir'in' haftalık Musavver (resimli) Malûmat dergisinde yayımlanmağa başladı. Hiç bir şeyden haberim yoktu. Şaşkınlık içinde kaldım. Hemen konuyu Fikret'ten sordum. Fikret pek ayrıntılara inmek istemedi. Anladığıma göre A. Nadir ve H. Nâzım Beyler, bir şeyden ötürü Fikret'e darılmışlar ve bu dargınlık yüzünden Servetifünun'dan ayrılarak Malûmat'a yazmağa başlamışlardı.⁷

Şimdiki zaman için bundan daha doğal bir şey olamaz. Ama o vakit edebiyat dostlarımızın bu eylemi, bizim gözümüzde pek büyük günah olarak çarpıyordu. Bir kez Tevfik Fikret'e darılabilmek büyük bir haksızlıktı! Hiç düşünmeğe ve incelemeğe gerek kalmadan yargıya varıyorduk ki Fikret'le dargınlık konusunda kabahat kendilerindir. Bu dargınlık neden ileri gelmişti? Dediğim gibi burasını Fikret bütününüyle açıklamamıştı. Yalnız, kendilerinin şiirlerinin başka şiirlerden daha aşağı bir yere konması kırgınlıklarını doğurmuş diye işitiyorduk. Bu, doğallıkla bize gülünç görünüyordu. Gerçek böyle miydi, değil miydi. Derinleştirmeye ne gerek vardı? Anlaşmazlık Tevfik Fikret'le olduğu sürece bundaki haksızlık şüphesiz öteki yanda olmak gerekirdi. Fikret, çevresindekilere işte bu kadar körü körüne bir güven, sevgi ve saygı aşılamıştı.

Sonra Tevfik Fikret'e darılmağı akıl alsa bile o kırgınlıkla Malûmat gazetesine yazı yazmak bağışlanmaz bir suç biçiminde görünüyordu bize. Yıldız'ın en zararlı hafiyelerinden biri olarak tanınmış Baba Tahir'in gazetesine yazı yazmak, onun kötülüklerine katılmak anlamını da içermez miydi? O zaman işte böyle düşündük. Bu yazı arkadaşları konusunda düş kırıklığına uğradık.

Üstelik bu kırgınlığın etkisiyle A. Nadir Bey'le aramızda bir edebiyat tartışması bile çıktı. Dargınlığımız meşrutiyetten sonralara kadar sürdü. Sonunda, aslında bir hiç yüzünden doğmuş olan bu gönül kırgınlığı pek doğal bir barışıklıkla sonuçlandı.

NOTLAR, AÇIKLAMALAR

BİR İKİ OLAY

(1) Transval Savaşı: Boer diye anılan Güney Afrika'daki Hollandalı sömürgecilerle İngiltere arasında 1899-1902 arasında olmuştur. Geçmiş 17.yy. a kadar giden bu çekişme, birbirini izleyen birçok dönemlerden sonra Boer devletini ortadan kaldıran fakat onlara İngiliz topluluğu içinde bazı ayrıcalıklar tanıyan bir antlaşmayla sonuçlanmadan önce dünya kamu oyunu iyice uğraştırmıştır. Güney Afrika Birliği şimdi de iç sorunları zaman zaman basına yansıyan bağımsız bir devlettir.

(2) Hüseyin Siret Özsever (1872-1959), Servetifünun şairlerindendir... Yaşamı boyunca yurt içi ve yurt dışı sürgünlerde ve gurbetlerde bulunmuş, Tevfik Fikret'in etkisinde tekniğe ve dile önem vererek lirik, etkili, ince, şiirler yazmış; ömrünün son döneminde dilini yalınlaştırarak hece ölçüsünü de kullanmıştır.

(3) Platonique, Platon (Eflâton) felsefesine uygun ülkücülük davranışında olan anlamındadır. Platonik aşk, Leylâ Mecnun'da olduğu gibi bedensel yakınlıktan ve cinsel ilişkiden uzak, ülküleştirilmiş sevgilileri soyut biçimde sevmek anlamında.

(4) Kâmil Paşa (1832-1913, Kıbrıslı). II. Abdülhamid dönemi sadrazamlarındandır... İkinci 1884'de sadrazam olmuş, dördüncü sadrazamlığında İttihatçıların hazırladığı Bâbîâli baskınıyla görevinden ayrılmıştır (1913). İngiltere kralına Osmanlı Devleti üzerine düşündüklerini söylemesi, İttihat ve Terakki gazetelerince ağır eleştirilere konu olmuştur (1909).

(5) Ali Ekrem Bolayır (1867-1937), Servetifünun şairlerindendir II. Abdülhamid devrinde girdiği mabeyn kâtipliğinde. Kudüs mutasarrıfı oluncaya değin 18 yıl çalışmıştır (1888-1905). 1896'da katıldığı Servetifünun topluluğunda bireysel duygularla dolu şiirlerden 1897 Yunan savaşının etkisiyle yazılmış yurtseverlik konularına; 1908'den sonra toplumsal sorunlara, gündelik olaylara geçmiştir. Çanakkale ve İstiklâl Savaşı sırasında ulusal duyguları işledi; hece ölçüsünü de denemiş, çocuk şiirleri de yazmıştır.

(6) Ahmet Reşit Bey (1870-1956) de Servetifünun şairlerindendir... 1890-1906 arasında 16 yıl mabeyn kâtipliği yapmış aynı yıl Kudüs mutasarrıflığına atanmış, valilikler ve öğretmenlikler yapmış, 1912'de içişleri bakanlığında bulunmuş, 1913-1919 arasında Avrupa'da yaşamış, yeniden

aynı bakanlıkta görev aldıktan sonra Sevr Andlaşmasını protesto ederek görevinden ayrılarak edebiyat ve çeviri çalışmalarına adanmıştır. Rasin külliyyatını, Vergilius'un Aeneis'ini çevirmiş, kendi şiirlerini bir kitapta toplamamıştır. Oğulları Ekrem Reşit Rey ve Cemal Reşit Rey'dir.

(7) Baba Tahir (1864-1909), Türk gazetecisi ve yazarı. II. Abdülhamit döneminin jurnalcilerindendir. Malûmat, Musavver Malûmat, Servet gibi dergiler çıkardı. Matbaasında o dönemde yasak sayılan metinleri basıp Mısır'dan geldiğini belirterek hükümdara sunardı. İtalya'dan hakkâk getirterek, taklit nişan ve beratlarını basıp Avrupalılara sattığı bilinir. Bunları öğrenen II. Abdülhamit, onu İstanbul'dan sürdürdü; II. Meşrutiyette bağışlanarak geri geldi.

(8) Servetifünun'da ilk dağılışa Ali Ekrem'in «Şiirimiz» adlı makalesi neden olmuştur. Kendi bulunduğu edebiyat topluluğunun bir öz eleştirisini yaptığı bu yazı Tevfik Fikret tarafından, bazı bölümleri çıkarılarak, yayımlanınca (Servetifünun, sayı 505-506) Ali Ekrem ağır bir mektupla karşılık verdi ve Fikret'i «tahakkümle» suçladı. Yazısının aslı Musavver Malûmat'ta çıkınca (sayı 216, 27 aralık 1900) Ali Ekrem'in ayrılığına Ahmet Reşit, Sami Paşazade Sezai, Menemlizade Tahir Beyler katıldılar. Bu konuda Ahmet Reşit Rey'in anıları da tanıklık etmektedir: Canlı Tarihler XIII, 1945, sayfa 58-59. (bkz. Kenan Akyüz: Tevfik Fikret, 1947- 58-62).

F İ K R E T V E R A U F

Servetifünün hareketinin ruhu, şüphesiz ki Fikret idi. Fikret'in etkili ve yüksek kişiliği çekici bir güç gösteriyor, bütün saygıları ve sevgileri kendi üzerinde topluyordu. Servetifünuncular yalnız edebiyat kanılarına da değil siyasal ve toplumsal dileklerinde, kişisel dostluklarında da birbirlerine bağlı bir görünüm içindeydiler. Bu birliğin odak noktası Fikret'ti.'

Fikret, Aksaray'da Ağa yokuşunun alt başında, babasının konağında, bize komşu denilecek kadar yakın bir yerde otururdu. Haftada bir gece düzenle onun evinde toplanırdık. En bağlı izleyiciler, hafta kaçırmayanlar, Rauf ile bendim. Rauf ile Fikret arasındaki özellik, sonunda bir hısımlık bağıyla da güçlendi. Rauf, Fikret'in halasıyla evlendi. Artık ben de evlenmiştim. Üç aile arasında «kaçgöç» yoktu. Bu, kardeşçe içtenliğimizin düzeyini göstermeye yeterlidir.

Fikret'in tinsel kimliğini küçük bir cümlede özetlemek için bütün izlenimlerimi, kanılarımı, anılarımı göz önüne getirerek şu yargıda karar kıldım:

Fikret, yaşayan bir ülküydü. Ülkü, bizden çok uzakta, çok yükseklerde kalan erişilmez bir erektir. Yalnız, yaşamın bu karanlık ve çamurlu yolları, azgın çatışmaları içinde bize yolumuzu gösterir ve bizi kendisine doğru yükselmeğe çağırır. Fikret, işte bu ülküye yükselmişti. Onu yeryüzüne indirmiş ve kendi yaşamına kaynaştırmıştı. Bir insan saltık ile göreliyi ne kadar toplayabilirse Fikret bu olanığın en çoğunu kendinde ortaya koymuştu.

Bazı noktalarda çok titizdi, çok duyarlıydı. İnsanlardan nerdeyse dinsel sakınışlarla dolu bir yaşam isterdi; ahlâk ve iyilik yayan bir peygamberdi. Bu noktada hoşgörüsüzdü ve belki bu bir eksiklikti. Ama Fikret bu biraz insancalıktan uzak büyüklüklerini, insanca za-

yıfıllara karşı acımasız izinsizliklerini o kadar tatlı, o kadar candan ve bağışlatıcı bir yolla yapardı ki eleştirilerinin acısını tadanlar bile Fikret'e darılmazlardı.

Fikret'in de bir insan niteliğiyle belki bazı yanlışları vardı. Ama çevresine karşı aşladığı sevgiye dayanan saygı o kadar kesindi ki hiç bir durumu göze batmazdı. Fikret, yalnız başkalarına ilke salık vermeğe kalkmaz, kendisi de bunları kendisine karşı uygulardı.

Fikret, sigara içmezdi. İspirtolu içkilerden uzak kalırdı. Aslında Servetifünun yazarları arasında bu içkilere düşkünlük hiç yoktu. Fikret, edebiyattaki yüksek yerine karşın arkadaşlarını kendisinden yukarda görür, Cenab'ın şiirlerini kendi yazılarından çok ilerde tutar, bir yetenek gördüğü arkadaşlarını yüreklendirir, birisinin iyi yazısını arkadaşlara haber vermekten, okumaktan zevk duyar. Halit Ziya'dan büyük bir saygıyla söz ederdi. Servetifünun yazarlarından birinin başarılı bir hikâyesi, bir şiiri, Fikret için pek içten bir sevinç kaynağı olurdu. Şimdi düşünüyorumda bütün Servetifünun yazarları arasında bir kıskançlık duygusunun nasıl olup da yer bulmamış olduğuna şaşıyorum. Doğallıkla bunun çirkinliğini anlayacak kadar düşünme güçleri yerindeydi ve içlerinde bir şeyler duysalar bile belli etmiyeceklerdi. Gene de hepsi gönül temizliği, saflık ve birbirine acıma duygusu rolünü oynamakta bu kadar usta mıydılar? Hiç birinde böyle aşağılık bir duygudan iz görünmezdi.

Fikret'in çok güzel bir şiir okuyuşu, çok tatlı bir söz söyleyişi vardı. Arslan gibi beden yapısı, sevimli yüzüyle bu gözü gönlü okşayan coşkuları içinde bütün bütün güzel görünürdü.

Fikret, en çok Abdülhamit ve zorbalığa karşı söz söylerken coşardı. Yanımızda yabancı bulunmadığı zamanlar, söyleşi konusu edebiyattan sonra bu idi. Fikret konuşmalarına bile son derece temiz ve ağır başlı olduğu halde Abdülhamid'e ve onun baskı yönetimine karşı duyduğu kin, kendisini bizim eski alaturka biçimde yergiler yazmağa bile götürmüştü. Bir gün Ali Ekrem Beyle birlikte otururken karşılıklı doğaçtan bir yergi söylediler. Bunu, doğallıkla kimse yazıya geçirmemişti. Sanırım Ali Ekrem Bey'in böyle bir şey aklından bile çıkmıştır. Ama nasılsa benim anılarımda tek bir koşa kalmışa benziyor.

«Bir hamlede birden içerek bin fıçı müşhil
Ey şah-ı cihan, halk bütün canınasın.»

Fikret'in şiirlerini kendisinin ağzından dinlemeliydi. Yazdıkla-

rını okumasını severdi. Ve pek doğal olarak, eserleri bizde büyük bir hoşlanma duygusu ve tutkunluk uyandırırđı. Bununla birlikte, bazı yazılarıylas sonra kâğıt üstünde başbaşa kalınca, Fikret'in ağzındayken almış oldukları sıcaklık ve yaşama gücünü biraz eksilmiş bulduğum olurdu.

Fikret, ince duyguları, iffetli ve dikkatli yaşamı, dindarca sakinışlarıyla birlikte bir atlet kadar sağlamdı. Yaşam ve zaman onun yalnız tinsel varlığına değil, bedensel yapısına da sonuna kadar saygı duyacak sanılabiliirdi. Oysaki...

1898 yılı yazında Kanlıca'da oturuyorduk. Fikret de Anadoluhisarı'ndaki yalıсындаydı. Rauf, Tarabya'daki gemide subaydı. Bu yakınlık bizim sık sık buluşmamızı ve Kanlıca arkalarında uzun gezintiler yapmamızı kolaylaştırmıştı. Göztepe kaynağına gittiğimiz bazı günlerde Fikret'in bir omuzuna beni, bir omuzuna Raufu alarak epeyce uzun bir arada kolaylıkla taşıdığını hatırlıyorum.

Kanlıca'da oturmak, Fikret'in beni bir kez iyice haşlaması için bir fırsat oldu. Ay ışığında Mihrabad tepesi ve dolayları çok güzel olurdu ve böyle gecelerde doğallıkla eve kapanıp uyumağı olanak yoktu. İşte bu aylı gecelerin biri Abdülhamid'in tahta çıktığı 19 ağustosas (31 ağustos) rastlamıştı. Ertesi gün ben Fikret'e ay ışığının güzelliğinden söz ederken kışları çatıldı. Abdülhamid'in tahta çıktığı bir gecede, benim bu yıkıma, doğanın güzelliğini ayırt edebilecek kadar ilgisiz kalışımı acı bir biçimde yüzüme çarptı. Fikret bu gibi noktalarda en sevgili dostlarını bile zehirli iğnelerinden bağışık tutmazdı ve duygularını doğrudan doğruya yüze karşı söylerdi. Kendisi padişahın tahta çıkmış olduğu gecelerde, evde lâmba yakmayı bile bir yurt sevmezlik sayarak karanlıkta otururdu.²

Fikret, aile yaşamına son derece bağılydı. Bütün yüreğini eşine ve çocuğına vermişti. Bir gece bile evini bırakarak konukluğı gitmemiş olduğunu sanıyorum. Bu duygusunu, Fikret'i tanımayanlar ve içtenliğinin düzeyini ölçemiyenler için çocukluk sayılacak dereceye vâdirmişti. Bazen, yanyana gittiğimiz zaman, Fikret'in birdenbire gülümseyerek yer değıştirdiğini ve beni sağına aldığını görürdüm. Bakışlarımız karşılaşır, karşılıklı gülüşürdük. «Anladım, pardon» der takılırdım. Sol yanda kalb vardı ve o kalb bütünyle eşinindi. Yürek tarafına kimsenin geçmemesi gerekirdi. Fikret, bir kez bunu açıklamıştı. Doğallıkla herkesin yanında ve herkese söyleyemezdi...

Fikret, aile yaşamında günah işlememiştir. Yanında böyle şeylerin sözü bile edilemezdi. Bununla birlikte insanlar, Fikret de olsalar, melek değildirler. Fikret'in de yaşamından değilse bile düşlerinden, günah değilse bile bir günah gölgesi geçti. Rûba'ı Şikeste'de Birinci Tesadüf, İkinci Tesadüf gibi başlıklarla birkaç şiir vardır. Bunları esinlendiren kadın, Karlman mağazasında bir satıcı kızdı...³

Fikret, güzelliğe tutkunluğunu evinin eşyasında, en küçük ayrıntıda bile gösterirdi. Kurumsuz, gösterişsiz bir yaşamı vardı. Babîâli'de parlak bir dairede ilerliyebilecek bir kâtip olduğu halde, oraya gitmeyi yurtseverliğiyle uzlaştıramamıştı. Sanırım babasının yardımıyla yaşıyordu. Ama Fikret, eline geçen az bir parayla temiz ve alımlı yaşama gizini bilirdi. Bir kır çiçeği bile onun odasında bir süslü demet yerini tutardı. Bu odanın içten ve sıcak dostluk havasında geçirilen o umutlu, şen ve özellikle ısıtıcı ve canlı saatler... Çevrenin karanlığı ve pislği içinde, bütün bu aşağılık ve fena şeylere bulaşmadan, geleceğin geniş ve güneşli ufuklarını düşünerek, canlandırarak uzayan söyleşiler... Yıllar geçti, beklenen zamanlar geldi... Yıpratıcı, yıkıcı yıllar ve yıllarla birlikte onlardan ayrılmaz düş kırıklıkları...

Ufak tefek bazı yanlışlarımızı Fikret'ten sakladık. Bizim arada sırada küçük kâğıt oyunlarımızı Fikret'in büyük bir tepkiyle ayıplayacağı şüphesizdi. Böyle şeyleri ve duygusal yaramazlıklarımızı ancak yaşça daha yakın arkadaşlar arasında açıkça söyleyebilirdik. Ne kadar olsalar, Fikret ve Halit Ziya, bizler için hatırları sayılacak «ağabeyler», «büyükler» idiler.

Bu konuda en çok Rauf'a anlaşılmıştı. Rauf, bütün o yurt ve özgürlüklerinin arasında insan aşkına da hakkı olan parçaya, üstelik sanıma göre biraz fazlasıyla ayırmıştı⁴ Tarabya'daki gemi yaşamı, ona geniş bir serüven alanı sağlıyordu. Bugünkü gençler için bir kadın tanımak, yaşamın en doğal olayıdır. Üstelik bir kadını daha açıkça tanımadan plâjlarda en içten, en gizli beden ayrıntılarına varıncaya kadar tanımaktan kolay bir şey yoktur. Ya bizim zamanımızın sevişmeleri...

O dönemin bu özelliğini bize anlatabilecek iyi inceleme ve gözleme dayanır bir roman elimizde olsaydı, bugün okuması ne kadar ilgi uyandırır. Tarabya, Hristiyan yerli halkı ve yazın gelen yabancı kadınlarıyla bugünkü kadar değilse de herhalde o zamana göre bir genç için pek uygun olasılıklar sunardı.

Rauf, orada bir İtalyan kadınına aşık olmuştu. Kendi gemilerinin yakınında İtalyan elçiliği görevlilerine özgü bir küçük gemi dururdu. Bir gün Rauf elinde dürbün çevreyi seyrederken gemide bir kadın gördü ve sevdi! Şuayıp ile Rauf'un gemisine gece yataşı konukluğuna giderdik. Geminin kaptanı Şevket Bey adında zarif, bizlerle ruhça ve duyguya ortak bir gençti. Rauf ile aralarında rütbe ayrılığına dayanan resmi bir ilişkiden çok bir dostluk bağı kurulmuştu. Sabahlara kadar süren konuşmalarımıza Şevket Bey de karışır ve bu söyleşiler doğallıkla özgürlüğe, Abdülhamit döneminin kötülükleri, geleceğin mutlulukları üzerine olurdu. Artık çeneler yorulduğu ve ortalık ağarmaya başlayıp da herkes yatağına çekildiği zaman, Rauf ile konuşmalarımız bu yaramazlık işlerine atlar ve zavallı Rauf yana yana dertlerini, korkularını, umutlarını anlatırdı.

Rauf, aşklarını bir gazete yazarına anlatmıştı. Bunları okudum. Tarabya'daki aşkından da söz ediyor, kadının bir subay eşi olduğunu söylüyordu. Oysa aklımda kaldığına göre bu vapurun çarkçısının eşiydi.

Bununla birlikte denizcilerin kendilerine özgü terimleri var. Çarkçı denilince o zaman biz kadında bulunmaz bir incelik düşü kurmamıştık. Herhalde çarkçının da subayı bulunmalıdır.

Rauf, boyuna yanar tutuşurdu. Bir ateşe taparın tapınak ateşi gibi. Ama bu ateşin tanrıçası sık sık değişirdi. Rauf'ta temel olan yanmaktı. Kimin için? Bunun ne önemi var? O, sevmek için yaratılmış bir sel gibi akıyordu. Aktı, aktı, ve kendisini de sürükledi götürdü...

Rauf, yalnızca kadın biçiminde görünen güzelliği sevmekle yetinmezdi Pek sevdiği. «Her güzel şey kalbimde bir yara açarak geçer» sözü, onun için pek yerinde olarak kullanılabilirdi. Güzelliğin bütün görünümüne kalbi açıktı. Müziğe, resme büyük bir tutkunluğu vardı. Çocukluğunda bir müzik öğrenimi alamadığı için bu eksikliği bir türlü dolduramıyordu. Gene de bu onu, bir piyanola edinme yolunda engellememişti.

Güzel ve özenli giyinirdi. Kısa boylu, tıknazdı ve pek kanlı, renkli bir yüzü vardı. Gözlüklerinin altında parlayan miyop gözlerindeki zekâ ile bu ateş ve canlılık fışkıran varlık, hareketli bir ateş duygusunu verirdi. Her zaman temiz ve ütülenmiş beyaz üniformasıyla hemen göze çarpardı. Rauf, bütün bunları iki ayda bir

ıkan küçük bir teğmen aylığıyla becerirdi. Bir de Servetifünün'dan arada sırada aldığı birkaç meciydiye...

Rauf'da soğuk ve keskin bir usavurmadan çok duygu egemendi. Duygularının elinde sürüklenip gider, ta sonuna kadar kendisini bu akıma bırakırdı. O zaman tutkularından bağka dünyada her düşünceyi unuttur, her Şey gözünden silinirdi.

Bir kez bu tutkusu onu lme kadar götürdü ve Rauf isteye isteye, seve seve öldü. Sonra gözlerini yeniden yağamaya atıysa bu biraz da bizim suçumuz.

Bir gün okulda iğimle uğrağtığım sırada bir mektup getirdiler. Yazısını hemen tanıdım: Rauf'tandı. Merakla atıkt ve ilk satırlarda yıldığıyla karığık bir acı ve Őaėkınlık içinde kaldım: Rauf, bana, kendine kıymağa karar verdiğinden söz ediyordu. O sırada Büyükada'da oturuyordu ve zarıflığı, güzelliği, serüvenleriyle ünlü bir hanimefendiye seviyordu. Raufun bu ağk üzerine arasıra söylediklerini ilgiyle, bazen gülerek, bazen alay ederek dinlerdim. Ama bu ağkın hiç bir zaman onu böyle o kadar sevdiği dünyadan bıktırarak bir ağlatıya dönüşebileceğini dşnmemiğtim.

Mektubun tarihine baktım. Bana gelebileceği zamanı düşündüm. Büyükada'ya gidebilmeyi hesapladım. İçin içinden çıkmanın olanağı yoktu. Zihnim iğlemiyordu. Akėamları ezan saatiyle Büyükada'ya onda ve on birde yalnızca iki vapur vardı. Hemen Reji'ye, Halit Ziya'ya koğtum. Odadan içeriye ağlayarak girdiğimi gören Halit Ziya da Őaėırdı. İçi anlattım ve birlikte Adaya koğmağa karar verdik. Bu dakikalar bugün hatırımda bir duman ve dğ bulutu gibi. Yanımıza bağka dostlar da aldık mı hatırlıyamıyorum. Yalnız gözümün önünde bütün açıklığıyla, Raufun karyolada, darmadağınlık bir durumda ya-tığı var. Kk yatak odasının kapısını zorlayıp da içeri girdiğimiz vakit onu kendinden gemiğ bir durumda bulmuğtuk. Ortada bir mangal duruyordu. Ve içindeki ateğ artık kl olmuğtu. Hemen pencereyi atıkt. Rauf lmemiğti. Kurtuldu.

Gazeteciyle konuğmasında Rauf, bu ağka konu olan kiği üzerine fazla açıklama yapmadığı için ben de sevdiği kadının adını burada duyurmayı uygun görmüyorum.⁴⁻⁵

Rauf, gene aynı konuğmada «Eylül»⁶ romanına esin olan duygularına da hiç değinmedi. Sevgili bir ölünün sevgili anısına sayėı, benim için bir borç. Bu noktayı da sessizlikle geiğtirmeyi zorunluk sayıyorum.

Rauf, Servetifünun edebiyatı döneminde sanata, «sanat için sanat»a karşı pek derinden ve candan bir aşk beslerdi. Onun içindir ki en yaşayacak, en güzel eserleri bu dönemin ürünüdürler. Ama sonra, yaşam çatışması onu yazılarıyla yaşamak gibi bir zorunluk karşısında bıraktı. Rauf gibi sanatçı yaratılmış, ince ve duygulu bir yazar için sanattan özgeçide bulunmak, kolay eser vermek, kendi kendisini tekrarlama zorunda kalmak ve bunu duya duya yapmak, büyük bir acıydı; bunu anlamak zor olmamalıdır. Rauf, Servetifünun edebiyatının en parlak bir temsilcisi olmadı. Ama şüphesiz ki en canlı, en okur ve zekâsı en çeşitli sanat görünümlerine açık, değerli bir üyesiydi. «Mensur Şiirler»i, edebiyat yapmak için basmakalıp sözlerin hiç duyulmadan yanyana dizilmiş yığınları değildir. Onlar Raufun yüreğinden ve ruhundan kopmuş el değmemiş yazılardır. «Eylül»ü de canlı kalacaktır.

NOTLAR, AÇIKLAMALAR

FİKRET VE RAUF

(1) Tevfik Fikret'in ödün vermez ilkeleri ve erdemlerle dolu kişiliği üzerine pek çok şey yazılmıştır. Düşüncelerine ve ölçülerine ne kadar bağlı bir insan olduğunu örneklerle açıklayan şu yazılara bakılabilir: Yahya Kemal Beyatlı: Siyasi ve Edebi Portreler, 1968; Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları, 1969.

(2) Tevfik Fikret'in 19 (31 ağustos) 1900 tarihli «Şehrâyin» (Donanma), adlı uzunca şiiri (48 dize) şöyle başlar:

«Yine biz simsiyah... Bütün Bosfor
Heyecanlar, ziyâlar, alkışlar,
Neşeler, nâralarla çalkalanıyor.

.....
Her taraf neşe her taraf heyecan
Yahılar, dağlar, âsûmâna kadar
Bütün eşbâh-ı şeb celi, tâbân

Bir şetâret içinde...

.....
Şu büyük cûnbus-ı umûmide
Yine biz yaslı, bizde bir şeb-i târ:
Ne sönük bir hayâl-i ümmide

Benzeyen gizli bir tenevvür var,
Ne küçük bir pırıltı, bir şebtâb;
Koca ev sanki bir gunûde mezar.

(3) Rûbab-ı Şikeste ve Halûk'un Defteri'nde aşk şiirleri bulunmadığını söyleyenlere Fikret'in cevabı şöyledir: «Aşksız kalb olur mu? Yalnız benim şiirlerimde çıplak kadın etlerini terennüm eden sözler arıyorlarsa, öyle şeyler yok!» (Ruşen Eşref Ünaydın, Tevfik Fikret, 1919, sayfa 107). Adı geçen üç rastlantı şiiri ise, Ahmet Muhip Dıranas'ın Türkçe söyleyişiyle şöyledir (1975, Kırık Saz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, sayfalar: 131-142)

RASTLANTI

Niçin o çehreyi görmekle titredim birden
Ve gözlerinde niçin gizli bir bakış aradım?
Hemence aşka heveslenme âdetim de değil,
Niçin o gözlere dikkatle baktım öyle iken? ...

Niçin? Niçin? Bu niçinlerle şimdi heyecanlı
Dilimde titreşiyor en sitemli çığrışlar;
Bütün suçum ona bakmaktı, küskün, ürkekçe,
Dudaklarında sönerken solukça bir gülme.

Bu yüz hayalime? gittikçe-hiç yabancı değil;
Fakat, yankı, o hayal besleyen vücutla bu ilk
Tesadüfüm ne hazine oldu öyle bir yerde;

Sen ey uğursuzu düşkünlüğün, yaman gece ey,
Soğuk soğuk bakıyorsun; fakat o şom bakışın
Nasıl sukutuna razı şu saf güzelliğin, ey?

İKİNCİ RASTLANTI

Bugün o çehrede boş bir bakışla dinlendim;
Didişmeden geliyordum yaşantı derdimle
Dedim ki sonra: «Şu pek bıktıran üsüntümle
«Önünde ağlayıversem... ve olmasam pişman!»

O sanki fikrimi bilmiş de kaçmak istemiş
Gibiydi; gözleri yerlerde bakmadan geçti.
Güneş ufuka sell yeryüzüyle bir ebedi
Veda eder gibi bir ince ince titreşiyor

Ve gök bulutlanıyorken bu bakmadan geçme,
Bu kaçma, böyle soğuk bir yabancı tavrıyla
Bütün kararımı bir anda başkalaştırdı...

Dedim ki: «İşte hakikat bu, hesap kusuru yalan;
Hemence aşka beveslenme âdetim yokken
O gözlerinde fakat aşkla bir bakış aradım!»

SON RASTLANTI

Acıklı oldu bu pek... Bir garipsi istekle
O gün gezintiye çıktım; gök bulutlu idi;
İçimde bilmediğim bir buruk ferahlıkla
Kırın o ağlayacak hali uydu birbirine.

Yürürdüm öyle, çimen taze, ortalık tenha;
Uzak yakın bütün eşyada gamlı bir susku;
Tabiatın yüzü bir hüznün içinde ürperiyor...
Güzeldi doğrusu: Nisan içinde bir eylül.

Önümde birden ufuk sanki hızla yırtıldı;
Yanımda bir sarışın gene yaslanıp yoldan
O geçti: Neşeli, hoş, nazlı, süslü, şüh, melek!

Evet, o geçti, hem bakmadan geçip gitti;
Güneş de şimdi açılmış ufukta gülmekli,
Eder gibiydi uzaktan benimle sanki alay...

Bu üç şiir, Rûbab-ı Şikeste'ye gitmeden önce Servetifünun'un şu sayılarında basılmıştır. 1-1898, sayı 364. 2-1898, sayı 367. 3-1898, sayı 376. Beğenilen bir kadına içten içe yaşatılmış bir istek yakınlığı ve kırılış rastlantısı.

(4) Mehmet Rauf üzerine bir tanıtma kitabı hazırlamış olan L. Sami Akalın şöyle der: «Mehmet Rauf'un eserleriyle haşır neşir olan insanların zihninde daima şöyle bir soru belirir: Acaba bu yazar aşktan başka bir şey yazmaz mı? Mehmet Rauf, hakikaten bir aşk muharririydi. Hayatında eksik kalan tarafları öğrenmek, hiç olmazsa sezmek isteyenler, onun eserlerini okumalıdır. O aşk için doğmuştu, dünyanın hazır imkânlarında ruhunun arzuladığı tam saadeti herhalde hiç bir zaman da bulamadı. Üç defa evleniş bir saadet arayışının ifadesi olsa gerektir. Kim bilir kaç defa da âşk oldu? Daha doğru bir tahminle Mehmet Rauf'un daimi aşk içinde yaşadığını söylemek yerindedir. Hiç bir eseri yoktur ki sözün sonu aşka ulaşmasın. Eserlerindeki aşklarda kendisini ne kadar teselli etmeye çalıştığı, aşksız ne zavallı durumda kalacağı ve aşkla neler yapabileceği, nelere katlanacağı daima sezilir. Mensur şiirlerinin çok ince, çok lirik olanlarında aşktan gelecek ıstıraplara Fuzulî'ce bir hasret bile duyar...» (1963, Varlık Y. 8) (bkz. Y.K. Karaosmanoğlu — Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları, 1969, sayfalar 15-25.

(5) Daha İzmir yazılarıyla kendine usta seçtiği Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf için şöyle söyler: «Onun aşkları nasıldı? Hayatında, bir ömrü baştan başa istilâ eden, inatçı, tek bir aşkı olduğuna olasılık verilemez. Birinden kurtulurken ötekine tutulan, hastalıklara aday olarak yaratılmış hastalıklı yapılar gibi onun sevmek tutkusu, düşlerini, bazen uzaktan sezilmiş bir bakışa, bazen bir boy bosun yürüyüşüne, hatta bir baş örtüsünün şöyle bir dolanışına ya da bir yeldirmenin omuzlara gelişi güzel atılışına, bir araba, bir sandal gezintisinde kural dışı bulunmuş bir yaslanışa bağlar; ve bir kez düşü böyle bir çengele takılınca artık onu altı ay için, bir yıl, beş yıl için işkenceden işkenceye sürükler; taştan taş çarpar, bir küçük başarı için uzun zorluklarla, sıkıntılarla çarpışır; bazen buluş düşüncesinin kendisine bağışladığı türlü, garip düzenler ucunda ulaştığı sonucun içine bütün varlığıyla atılır. Burada istemini, dünyasını unutarak, ta uyanmak saatinin çalmasına kadar, her şeyden uzak, yalnız aşkıyla soluk alarak, uzun bir zaman tam bir düş içinde yaşardı...» (Kırk Yıl V. Cilt, sayfa 50).

(6) Eylül, Mehmet Rauf'un en başarılı eseri ve edebiyatımızın ilk psikolojik romanı sayılır. Süreyya ile evli Suat, kocasının hâla oğlu Necip'e karşı plâtonik bir yakınlık duyar. Karşılıklı sevgi duyguları herhangi bir cinsel ilişkiye dönüşmeden ikisi de bir yangında ölürler. (Tefrikası Servetifünun'da 1900, kitap olarak basımı 1901).

(7) Başarılı bir edebiyat çıkışından sonra Mehmet Rauf, pek çok hikâye, roman, mensur şiirler, oyunlar yazmış, damadı Selâmi İzzet Sedes'in açıklamadığı evlilik düzenini bozarak yeni birleşmelere yönelmiş, Cumhuriyet döneminde «Süs», «Mehasin» gibi kadın dergileri çıkarmış, piyasada ilgi gören bazı açık saçık eserleri onun yazdığı söylenmiş, şeker ticaretine girişmiş, 1927'de tutulduğu hastalıktan ölümüne değin hükûmetçe kendisine yardımlar yapılmak gereği duyulmuştur.

FIKRET'İN SERVETİFÜNUNDAN ÇEKİLMESİ

Servetifünün edebiyatı bir gün önemli bir sarsıntıya uğradı. Vefa Lisesi müdür yardımcılığının küçük odasında çalışıyordum. Camlı kapı açıldı. İçeri Mehmet Asım Bey girdi: Ahmet İhsan Bey'in arkadaşı ortağı ve dostu. Alem basımevinde «Nadide»yi bastırdığım zamandan beri kendisini tanıdım.

Asım Bey'in Vefa'ya kadar gelerek beni görmesi için önemli bir neden olması gerekirdi. Çünkü sık sık uğradığım Servetifünunda beni her zaman görebilirdi. Asım Bey üzüntü içindeydi: Fikret, Ahmet İhsan Bey'e darılmış, Servetifünunu bırakmış. «Kesinlikle bir kez daha oraya ayak atmam» diyormuş.

Fikret ile Ahmet İhsan Bey arasında bu yolda geçimsizlikler öteden beri görülüyordu. Fikret, her şeye pek çabuk kırıldığı, yaşamın bazı zorunluk ve gereklerine hiç pay ayırmadığı için Ahmet İhsan Bey'i boyuna kınamsar, güler yüzlü şakalarıyla iğnelemekten vazgeçmezdi. Bazen, Fikret'in kırılganlığı dargınlık düzeyine gelirdi. Gene de bu denli gergin ve kesin bir durum, hiç bir zaman görülmemişti.

Asım Bey de bundan telaşlanıyor ve üzülüyordu. Fikret, Servetifünün'dan çekilecek olursa Servetifünün edebiyatının bağının çözüleceğini ve başlayan temiz ve iyi bir eylemin söneceğini düşünüyordu. Ahmet İhsan Bey'in de aynı kaygı içinde pek sıkıldığını anlatıyordu. Doğallıkla, böyle bir olasılığa karşı benim de canım sıkıldı. «Fikret'e rica ederiz» dedim. Asım Bey buna olanak bulunamayacağını, Fikret'in ağzından pek kesin bir söz çıktığını, şimdi kendisinin Fikret'in yanından geldiğini, kandırmak için uğraştığını, gene de başaramadığını ağlarcasına anlattı. Herkes gibi o da Fikret'i pek sevdi.

Fikret, Ticaret okulunda öğretmendi. Asım Bey kendisini gidip orada görmüş, Fikret'in yanından çıktıktan sonra bana gelmişti.

—Beni buraya Fikret gönderdi, dedi. Servetifünün'un dağılması olasılığı onu da üzüyor. «Git, Cahid'i bul, benim tarafımdan da rica et; Servetifünün'un yazı işlerini o üzerine alsın, ben de ileride vakit buldukça gene yazarım. Servetifünün eskisi gibi devam eder» dedi.

Asım Bey'in sözü değiştirmeyeceği şüphesizdi. Ama Fikret'e karşı saygım ve sevgim, kendisiyle görüşmeden Servetifünün'un yazı işlerini yüklenmeme engeldi. Bir kez de olayı onun ağzından dinlemek gerekirdi.

Fikret'e, hemen Ticaret okuluna koştum. İhsan Bey ile dargınlığının nedenini bugün hatırlayamıyorum. Sanırım, Fikret'in yeryüzünde ülküsel adam aramak yolundaki dileğinden ileri gelmiş bir sinirlilik olacaktı. Asım Bey'i bana kendisi yollamış olduğunu söyledi ve Servetifünü'nun başına geçmemi rica etti. Çekiniyordum. Fikret'i incitmekten korkuyordum. Ne kadar alıngan olduğunu bilirdim.

—Benim Servetifünün'un başına geçmemi gerçekten istediğine, böyle bir harekete kırılmıyacağına Halûk'un başına yemin et baka-yım, dedim.

Fikret istediğim yeminle bana güvence verdi, üstelik üzüntüsü geçtikten sonra Servetifünün'a yazı bile yazacağını vadederek beni yeniden yüreklendirdi. İşte böylece Servetifünün yazı işlerini yönetim görevi bana geçti. Bu gerçi Servetifünün'u dağılmaktan kurtardı. Ama yazık ki Fikret'le aramızı açtı. Korktuğum olmuştu; Fikret kırılmıştı. Önceleri bunu sezmedim. Aslında Fikret, Aksaray'da Rumelihisarı'ndaki yalıya taşındıktan sonra eskisi gibi sık sık görüşmek olanağını bulamıyorduk.

Ben Servetifünün'da hiç bir değişiklik yapmadan, derginin eski uyum ve ruh içinde çıkmasını sağlamağa çalışıyordum. Fikret'in şirirlerinin eksikliği³ dergi için büyük bir zarar ve vuruştı. Bunu da Fikret'in üzüntüsü geçince giderebileceğimizi umut ederek teselli buluyordum.

Bir gün bir posta kartına yazılmış küçük bir not aldım. Fikret'ten geliyordu. Resmi bir dille alaylıca bir kutlama. Aynı zamanda, Fikret'in özelliğini, huyunu bilenler için zehirli bir iğne. Vefa Lisesinde bir dersin öğretmenliğine atanmışım. Gazeteye haber olarak yazılmıştı. Abdülhamit döneminde, bütün devlet dairelerine alınanlara, bir memurluğa atananlara, doktor ve subay çıkanlara, hükümetle ilgisi olanların hepsine, padişaha bağlılık göstereceği üzerine and içirilirdi. Öğretmenliğe atanışımın söz eden gazete, bana ant içirildi-

ğini de haberine ekliyordu. İşte Fikret kartpostalda bu noktaya dokunarak imrenmelerini, özlemlerini, kutlamalarını bildiriyordu.

Fena halde canım sıkıldı. Kendimden geçecek derecede üzüntü duydum. Fikret tarafından gelebilecek her türlü siteme, ayıplamaya, acı şakaya seve seve katlanabilirdim.

Ama Fikret beni en çok üzecek bir noktadan yaralıyor, hep birlikte yerin dibine geçirdiğimiz adamlar sırasına koymak istiyordu. Fikret'in insafsızlığı bu düzeye değin vardırmasına karşı bir baş kaldırı duydum. Birbirimizi ilk tanıdığımız ve karşılıklı derin bir saygı ve sevgi duygusunu kardeşlik çizgisine çıkardığımız zamanlarda ben Maarif Yazışma dairesindeydim ve herkes gibi kurala uyularak bana da and içirilmişti. Bunun şimdi bir yurt sevmezlikle değerlendirilmesi pek mantıksızlık olurdu. Fikret'e bu yolda bir cevap yazdım. Ondan sonra birbirimizi meşrutiyetin ilk günlerine kadar bir daha görmedik. O zaman anladım ki Fikret, kendisinin önerisi, üstelemesi, güvenceleri üzerine Servetifünun'da kendisinin yerini almama incinmişti. Bu kadar aşırı bir duyarlılığı vardı.

Fikret'in Servetifünun'dan çekilmesi çok büyük bir eksiklik olmakla birlikte, dergi korkulan yıkılış görünümünü göstermeden, eskisi gibi çıkışını sürdürdü. İlk günlerde, eski edebiyat okulu diyebileceğimiz bir akımı temsil eden kişilerin büyük alaylarına ve saldırılarına uğrayan Servetifünun, artık dört beş yıllık edebiyat yaşamıyla bütün direnişlere karşı yengi kazanmış, kurumlaşmış sayılırdı.

Servetifünun'u yıkan vuruş, saraydan geldi. 3 (16) ekim 1901 tarihinde yayılan sayısında «Edebiyat ve Hukuk» başlığıyla Fransızcadan çevirdiğim bir makale vardı. Bu yazı, P. Lacombe adlı bir yazarın «Edebiyat Tarihine Giriş» eserinden alınmıştı. Yöntem gereği sansüre gönderilmiş, sansürcü tarafından çizilen parçaları çıkarıldıktan sonra Servetifünun'da basılmıştı... Ne var ki bir jurnal ortalığı altüst etti.

Bunu kim haber vermişti? Ben bugün de bilmiyorum. Ama o zamanlar Servetifünun'un yarışıcısı ve «Musavver Malûmat» gazetesinin sahibi Baba Tahir'den kuşkulandık. Yalnızca sanıya dayanan bir kuşku. Jurnal pek temelli bir biçimde yazılmış olacak ki Abdülhamid'i fena halde kızdırmıştı. Padişah, ilk öfkesi içinde hepimizi yok etmek istemiş ve alışıldığı gibi birer yana sürülmemizi düşünmüştü. Bereket versin ki Sarayda bu fırtınanın kopmasına mabeyinci Arif Bey tanık olmuştu. Mülkiye okulunu bitirenlerden

Arif Bey, Ahmet İhsan Beyin arkadaşı ve dostuydu. Aslında iyi yürekli bir kişi olduğu anlaşılan Arif Bey, durumu kurtarmak için Abdülhamid'e ustaca bir dil kullanmıştı. O sıralarda Avrupa devletleri, Türkiye'deki yasa dışı davranışlardan yakınlıkla Abdülhamid'i durumu düzeltmeğe zorluyorlardı. Arif Bey bu girişimleri ve sıkıştırmaları ileriye sürerek şimdi Servetifünun'un kapatılmasıyla kurucu ve yazarlarının sürülmesi dış dünyanın yakmışlarını görünüşte arttırıcı ve doğrulayıcı bir fırsat hazırlayacağını anlatmış, sorunun adalete gönderilerek oradan alınacak bir yargıyla cezaların belirlenmesinin daha uygun olacağını sunmuştu.

Abdülhamit, nasılsa bu düşüncüyü uygun gördü ve etkili bir padişah buyruğuyla Adalet Bakanlığı harekete geçirildi. Adliyeye duyurulan yazıda: «Fransızlar gibi krallarını idam edecek düzeye varmış bir ulusun düşüncelerini ülkeye sokarak halkın duygularını bozmak isteyen bu yazarların ders olacak biçimde cezalandırılmaları» buyuruluyordu.

Olayı sürdürmeden önce, edebiyat tarihimiz bakımından bir önem kazanan o «Edebiyat ve Hukuk» makalesini buraya, yalnız yabancı tamlamaları kırarak, olduğu gibi aktaracağım. Bugünkü gençler, o zamanki arkadaşlarının nasıl önemsiz nedenlerle ne büyük tehlikelere uğradıklarını görürlerse Servetifünun edebiyatının hangi nedenlerle yurt ve ulus duygularına değinemediğini daha iyi anlarlar:

Edebiyat Sohbeti

E D E B İ Y A T V E H U K U K

Edebiyatla hukuk, aynı zamanda aynı gelişim aşamalarından geçerler. Sözelimi edebiyatta gerçekçilik akımı geçerli olduğu bir dönemde hukuk kuramlarında da aynı eğilimler görülür. Bu uygunluk ve ilişkiyi doğrulayan örnekler arasında Fransa'da 1850, 1885 yılları arasında geçen süre gösterilebilir... Bu otuz beş yıllık zaman sırasında Fransız edebiyatında gerçekçilik, doğalcılık adlarıyla anılan akımlar, güzeli gerçeğe, sanatı bilime boyun eğdirmeye çalışıyorlardı. Romanlardan kişilik kalkarak bunlar bir belgeler derlemesi durumuna geliyor, tiyatrolardaki geçerli ve görece bir takım kurallar giderilerek bir eser sahneye konulacağı zaman olabildiği ölçüde gerçeğe yakla-

şılıyor; tarih, kılı kırk yaran incelemeler içinde uzmanlığa dalıyor; eleştiri, en ileri ölçüde çözümleyici, bilimsel davranmağa çalışarak olanak elverdiğince tarafsızlığı koruyor; şiir bile bilimden, her günkü yaşamdan esinleniyordu.

İşte bu dönem süresince hukuk işlerinde geçerlik koruyan kuramlara bakılacak olursa orada da ölküye hiç önem verilmeyip bunun küçümseme ve aşağılama ile karşılandığı anlaşılır. Gerçi bu sıralarda başka hukuk kuramları da vardı. Aslında her vakit, her yerde düşünceler çeşitlidir. Bir bölük halk geçmişe bağlı kaldıkları halde bir bölümü geleceğe doğru koşarlar. Ama her zaman bu birbiriyle çarpışan kişisel düşünceler sonucunda bir akım doğar ki karşıt akımlara, ters akıntılara karşı düşünürlerin büyük çoğunluğunu ve düşünme zorluğundan uzak kalarak başkalarının düşünceleri sonucunu hazırca kabul edenleri belli bir yana yöneltir. İşte Fransa'da 1850-1885 yılları arasında hukuk kuramlarının oluşumu da ölküsel düşünceleri hafifsemeğe götürüyordu. Uluslararası «güç hakkı» temeline uyuluyordu. Yaşam çatışmasını bu biçimde kötü yorumlayanlara karşı Voltaire'in önceden cevap vermiş olduğu söylenerek «Felsefe Sözlüğü»nde «Savaş» konusunda yazdığı şu satırlar yinelandı:

«Bütün hayvanlar sürekli bir savaş durumu içindedirler. Her türden hayvan öteki türü yok etmek için doğmuştur. Koyunlar, güvercinler bile birçok küçük hayvanları ortadan kaldırırlar. Aynı türün erkekleri, dişileri için, insanların erkekleri gibi aralarında kavgaya girerler. Hava, toprak, sular, birer savaş alanıdır. Tanrı, insanları akıl ayrıcalığıyla yarattığı için bu akıl onları hayvanların gittiği yoldan kurtarmış olmalıdır. Üstelik, doğa, insanlara kendi türlerini yok edecek bir silâh vermediği gibi kan içmekten tad alacak bir içgüdü de vermemiştir.»

İnsanlığın eylemlerini, kurtların, yabani hayvanların eylemlerine benzetmeğe çalışanlara karşı koyan bu ölkü tutkunları ne alaylara uğramadılar! Onlara düş kurucu dediler, onlarla eğlendiler.

Üstelik Avrupa'da, değil yalnız hükümetler arasında, bir ülkenin bireyleri arasında da hak ve adalet kaygısı tarihsel olguya karşı suskunluk ve uyma gereğine feda edildi. Bir toplumsal yapı bir organizmaya benzetiliyordu. Bu organizma, büyük bir ağaç gibi kendi kendiliğinden yetişip gelişir deniliyordu. Buna dayanarak düzeltme yapma düşüncesiyle bu gelişme karışımında bulunmak doğal gelişimi bozacağı için yararsız, üstelik zararlı sayıldığından insancıl ilişkilerde yapma bir haklılık aramaktan genel sorunlarda bir takım yüce ve

soyut kurallara eylemlerimizi uydurmağa çalışmaktansa ulusun çıkarlarını günü gününe yoluna koymak yeter sanılırdı.

Hippolite Taine, bir kavmin kazanabileceği toplumsal biçim, kendisinin değer ve dileği üstünde olduğunu, o kavmin yaradılışıyla geçmişini neyi gerektirirse ister istemez o biçime dönüşeceğini ileri sürerdi. Bir parça İngiltere'den, bir parça Almanya'dan ödünç alınan bu gerçekçi anlayış yolunun sonucu olarak, insanlar gerçekten eşitlikten uzakken bunlar arasına eşitlik temelini koymak isteyen Jean-Jacques Rousseau ile az mı alay edildi?

Doğal hukuk, tarihin açıklama ve incelemesiyle böylece küçümsendiği gibi, bir toplumsal yapıyı şimdiki durumda düzeltmek için harcanması istenen çaba da kötüleniyordu. Renan çeşitli ırklar, aynı ırkın çeşitli sınıfları ve insanlar arasında eşitsizliği sürdürmenin akılcıca bir hareket olduğunu söyleyerek şu sözleri duraksamaksızın yazıyordu: «Bütün bir sınıf halk, ötekilerin şan ve şerefi, gücü ve yönetim durumu ile yaşamalıdır.»

Yoksulluk her vakit var olduğu için, hastalık ve ölüm gibi sonsuz bir durum diye sayılırdı. Buna dayanarak Avrupa toplumlarının o vakitki durumları karşısında varlığı istenen bir ülkü tasarlamak bir çılgınlıktı. En ağırbaşlı kitaplarda yer bulan bu kuramlar, eylem alanında da etkisini gösteriyordu.

İşte böylece edebiyatla hukuk yalnız aynı etkiler altında aynı rengi kazanmakla kalmaz, birbirleri üzerinde de karşılıklı etkilerde bulunur. Bazen hukuk edebiyata konu hazırlar. Edebiyat ta buna karşılık bazı yasa maddelerini değiştirmeye çalışır.

Son zamanlarda ölüm cezası üzerine yazılan şeyler kadar bu etkileri gösterecek güzel bir örnek yoktur. Joseph de Maistre ölüm cezasını bir toplum yapısı için zorunlu sayar.

Bundan sonra ölüm cezasının gerekliliği ya da gereksizliği edebiyatçıları arasında bitip tükenmek bilmez sert söyleşilere yol açar. Suçlunun varlığını ortadan kaldırmanın yararlı ve yasal olup olmadığı incelenmeye değer görülerek acıma ve adalet daha geniş şekilde anlaşılacak olursa ölüm cezasından vazgeçileceği ve darağacından dökülen kan damlalarının birer kin ve kıyğı tohumu olacağı ileri sürülür. Bunun üzerine romanlarda, tiyatrolarda eski zamanlardan kalma bir âdet olan bu ölüm cezasına karşı türlü saldırılar görülür.

Victor Hugo «Bir Mahkûmun Son Günü» adlı eserinde adı, durumu, üstelik suçu bile bilinmeyen bir hükümlü için okuyucularının yüreğinde yufkalık ve acıma yaratmak gibi bir başarıya ulaşmıştır.

Bu hükümlü yaşayan insanlar arasından çıkarılmış olması, yalnız gi-yotinle idam edilmekle değil, kesilinceye kadar süren o ağır bekleyişe de yargılı olması bakımından acımamıza yaraşır. Victor Hugo, ölün-ceye kadar bütün şiirlerinde, mektuplarında, her vakit bu düşünceyi savunmada direnmiştir. Victor Hugo, ölüm cezasına karşı durmakta yalnız kalmamıştır. Birçok yazarlar onun tarafını tutmuşlardır. Ona karşıt olanlar da eksik değildi. İşte böylece yalnız ölüm cezası çevre-birçok edebiyat eserleri oluştu.

Ceza yasası gibi askerlik yasası da yazarların düşünme yetilerini kışkırtmaktan uzak kalmamıştır. Fransa'da son derecede önemsiz bir şey için bir eri kurşuna dizerler. Önceki yüzyılın sonunda Mercier'den başlayarak Alfred de Vigny'ye varıncaya kadar birçok yazar, Avrupa askerlik yasalarının bazı maddeleri üzerinde dikkati çektikleri gibi za-manımızda Abel Hermant, Lucien Descave, Jean Graues, Jean Aja-bert gibi edebiyatçılar da askerlik düzencesi adı altında Avrupa ordu-larında yürütülen baskılardan yakınmışlardır.

Yurttaşlar yasası ile de edebiyatın oldukça önemli alışverişi var-dır. İşte ondokuzuncu yüzyılda boşanma sorunu. Fransa'da boşanma sorunu, yasa koyucularca birbiri ardınca karşıt yollarla çözümlendi-ğinden edebiyat ta bu yasal değişimlere göre etkilenmiştir.

Evlilik bağıını kırmak olanağı bulunmazsa eşler arasında geçim-sizlik görüldüğü zaman doğan durum da içinden çıkılmaz, hüznün art-tırıcı, yürekler acısı bir şey olur. Öylece aynı olay birçok kadınlarda birtakım güldürücü durumlara da yol açabilir. Fransız komedilerinde bahtsız kocalar, açık hanımlar üzerine türlü türlü alaylar vardır. Dramlarda, romanlarda ise kadının evlilikte eşine bağlılıktan ayrılması aile yaşamına âşık göreviyle bir üçüncü kişinin girmesi üzerine do-ğan acı olaylar ayrıntılarla açıklanmıştır.

Princesse de Clèves romanında koca üzüntüsünden ölerək karısı ile âşıkını yaşarken birbirlerinden ayırdığı gibi öldükten sonra da ölümüyle onları ayırır. Nouvelle Héloïse'de kadın, sevdiğinin kolları arasına düşmek üzereyken ölerək bu sonuçtan kurtulur. Georges Sand'ın Jacques romanında koca, dünyada pek fazla olduğunu du-yarak sessiz bir kendine kıyışla ortadan kalkar. Bunlara bir takım dü-ellolar, öldürmeler, sevdiğini hançerliyerek namusunu kurtaran âşık-lar, eşiyle sevdiğini öldüren kocalar, kocasını zehirleyerek kurtulan kadınlar da eklenecek olursa boşanmanın bulunmaması yüzünden ne kadar göz yaşları, ne kadar kanlar döküldüğü anlaşılır.

Ahlâk ve âdetlerin her zaman yasalardan ilerde yürümesi dik-

kat çekicidir. Ve çoğunlukla edebiyat ta ahlâk ve âdetlerden ileride gider. Evlilik, Fransa'da bozulması olanaksız bir bağ olduğu sıralarda tiyatro yazarlarından, romancılarından birçoğu birbiriyle uyuşamadıkları halde boşanmanın bulunmaması yüzünden birbirine sonuna kalan çaresizlere acıyarak, onları baş kaldırmaya yöneltirlerdi. Yasa dışı cinsel birleşme, bu edebiyatçıların kalemleri altında şairane bir şey, kötülenemiyecek bir durum oldu. Çünkü bazı koşullarda nerdeyse kabul edilesi oluyordu. Göze alınan tehlikelerden ötürü buna bir büyüklük geliyor, ne olursa olsun bir yıkıma neden olduğu için yüreklerle yufkalık getiriyordu. Sözün kısası o vakitler evlilik bunalımının doğurduğu eserlerin birçoğu boşanmadan yana ya doğrudan doğruya ya dolaylı olarak bir savunu biçimindeydi.

Ama bir gün de geldi ki 1789 yönetimiyle Fransa'da boşanma yerleşti. Birinci Napoléonca uygulandı. Restauration döneminde kaldırıldı ve sonunda yeniden uygulanmaya başlandı. Yurttaşlık yasasında ortaya çıkan bu değişiklik, edebiyatçıların tutturdukları dil ve yolda da değişimlere yol açtı. Eşlerden birinin evliliğe dayanamaz hale geldiği zaman nikâh sözleşmesini bozmakta özerk olmaları gerektiğinde en çok directmiş edebiyatçılardan biri olan Alexandre Dumas Fils, şu satırları yazıyordu:

«Meclisler boşanmayı kabul edecek olursa tiyatromuz birdenbire ve baştan başa değişecektir. Molière'in aldanmış kocaları, dramlarımızın bahtsız kadınları tiyatro sahnesinden kalkacaktır. Çünkü bu eserler nikâh sözleşmesinin bozulmasının olanaksız bulunduğu temeli üzerine dayanırlar. Buna dayanarak boşanma yasası ile edebiyatta yeni bir yol doğacak ve bu da yasanın iyi sonuçlarından birini getirmiş olacaktır. Artık yasa dışı cinsel birleşmeyi dikkat çekici ve önemli gösteriyoruz diye ayıplanmıyacağız. Çünkü boşanma varken yasa dışı cinsel birleşmeye baş vurmak ahlâksızlıktır. O zaman bu konu, dramlara değil komedilere bağlı olacaktır. »

Alexandre Dumas Fils'in bu sözleri gerçeklik kazandığı zaman, bir takım yazarlar da Fransa'nın yeni boşanma yasasındaki bazı garipliklerden, mantıksızlıklardan etkilenmiş oldular. Örneğin Fransa yasası gereğince yasa dışı cinsel ilişkide bulunmuş olanlar birbiriyle evlenemezler. Karı ile koca kendi istekleriyle nikâhı bozmakta güç sahibi değildirler. İşte bir bölük yazarlar da boşanma yasasının bu gibi eksiklerini, garipliklerini konu edinerek düşünceleri daha akla yakın, daha özgür bir sonuca ulaştırarak biçimde eserler yazmıştır. Bu arada Paul Hervieux'nün «Kışkanc'tı, Madame Maria Cheliga'nın «Görenek» tiyatrolarını anabiliriz.

İşte yurttaşlık yasasının tek bir noktası çevresinde birçok edebiyat eserinin çiçeklendiği görülüyor. Öteki maddelerin de doğurduğu eserler sayılacak olursa toplum pek yüksek bir düzeye çıkar. Alexandre Dumas Fils gibi bazı yazarlar yalnız çağdaşların ahlak ve âdetlerini değil, yasaları bile değiştirip düzeltmeyi kendilerine bir görev bilmişlerdi. Kadınların, evlilik dışı doğmuş çocukların durumu, mirasa ve mal edinme hakkına bağlanan temeller romanlarda, tiyatrolarda tartışmaya birçok kez konmuştur. Sanat için Sanat yanlısı olanlar güzelliğin yarara elverişli bir sonuç düşüncesine bağlı bulundurulmasını kötülerler. Bununla birlikte gene bir takım yazarlar toplumsal sorunlarda düşüncelerine, yaratılışlarına göre görüşlerini bildirmekten uzak kalmayarak bu yolla edebiyat tarihi ile hukuk tarihi arasında sıkı ilişki yaratmış oluyorlar.

Hüseyin Cahit

(3 teşrini evvel 1317) - (16 ekim 1901)

İşte bu makaleyi Saray, büyük bir suç saydı. Servetifünun'un kapanması Ahmet İhsan Beyi doğallıkla büyük bir yıldı içinde bıraktı. Bu sonuca ben neden oldum diye bana karşı ufak bir takazada bile bulunmadı, durumunda bir can sıkıntısı izi bile göstermedi. Bu inceliğin verdiği hoşnutluğu bugün bile duyuyorum.

Konu adliyeye gönderilmiş olduğu için bizi tutuklamadılar. Sorgu yargıçlığından bir çağrı aldım. Belirtilen günde Adliyeye gittim. En alt katında küçük, dar, yıkık bir oda. Genç bir kişi: Sorgu yargıcı Ali Rıza Bey.

Sordu: Bu makaleyi ben mi yazdım? Niçin yazdım? Anlattım ki ben yazdım; Fransızcadan çevirdim. Hiç bir siyasal kışkırtma yapmaya niyetim yoktu. Makale sansür memuruna gönderilmiştir. Sansürcü tarafından çizilen yerler çıkarıldıktan sonra basılmıştır. Buna göre benim ve gazetenin hiç bir sorumluluğumuz olmaması gerekir.

Makalenin Fransızca aslını istedi ve beni son derece incelikle, özgür bıraktı. Kitabı götürüp teslim ettikten sonra merakla bekliyordum. Ahmet İhsan Beyi de sansür memuru Velet Çelebi Efendiyi de sorguya çekmişlerdi.

Bir gün Ahmet İhsan Bey, büyük bir sevinçle mahkemeyi durdurma kararı aldığımızı müjdeledi. Sorgu yargıcı Ali Rıza Bey, Abdülhamid'in o zorlu buyruğuna karşın bizi tutuklamak, mahkemeye

göndermek şöyle dursun, yargılanmamız için bir neden bulunmadığını söylemek derecesinde bir yiğitlik göstermişti ve Adalet Bakanı Abdurrahman Paşa' da bunu kabul etmiş, Saraya bildirmişti. Saraydan ikinci bir yazı daha. Saray, bizlerin cezasız kalmamızı kendine yediremiyor, gerçekten suçsuz olup olmadığımızı soruyordu. Namuslu ve mert Adliye bakanı bu ikinci yazıyı işleme bile koymadı. İkinci bir cevapla işi kestirdi, attı. Biz de kovuşturmadan kurtulduk. Bizim için yönetimle ilgili bir ceza da vermediler. 3 (16) ekimde kapanan Servetifünun, 22 kasımda tekrar çıkmaya başladı.

Şu küçük olay Türk adliyesinin tarihine şeref veren örneklerden biridir. Baskıcı ve zorba bir padişahın o kadar yıldırıcı bir buyruğu, namuslu Adliye bakanının, yiğit ve dürüst bir sorgu yargıcının kişiliklerinde görünen ve kişileşen hak ve adalet karşısında parçalanıyor, geçersiz kalıyordu. Sorgu yargıcı, başına bir belâ getirmemek için, aklanma yargısını mahkeme versin diye, bizi rastgele tutuklar ve mahkemeye yollayabilirdi. Bunu yapmadı. Bir dalkavuk adliye bakanı Sarayın hoşuna gitmek için, bizim külümüzü havaya savurmaya kalkar hüküm giymemiz için yargıcılara buyruk verirdi. Yapmadı. Abdülhamit dönemi için bu çok büyük bir erdemdir. Türk adliyesi, en kara günlerde bile böyle erdemli adamlar yetiştirdi. Bunun ne büyük bir hareket olduğunu ben iyice değerlendirdiğim için, bu anı karşısında saygıyla eğilmeyi bir görev sayıyorum.

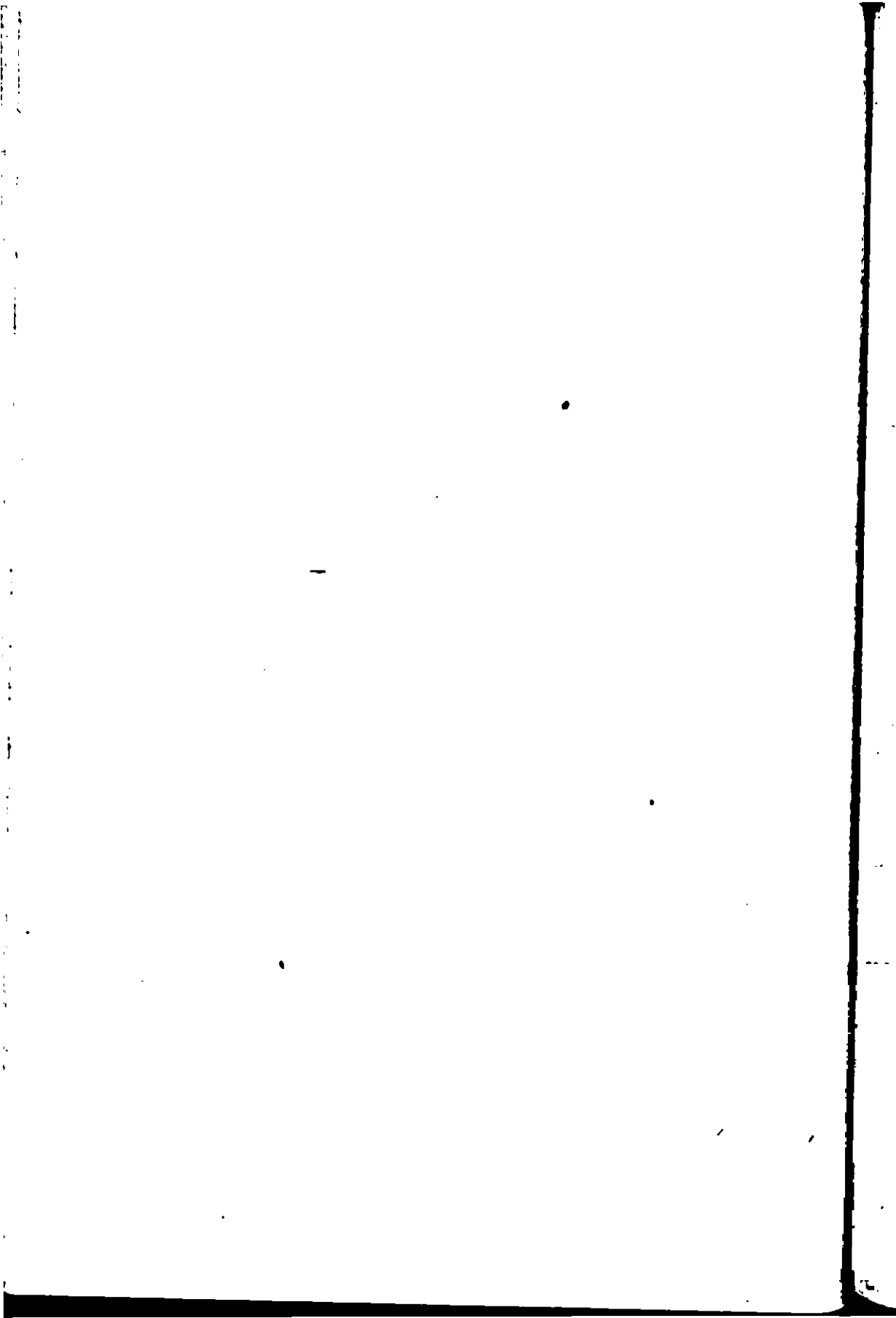
NOTLAR, AÇIKLAMALAR

(1) Tevfik Fikret'in, Ahmet İhsan Bey'e kırılmasının, darılmasının asıl nedenini, şimdiye değin Servetifünun dönemiyle ilgili anılarını yazanların hiç biri açıklayamamış, belirtmemiştir.

(2) Halûk, Tevfik Fikret'in tek oğludur. Bütün yüreğiyle bağlandığı çocuğunun kişiliğinde gelecek kuşakların umudunu gören Fikret, ikinci şiir kitabını «Halûk'un Defteri» adıyla çıkaracak (1911), onun kişiliğinde bütün yarınlara sevinçle bakacaktır (doğumu 14 haziran 1895).

(3) Tevfik Fikret'in Servetifünun'da son şiiri «Son Nagme», 495. sayıya çıkmıştır (1900).

(4) Adı anılan ve davranışı övülen Abdurrahman Nureddin Paşadır (1836-1912). Vali olan babasının yanında hükûmet memurluğuna başlamış, çeşitli valiliklerden sonra 1895'de adliye bakanlığına getirilmiştir. 1901'de sadrazama vekâlet edecek düzeyde ve arasında özveriyle hareket edecek bir mizaç özgürlüğündedir. Sadrazamlığı kabul etmeyerek adliye bakanlığında kalmayı yeğleyen tutumuyla dikkat çeker. 2 ağustos 1908'de isteğiyle emekliye ayrılmış, padişahça önerilen ömür boyu âyan üyeliğini de kabul etmemiştir.

SERVETİFÜNÜN ÖLÜYOR

Servetifünün bu vuruştan kurtulmuştu ama gönölce ölmüştü, Çünkü artık Saray, edebiyatı kesinlikle yasaklamıştı. O tarihten sonra çıkan Servetifünün'da ne bir şiir vardır, ne de bir hikâye. Gazeteyi doldurmak için sayısız takma adlarla fen ve teknikle ilgili söyleşiler yazdım, arıcılıktan söz ettim, yemeklerin kalori değerlerinden konu açtım, her şeyden, ama kesinlikle suya sabuna dokunmayacak şeylerden.

Kudüs yazı işleri müdürlüğüyle İstanbul'dan uzaklaştırılmış Mahmut Sadık Bey'in geriye dönüşü benim Servetifünundan uzaklaşmama neden oldu. Çünkü Mahmut Sadık Bey Ahmet İhsan Bey'in çok eski arkadaşı ev dostuydu. Hem onu korumak dileği, hem Servetifünün'un içindekilere daha fazla yenilik ve çeşilik verebilmek umudu, bizim patronu günün birinde bana yol vermeğe götürmüştü. Sanırım bu yolla ayda yüz kuruş kadar bir arttırım da sağlamıştı.

Servetifünün edebiyatı bittikten sonra ben edebiyat üzerine hiç bir eser yazmadım. Görüyorum ki öteki dostlar da yazmamışlar.¹ İleride bastırmak üzere yazıp saklamamın demek ki yolu yok. O akım sürseydi, şüphesiz, düşündüğüm ve istediğim birkaç romanı yazmış olacaktım. Bunların yazılmaması bir eksiklik değil ama, Servetifünün edebiyatı meşrutiyete kadar sürseydi, şüphesiz gelişim aşamalarından geçer ve arada kırık halkalar kalmazdı.²

Bununla birlikte bütün bütün de boş durmadım. Servetifünün çıkarken dil konularına merak duymuş ve daha çok dilin kaynaklarıyla çok uğraşmıştım. Üstelik dilin kaynakları üzerine birçok eserlerden alarak koca bir cilt kitap bile yazdım, duruyor. Bunun giriş bölümünden bir iki konu Servetifünunda çıkmıştı. Sonra, insan ve toplumla ilgili kurumlarda kaynak sorununun hiç bir zaman bilimsel olarak çözülemediğini okuya okuya öğrendiğim için bu yazıları öylece bıraktım. Ama gene Türkçenin bir dilbilgisini yaza-

rak Türkçeyi Arap ve İran dillerinin etkisinden kurtarmak düşüncesi zihnime saplandı.

Siyasal alandaki kapitülasyonlar dilimizde de vardı. Türk devleti siyasal bağımsızlığına sahip olmadığı gibi Türk dili de ulusal bağımsızlığından yoksun bulunuyordu. Çünkü Türkçenin içinde yabancı dillerin yasaları yürüyordu. Türkçemiz adını bile yitirmişti. Okullarda bize «Kavaid-i Osmaniye (Osmanlıca kurallar) okutuyorlardı. Ortada Türkçe yoktu, Osmanlıca vardı ve buna «Arapça, Farsça ve Türkçeden oluşan» bir dil deniyordu. İşte bu akıma karşı içimde güçlü bir tepki uyanmıştı. Bağımsız bir Türkçenin varlığını ortaya koymak ve Türkçe öğrenmek yolunda ayrıca Arapça ve Farsçayı öğrenmek zorunluğuna son vermek gerekiyordu.

Bunun için önce bir «dilbilgisi» (gramer) yazmağa karar verdim. Okullarda okutulan Cevdet Paşa'nın «Osmanlıca Kuralları» Arapçanın etkisi altındaydı. Türkçede kaç türden sözcük bulunduğu, Türkçe sözcüklere bakılarak, araştırılarak belirlenmiş ve saptanmış değildi; Arap dilbilgisinden alınmıştı. «Bu» sözcüğü Türk çocukları için «İsm-i işaret» idi; «bir» ise «ismi adet» idi.

Önce yazdığım dilbilgisinin adını «Türkçe Sarf ve Nahiv» diye kararlaştırdım. Başına Hovelacque'in eserinden alarak diller üzerine kısa genel bilgi ekledim ve Türkçenin Arap ve İran sözcükleri ve kuralları almakla karma bir dil olamayacağını, dilimizin ancak Türkçe olduğunu açıkladım. Sonra bir Avrupa dilbilgisi yöntemiyle bizim Türkçe dilbilgisini yazdım. Türkçede kaç tür sözcük bulunduğunu bizim dilimizin yapısından çıkararak saptadım. Benden sonra bu bölümlere değiştirilemedi. Bugün bile her dilbilgisi kitabında aynı bölümlere sürüp gidiyor. Ama doğallıkla benim adım anılmamak koşuluyla!³

Dilbilgisinin ilk yılında hiç yabancı kurallardan söz edilmemişti. Çocuklar ilk yılda yalnızca Türk kurallarıyla karşılaşıyorlardı. İkinci yılda dilimize sokulmuş olan yabancı kuralları öğrenmeğe başlıyorlar, üçüncü yılda bu kuralları tamamlıyorlardı. Arapça ve Farsça tamlamalardan elden geldiğince kaçınılmasını dilbilgisi kitabımda açık biçimde salık veriyordum. İmparatorluk ve halifelik döneminde, okullarda okutulacak bir kitapta daha fazlasını söyleyemezdik.

Gene de bununla Türkçe öğreniminde Arap ve Fars dillerini öğrenmek zorunluğundan kurtulunmuş olunmuyordu. Özellikle Arap sözcükleri için türeme sorununun getirdiği zorluğu yenmek

gerekiyordu. Bir aileye bağılı sözcüklerin biçimlerine göre değişen anlamlarını anlıyabilmek için Arapça çekimi ve bunlara ilişkin bir yığın kuralı ne yapacaktık? Bir kökten çıkmış çeşitli Arapça kelimeleri ayrı ayrı sözcükler halinde çocuklara belletmekten başka yol yoktu. Bu çözümü kabul etmezsek gene üstünlük bildiren sıfatları, ortağıları (sıfat fiil), kurallarıyla birlikte öğretmek zorunluğunda olacaktık.

Her sözcüğü ayrı bir söz olarak çocuklara ezberletmek, türemeden, aradaki ilişkilerden söz etmemek çok uzun ve yorucu bir yol olurdu. Bu yolu kısaltmak ve çocukları çeşitli sözcükler arasındaki ilişkileri anlamağa, öğrenmeğe yöneltmek herhalde zorunluydu. Ama nasıl?

Bunun için pratik bir yol düşündüm. Çocuklara bir sözcüğün bağılı olduğu aileyi bulmak ve o aileye giren sözcükleri bir tümede kullanmak üzere alıştırma hazırladım. Bu alıştırma ikinci yıl bilgisinden başlayarak çocuklar için zorunlu oluyordu. Çocuklar bu alıştırma yapıp sözcük ailelerine, biçimlere göre anlam değişimlerine alışacaklardı ve bunu özel olarak Arapça kuralları öğrenmeden yapabileceklerdi.

Bu noktada yeni bir zorlukla karşılaştım. Öğrenci bir sözcüğün bağılı olduğu aileyi nereden bulacak? Bunu sağlamak için bir türetme sözlüğü yapmaya karar verdim. Arapça sözcüklerin önce kökünü sayfanın başına yazacaktım. Sonra o kökten çıkan bütün sözcükleri aynı sayfada toplayacaktım ve bu sözcüklerin anlamlarını yazdıktan sonra çeşitli Türk yazarlarından alınmış örneklerle nasıl kullanıldıklarını da gösterecektim.

Bu karardan sonra Arapça sözlüğü ele aldım. Baştan sona kadar bütün sözlüğü sanki elekten geçirdim. Türkçe'de kullandığımız ne kadar Arapça kök varsa bunları ayrı ayrı fişlere yazdım. Sonra her birine o kökten Arapların çıkarmış oldukları sözcükleri ekledim.

Artık sıra Türkçe sözlükleri karıştırmağa gelmişti. Çünkü biz Arapça'dan aldığımız sözcükleri hep olduğu gibi, olduğu anlamlarda kabul etmemişizdir. Bunlar üzerine büyük bir kullanım tutumumuz vardır. Bir kez, Araplarda olmayan sözcükler yapmışız ve onları Arapça saymışız. Örneğin «karz» kökünden Arap türeme kurallarına göre bir «istikraz» masdarı uydurmuşuz. Arap, bu sözcüğü bilmez. O bu anlamda «iktiraz» kullanır. Ama bizim için istikraz vardır, iktiraz yoktur. Bundan başka bazı Arapça kelimelere Arapların bilmedikleri anlamlar vermişizdir. İşte bunları bulmak

için Türk sözlüklerini baştan aşağıya kadar gözden geçirdim. Sözlükte bulunmayan kendi eklemelerimizi ve buluşlarımızı fişlere yazdım. Sonra bunlara ünlü yazarlarımızın eserlerinden örnek aramak gerekiyordu ki Türk çocukları o yabancı sözcüklerin Türkçede nerelerde ve ne anlamlarda kullanıldıklarını görsünler.

İşte bir yerde herhangi bir Arap sözcüğüne rastlayan çocuk bu sözlüğü açınca o sözcüğün bütün türevlerini, soyunu sopunu hep bir arada bulacak, dilbilgisindeki alıştırmaları yapa yapa bunları, Arapça okumaya gerek kalmadan belliyecekti. Bu sözlüğü yazık ki bastıramadım. Yıllarca döktüğüm göz nuru boşa gitti.

Yazdığım «Sarf ve nahiv» yayımlandığı gün⁴ meşrutiyet te duyurulmuş oluyordu. Artık benim dilbilgisiyle uğraşacak vaktim kalmamıştı. Onun için, yazık ki, yazdığım kitabı çocuklara kendim okutarak eksik ve yanlış yanlarını deneylerimle anlayamadım ve sonra düzeltemedim.

NOTLAR, AÇIKLAMALAR

(1) Gerçekten 1901-1908 arası, yayım bakımından kesin bir suskunluktur. Ama yazarlar vardır; yayımlamamak koşuluyla. Örneğin Tevfik Fikret'in Sis, Bir Lâhza-i Teahhur... gibi etkili, toplumsal eleştirileri elden ele, dilden dile geçerek yayılır. Tetrikaları çalınan Hüseyin Rahmi Gürpınar, meşrutiyetten sonra çıkacak romanlarını hazırlamaktadır. Yalnız Servetifünuncular değil onların dışındaki akranlar kümesi de sansür etkisiyle basın yayın dünyasından uzaklaşmış görünürler. Bu yüzden II. Meşrutiyet günlerinde iki yüzden fazla gazete-dergi imtiyazı alınacaktır.

(2) İkinci Meşrutiyet sonrasında edebiyatı bırakmış görünerek siyasal uğraşa ve gazeteciliğe adanan Hüseyin Cahit'in içinde gizli bir yerinme göze çarpmaktadır. Kaleminin etkisi ne güçte olursa olsun, yaratı alanından uzaklaşan her yazarda bu gibi yakınılara rastlanır. Güncel yazıların ömürlü sanat eserleri karşısındaki gelip geçiciliğini görmekten doğar bu. Yalçın da edebiyat yolundan başlamış, ama siyasal gazetecilikte kalarak gençliğinin özlemlerine cevap verememiştir.

(3) Hüseyin Cahit'in dilbilgisi çalışması, «Türkçe Sarf ve Nahiv» adıyla ilkin 1911'de basılmış; 1923'de 5. basıma ulaşmış; «Yeni Başlayanlar İçin Türkçe Sarf ve Nahiv» adıyla 1926'da değişik boyutta yeniden yayımlanmıştır.

(4) Burada da küçük bir yanlış vardır. «Yazdığım Sarf ve nahiv yayımlandığı gün meşrutiyet de ilân edilmiş oluyordu» tümcesini «yazdığım dilbilgisinin çalışmaları bittiği dönemde meşrutiyet de duyurulmuştu...» biçiminde anlamak gerektiği sanıyordayız. Çünkü Meşrutiyet döneminde memurluktan ayrıldığını bildiğimiz Hüseyin Cahit artık öğretmenlik de yapmayacaktır. Kitabının yaşamını öğrenci dersliklerinde izleyemediğini kendisi de belirtmektedir.

S O N S A T I R L A R

Ben artık kavuştuğumuz özgürlüğün verdiği bir sarhoşluk içinde, yeniden günlük gazeteciliğe dönmüştüm. İlk günü kendimden İkdam'a koştum. Abdullah Zühtü ile birlikte kendiliğimizden İkdam yazarı olduk. Cevdet Bey, ikimizin yazılarını ekledi, bir baş makale çıkardı.¹

İkdam makaleleri imzasız olarak çıkıyordu. Bu, önce Babanzade Hakkı'nın dikkatine çarptı. Kendisi önceleri İkdam'da çalıştığı için görüşlerinde özel bir değer bulunması doğaldı. Hakkı, «imzamız bizim için tinsel bir anamaldır» diyordu. «Biz imzasız yazı yazdıkça kendimize sahip olamayız. Her şey gazetenin olur. Biz de her zaman sokağa atılabilecek bir işçi düzeyinde kalırız!»²

Hakkı'nın düşüncesini doğru buldum. İkdam'a yazdığım makalelere imzaman konulmasını istedim. Cevdet Bey bunu ilke olarak kabul etmiyordu. Meşrutiyetin ilânı üzerine günlük ve siyasal özellikle çıkmaya başlayan Servetifünun'da Ahmet İhsan Bey eski yazı bağımızı tazelemek istedi. Meşrutiyetin ikinci, üçüncü günü ben de yeniden Servetifünun'a geçtim. O kadar yıldır Abdülhamit yönetimine karşı içimde birikmiş olan öfke ve ateşi orada imzam altında özgürce saçmaya başladım.

Bir iki gün sonra Hüseyin Kâzım beni buldu. Fikret'le birlikte üçümüz, bir gazete çıkarmayı önerdi. Fikret gazetenin adını bile koymuştu: Tanin.

Fikret'le dargındık. Ama meşrutiyetin ve özgürlüğün kalplere verdiği sevinç, ruhlara açtığı genişlik, duygulara getirdiği yükseklik böyle uyusuk düşünceleri silip götürmüştü. Fikret'in de aynı duyguda olduğunu Kâzım'ın sözlerinden anlayınca, nasıl olup da yıllarca birbirimize dargın kalabilmiş olduğumuza şaşıtm ve utan-dım.

Bir haftaya kalmadan, Tanin kurulmuştu. Ne basımevimiz vardı. ne yönetim yerimiz. Yalnızca kalemlerimiz vardı ve taşan yü-

reklerimiz. Üzerimize bir iş gömleği geçirdik, kollarımızı sıvadık. Araç, gereç yokluğu içinde didine çırpına Tanin'i çıkarmağa başladık.

Fikret ile Kâzım sanırım meşrutiyetten önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne³ girmişlerdi. Kâzım, cemiyetin gazetesi çıkıncaya kadar, duyurularını Tanin'le yapacağını söyledi. İçimde parlayan özgürlük aşkı o kadar coşkundu ki İttihat ve Terakki ile olsa bile bir bağından hoşlanmıyordum. «Kimsenin gazetesi olmayacağız, kendi kendimizin gazetesi kalacağız!» diye karşı koydum. Aslında Kâzım'ın önerisi de Tanin'i cemiyetin organı yapmak değildi. Onun için, Tanin tam bir bağımsızlık içinde, yalnız bizim, daha doğrusu benim düşüncelerimi yansıtıyordu. Ne Kâzım, ne Fikret gazetenin içindekilerle uğraşıyorlardı.⁴

Fikret büyük bir coşku ve düzenle her gün geliyor, yazdığımız yazıları, bir çeşit yazı işleri görevlisi gibi gözden geçirerek eski tutkusuna göre yalnız yazım tutarlılığını sağlamak için boş yere uğraşıyordu.

Bir gün Tanin'e Müştak uğradı. Eski rejime saldırılarımıza katılacak biçimde küçük bir fıkra yazdı. Sonra sık sık gelmeğe başladı. Üzerindeki mabeyn kâtipliği sıfatı o coşku havası içinde hiç hoş gider bir şey değildi. Gazetecilik havası ona daha yaşam verici bir öge etkisini yapıyordu. Kalıbı değiştirdi ve Tanin yazı ailesine karıştı.

Üç dört ay sonra bir gün, Fikret Tanin'e gelmedi. Merak ettim. Kâzım'a sordum. Bir şey bilmiyordu. Fikret'i gördüm:

— Bana gazetede gerek yok, diyordu. Gerçekten gazete çıkarmayı düşünen, Tanin'de sabahtan akşama kadar başkalarının yazılarıyla ilgilenen Fikret, kendisi, ilk günden beri bir satır yazı bile yazmamıştı.. Fikret'in çarçabuk bir şeyden incineceğini bildiğim için, Kâzım'a birçok kez sordum, acaba ona mı kırdı diye şüphe ediyordum. Ama Kâzım bir şey bilmediğini tekrarlıyor, o da benim kadar üzülmüyordu.⁵

Sonraları, arada sırada, düşündüm: Acaba Fikret, Cemiyete mi darılmıştı? Ne olursa olsun, işin iç yüzünü anlamak olanağını bulamadım.

Tanin, sürüyordu. Bir gün sıkılğan ve sessiz bir genç, kararsız, odamdan içeri girdi. Hemen tanıdım: Muhittin. Zeyrek Rüştüyesinde tabiat bilgisi öğretmenliği yaptığım zamanlar küçücük öğrencilerimdendi. Sonra kendisini Vefa Lisesinde öğrenci olarak bul-

muştum. Şimdi öğrenimini bitirmiş, yazıya heves etmiş, bir de makale çıkırtmış onu getiriyordu. Makalesi Tanin'e girdi, kendisi de sürekli Tanin yazarları arasına.

Tanin, ilk zamanlarda beni pek çok yoruyordu. Başyazarlıktan yazı işleri sekreterliğine, üstelik bazen haber toplayıcılığına varıncaya kadar her işe kendim bakıyordum. Muhittin'in Tanin'e girmesi ve kısa bir çıraklık döneminden sonra iyice yetişmesi yazı işleri müdürlüğünü ona bırakmam olanağını getirdi. Ben de gazetenin en yorucu ve zaman alıcı derdinden kurtuldum.

Bir gün Halit Ziya Bey'le konuşuyorduk. Yeni edebiyat akımlarından söz ediyor ve yeni yazıları izleyip izlemediğimi Bütün özlemime karşın, buna olanak bulamadığımı yerinerek kendisine söyledim.

— Falih Rıfkı diye bir imza göreceksin, dedi. Gözüne ilişirse, salık veririm, oku.⁴

Gerçekten Falih Rıfkı imzası bir aralık gözüme ilişti. Yazısını okur okumaz Muhittin'i uyararak hatırlatıyordum:

— Falih Rıfkı adlı bir genç var, onu bul ve Tanin'e al!

İşte Tanin yazı ailesi böylece genç, sevimli ve çok yetenekli bir arkadaş kazanıyordu.

Aka Gündüz imzasına kimsenin uyarısına gerek kalmadı, ben kendim dikkat ettim. Muhittin'e bir hatırlatma daha:

— Tercüman'da Aka Gündüz diye bir imza görüyorum. Bunun bir takma ad olduğu belli. Ama o genç kimse onu bul ve Tanin'e al!"

Tanin için bir kazanç daha.

Aynı yolla Fazıl Ahmet⁵ ve Asım da Tanin ailesini güçlendirdiler ve yeteneklerinin çeşitliliğiyle gazetenin tinsel düzeyini yükselttiler. Fazıl Ahmet, belki başka yerde okumağa bile cesaret edemediği nazım halindeki yergilerini Tanin'de rahatça basıyor; Asım, iğnelerini batırmak için düzyazıyı yeğliyordu. Edebiyat düşlerimi avutmak için, «biraz ortalık yatışsın, ben de yazarım» gibi kuru bir teselli ile kendimi aldatırken yetişen yeni kuşağın bazı verimli, gelecekle kalemlerinin kendi yanımda geliştiklerini görmek benim için bir teselli idi.

Fikret, Mekteb-i Sultânî (Galatasaray) yöneticiliğinde o kadar sevdiği gençlik üzerinde daha yakından etkili ve yararlı olmağa başladı. Ama özgür düşlere alışan, alıngan ve pek çabuk üzüntü duyan yaradılışı ile resmi bir yönetimin gerekleri, yolları, kuralları

nasıl uyuşabilirdi? Fikret'in yüksek kişiliği ve ayrık yeri nazının çekilmesini gerektirirdi. Ama sonunda resmi işlemlerden ötürü Maarif bakanı Emrullah Efendi ile aralarında bir anlaşmazlık çıktı. Tanin, doğallıkla böyle bir soruna ilgisiz kalamazdı; ve Tanin için haklı yan Fikret'ten başkası olamazdı. Ama Fikret, Tanin'in kendi yararına olan düşünce ve savunusunu biraz gevşek bulmuş dediler. Bilimine ve erdemliğine pek saygı duyduğum Emrullah Efendiyi kıracak kadar bu işte ileri gittiğimiz halde Fikret'in gene hoşnut olmaması beni üzmedi değil. Gene de bunu o dakikanın izlenimlerindeki sertliğe yükleyerek hoş gördüm.'

Aradan biraz vakit geçti. Bir gün Fikret'ten zehir zemberek bir mektup geldi! Bu, Tanin gazetesinin bir sayısının kenarına yazılmıştı. Maliye memurları vergi toplamak için Rumelihisarında 'bir evin eşyasını haciz etmişlerdi. İşte Fikret, bu olaya ilişkin olarak bütün rejime karşı o keskin saldırılarını döküyor ve en büyük iğnelerini Tanin'e batırıyordu. Maliye memurlarının acımasızlığından, çaresiz halka baskı yapmalarından tutturarak Tanin'e ve bana karşı Fikret'in bu kadar acı bir saldırıya girişmesi bende ılımlılığımı yitirecek kadar bir etki yarattı. Hemen aynı sertlikle bir cevap yazıp yolladım. Sonra Fikret, daha acı ve acımasız bir mektupla karşılık verdi. Ama ilk dakikanın ateşi geçince ben soğukkanlılığımı bulmuştur. Bu dille ve bu yolla bir tartışmayı ne Fikret'e yakıştırdım, ne kendime. Yeniden cevap vermedim.

Fikret'le bu ikinci dargınlık, hastalığının son zamanlarına kadar sürdü. Üstelik hastalığının gidişinden ve ağırlığından haberli de değildim. Bir gün kendisinin okul arkadaşı Sait Paşa damadı Nuri Bey'le bana haber yolladı. görüşmek istiyormuş. Nuri Bey, Fikret'in hastalığındaki tehlikeden söz edince her şeyi unuttum. Nuri Bey'le birlikte Aşıyan'a koştum. O gün gördüğüm zavallı Fikret, bozulmuş yüzü, çekilmiş çizgileriyle bugün gibi gözüm önünde. Yılların, yüzyılların bile hiç bir şey yapamayacağı sanılan o arslan gibi vücut erimişti. Yalnız gözlerinin parlaklığı ve gülüşü kalmıştı. Ama bu gülüş, sonsuza değin sönme dakikasının yaklaştığı o günlerde ne kadar acıydı.'

Balkan savaşıdan sonra, dört beş yıllık çok fazla ve heyecanlı bir yaşamın yorgunluğuyla ve düş kırıklıklarıyla bezgin bir durumda Tanin'i bıraktığım zaman, benim için uzun bir durgunluk dönemi başladı ve bu dönem ta Malta'ya kadar'' sürdü. Malta'da, kendi kendime, okuduğumu anlayacak kadar İtalyanca öğrenmiş

tim. İtalya'da bir kitapçıya mektup yazarak birkaç roman istemiş-tim. Gelen eserlerin biri Annie Vivanti'nin¹² «İ Divoratori» adındaki romanıydı. Bunu okurken duyduğum zevk her sayfada artıyordu. Büyük bir tutkunlukla kitabı hayran hayran bitirdim. Çoktan beri yoksun olduğum, uzak kaldığım edebiyata karşı bu eser bende sanki bir yurt özlemi yarattı. İstanbul'a dönüşte Tanin'i yeniden çıkarırsam bunu çevirmeğe karar verdim. Ama bir türlü duramıyordum. Esere tutkunluğum öyle bir düzeydeydi ki İstanbul'a dönmeyi falan beklemeden hemen orada çevirmeye başladım.

Artık içimde büyük bir yazı aşkı doğmuştu. Bu coşkunlukla «Oğlumun Kütüphanesi»ni¹³ düşündüm. Ve kendim yaşayacak bir eser verememişsem, hiç olmazsa bilim alanında gençlere her zaman kaynaklık yapacak değerli eserlerden oluşan bir dizi sunmayı kararlaştırdım. Çevirilere başladım. İstanbul'a döndükten sonra da bunları sürdürdüm. Doğallıkla, Tanin'in ilk tefrikasını «Yırtıcılar» diye çevirdiğim o roman aldı. İşte bir edebiyat eserindeki sanat ve güzellik gücü, böyle dolaylı olarak iyilik etkileri de yaratıyordu.

Bir bayram günüydü. Eski Babiâli yokuşundan, yürüyerek, yukarı doğru çıkıyordum. Çoktan beri bu taraflardan geçmemiş-tim... Dükkânlar kapalı, sokak çok ıssızdı. Bu durum bana birden-bire çarptı. Ve bu cadde, bütün eski yaşamıyla, eski anılarıyla içimde canlandı. Belki onun bugünkü boşluğu ve hüznü durumu, içimin yıkık ve bezginliğiyle uygun düşmüştü. Bu bende derin bir sarsıntı yapmıştı. Babiâli caddesi: Benim bütün yaşamım burası değil miydi? Ta küçük bir çocukken dünya benim için burada toplanı-yordu. Biriktirdiğim para elimde, buraya, koşar, işte şurdaki kitapçı Karabet'ten, ileriki köşede kitapçı Kirkor'dan, daha ötede Arakel'den kitap almaz mıydım? Hani nerede onlar? Nerde bu kitapçı dükkânlarına girer çıkarken rastladığım yazarlar, edebiyatçılar? Benim tinsel varlığım, hep bu kaldırımlar üstünde, bu dükkânlar arasında, bu sokağın havası içinde büyümemiş miydi? Ruhumun, içimin, benliğimin yurdu burası değil miydi? Buranın kaldırımları üstünde bütün gelecek düşlerimi dolaştırmamış mıydım? Onlar, bütün dileklerim, bu cadde üzerindeki yaşamda toplanmıyor muydu?

İşte elimde «Mektep» dergisine özgü müsceddelerle şu kapıdan içeri giriyoruz. İşte «Yeni Mecmua» için uğraşıyoruz. Ama Şuayıp nerede? Âli nerede?? Rauf nerede?

Babiâli caddesi, evet, yaşam, umut, dilek, gelecek, hepsi burası. Ama niçin bunda bir mezarlığın ağır ve hüznü havası karı-

şık? Bu sokaklarda yalnız gençliğimin, bazen çocukça, bazen gülünç ama hep yüksek ve temiz düşleri değil birçok tanıdıkların, arkadaşların ve dostların anıları da gömülü. Burası koca bir mezarlık!...

Şimdi ben buranın yaşayan, düşünen, duyan, acı çeken, çevresi içinde miyim? Yoksa her gün bir parça daha yokluğun karanlıklarına ve çukurlarına gömülen parçasından mıyım?

Burası önceleri benim yerimdi, evimdi, yurtluğumdu. Her adımda bir tanıdık yüz bulurdum, buranın her günü adamı, bir alışkanıydım. Üzüntülerimi bu kaldırımlar üzerinde buranın havasına dökerdim, umutlarımı burada gülerdim. Şimdi? Şimdi hani o eski canlılık, hani o eski coşku, umut ve kaynama? Hani o eski tanış yüzler? Bir kalabalık günde buradan geçsem kaç kişi beni tanıyacaktı? Buranın alışkın, bilinen yaşamı beni «kendisinden» sayacak mıydı?»

İşte bugün de burada kuşağımız gibi bu kaldırımları kendi malları diye çiğneyen, burada çalışan, didinen, umut eden, düş kuran gençler var. Yaşam, sürekli atılımları ve fıskırmalarıyla ortaya hep yeni yeni dalgalar çıkarıyor ve bu dalgalar eskiden kalmış her şeyi silip süpürüyor, yutuyor, yok ediyor...

Hani burada kendi kendime söz verdiğim eserler, yazmak istediğim kitaplar, hani bu kaldırımlarda benden bir iz? Ölüler arasında bir canlı ölü daha, işte o kadar...

Yürüdükçe içime acı ve hüznün doluyordu. Buralara kalbimden verdiğim parçalar üzerinde yürüyor gibiydim; çiğnenmiş ülkülerimin üstünden geçer gibiydim: Benden önce ve benimle birlikte burada yaşamış, duymuş ve yok olmuşların gömüldükleri karanlık ve sonsuz çukura biraz daha yaklaşmak için...

S O N

NOTLAR, AÇIKLAMALAR

(1) Hüseyin Cahit Yalçın'ın siyasal uğraşları, gazeteciliği ve 1908 sonrasındaki yaşamı, İş Bankası Kültür Yayınları'nca «Siyasal Anılar» adıyla 1975 içinde yayımlanacaktır.

(2) İsmail Hakkı Baban (1876-1913), Türk gazetecisi, yazarı ve bilim adamı, Galatasaray'dan sonra Mülkiyeyi bitireceği sırada Abdülhamid'in okuttuğu mevlidin şekerini yemedikleri için bazı sınıf arkadaşlarıyla birlikte okuldan çıkarılmış; İkdam gazetesinde Abdullah Zühtü ile birlikte gazeteciliğe başlamıştır. Meşrutiyetten sonra Tanin gazeteciliği ve dış politika üzerindeki yazılarıyla dikkati çekecek, milletvekilliği ve bakanlık yapacaktır (1910) Siyasal ve hukukla ilgili yaralı eserleri vardır. Babanzade Mustafa Zihni Paşa'nın oğlu olan İsmail Hakkı, Ahmet Naim Baban ve Prof. Hüseyin Şükrü Baban'la kardeşler.

(3) İttihad ve Terakki Cemiyeti, ilkin 1889'da Askeri Tıbbiye'de öğrenci olan dört arkadaşı tarafından kurulmuş, Abdülhamit döneminde yurt içi ve dışında örgütlenerek genişlemiş, II. Meşrutiyet'in gerçekleşmesini sağlayan halk toplantılarıyla askerce direnişlere önyak olmuştur. Üzerinde en çok yayın yapılan konulardan biri de bu cemiyetin gizli kuruluşu, ilkeleri, iktidara gelişi ve on yıllık uygulamalarıdır. Bu konuda tarihsel belgelere dayalı araştırmalar, sayısız anı derlemeleri, roman ve tiyatro çalışmaları vardır. (Öncelikle bkz: Prof. Tarık Zafer Tunaya: Türkiye'de Siyasal Partiler... Hürriyetin İlanı... Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri...)

(4) Burada, gerçeğe biraz aykırı düşen, bir benmerkezcilik kokusu duyulmaktadır. Aslında İttihad ve Terakki'ye bağlanan kişi Hüseyin Cahit olmuştur; Tevfik Fikret, ilk günlerde «Rücu», «Millet Şarkısı»... gibi şiirlerinde dile getirdiği iyimserliğinden uzaklaşarak İttihad ve Terakki partisinin uygulamalarını da eleştirebilmiştir. (Doksan Beşe Doğru, Hân-ı Yağma...).

(5) Rıza Tevfik'in 1945'de basılmış «Tevfik Fikret» adlı eserinin 29-30 sayfalarında şu yorumlara rastlanır: «... Fakat Tanin gazetesi - Fikret'in istediği gibi Meşrutiyet rejiminin gazetesi ve hak ve hürriyet savunucusu olacağına pek çabuk bozulan İttihat komitesinin aracı olunca Fikret fena halde umutsuzluğa düştü, arkadaşlarıyla bozuştu. Kendisine gönderilen Tanin nüshasının başına «İlân» (Şeytan, nefret kazanmış, istenilmeyen) yazarak nüshayı geri gönderdi ve matbaadan çıktı; gitti. ...Tanin hayli para kazanıyordu. Gazeteden kesinlikle ayrılan Fikret'in payı epey-

ce bir toplamış; bu parayı kendisine sundular. Fikret, nefretle geri çevirdi...»

(6) Falih Rıfkı Atay (1884-1971), 1912'de Tanin gazetesinde fıkra, makale, röportaj yazılarına başlamış, yirminci yüzyıl Türk Edebiyatının en başarılı kalemlerinde biri, ilk yazılarından başlayarak yalın dili ve anlatım gücüyle dikkati çekmiş, sonradan siyasal gazetecilik ve gezi edebiyatı alanında kendine özgü değerli yeri edinmiştir.

(7) Aka Gündüz imzası 1886-1958 arasında yaşayan ev asıl adı Enis Avni olan gazeteci ve yazarlarımızdan birinin takma adıdır. 1909'da Hareket orodusunda gönüllü olarak İstanbul'a gelmiş, gazetecilik yaşamına girmiştir. Sonradan siyasal uğraş alanında hikâye ve romanlar da yazacaktır.

(8) Fazıl Ahmet Aykaç (1884-1967), gazetecilik de yapmış olan edebiyatçılarımızdan biridir.

(9) Kendisine duyduğu büyük saygıya karşın Hüseyin Cahit'in Fikret'le birkaç kez yinelenen dargınlıklarından çok üzüldüğünü, anısına duyduğu saygıyla, yirmi yıl sonra yazdığı satırlarda bile belli olmaktadır. Belki de aklanma isteği içinde gizli bir iç hesaplaşması.

(10) Tevfik Fikret, «Tanin»deki günlerinde «Rücu» şiirinin belirttiği umutlarla işe sarılmış, ancak gelmesi olasılık içinde bulunan post kavgasını bekleyerek pek bir şey yazmamıştır. Siyasal çekismelere dalan arkadaşlarının bile haktan, gerçekten yana tutumlarının değişimi üzerine, mizacının özel kırgınlıklarıyla gazetecilikten çabuk çekilir. 1908 aralığında Manrif nazırlığını kabul etmeyen Fikret, Galatasaray Lisesi müdürlüğüne gönüllülmüştür (göreve başlaması 6 ocak 1909.) Abdurrahman Şeref'in Eğitim bakanlığı sırasında müdürlükten kırgınlıkla ayrılmak istediği halde görevine devam eden Fikret, 31 mart gericiiler ayaklanmasında okulunu savunmuş, yetkiyle müdürlüğe döndüğü günlerde olumlu girişimlerde bulunmuş, çıkan anlaşmazlık sonucunda aynı yılda isteğiyle görevden ayrılmıştır. Gerçekten Hüseyin Cahit «Şairin yerine âlim» yazısıyla Tevfik Fikret'i savunmuşsa da (11 nisan 1910) Tevfik Fikret'in görevinden ayrılması önlenememiştir. Birçok kaynakta o, günlerde Tevfik Fikret'in «Bugün sayı il irfânım tebdil-i tâbiyyet ediyor» biçimindeki mektup cümlesi cleştiri konusu edilmiştir. «Oğlu anadan ayıran eller kahrolsun» tümcesi gözden ırak tutularak, Fikret'in Tanin'de yayınlanmak üzere gönderdiği mektup gazetede basılamadığı için Hüseyin Cahit'e kırıldığı Prof. Kenan Akyüz'ün kitabında yazılıdır (Tevfik Fikret, 1947, sayfalar 107-112). Fikret bundan sonra İttihat ve Terakki'nin ezel kullanımına karşı cephe alacak, ünlü şiirleriyle iktidarı eleştirecek, 1914 yazında Ada'da hastalanacak, gizli şeker'i yüzünden ereyecektir. Bütün kaynaklar Rıza Tevfik'in araya girmesiyle Hüseyin Cahit ve maliye nazırı Cavit'le barıştığını anlatmakta birleşirler. (ölümü, 19 ağustos 1915).

(11) Edebiyat anılarının bu paragrafında Hüseyin Cahit'in birdenbire yorulduğu ve yazdıklarını bitirme acelesi göze çarpmaktadır. Aslında II. Meşrutiyet sonrası gözlemleri ayrı bir kitabın konusudur. Bilerek ya da bilmeyerek edebiyat dünyasıyla siyasal yaşamını ayırmak gereğini

duyan Yalçın, birdenbire üç, beş yıl ileriye sıçramakta, hatta Mütareke Malta sürgününe atlamaktadır. Eserin son bölümünde, kişiliği ikiye bölünmüş gibi görünen Hüseyin Cahit Yalçın, edebiyat dünyasından uzak kalmaktan duyduğu yerinlemelerin yanı sıra dostlarını erken yitirmiş olmanın hüznüyle birlikte görüyoruz. Aslında Babıâli Caddesi, bugün bile canlılığını sürdüren basın-yayın merkezi olmakta devam etmektedir. Ama bir özel günün özel izlenimleriyle Hüseyin Cahit, yitirdiği dostlarının anılarına duyduğu saygı ve içinde yaşattığı orta yaş acılarıyla kitabının bitirmek yöntemini seçmiştir' Önsözde açıklanan dönem değişiklikleri yüzünden zaman zaman uzak kaldığı basın yaşamından duyduğu hüznün, bu anıların yayımlandığı 1935 yıllarının özel havasını yansıtmaktadır. Umarım ki «Siyasal Anılar» adını taşıyacak ikinci kitabında gene karşılaşacağız. Eksik kalmış yanlar o kitabın Notlar-Açıklamalar bölümlerinde tamamlanmalıdır.

(12) Annie Vivanti (1868-1941), İtalyan kadın romancısı ve oyun yazarı. Adı geçen (*Les Dévorants* eseri, 1910'da basılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, bu kitaptan söz etmekle, uzun yıllar karıştığı siyasal uğraşlardan hangi etkenlerle yeniden edebiyata özendiğini açıklama eğilimindedir. Burada geçen birkaç tümce, içindeki özlemleri dile getirmektedir. Ve kendim yaşayacak bir eser evrebilmişsem, hiç olmazsa bilim alanında gençlere her zaman kaynaklık yapacak değerli eserlerden oluşan bir dizi sunmayı kararlaştırdım. Çevrilere başladım...»

(13) 1933-1940 arasında Hüseyin Cahit, 14 ciltlik «Fikir Hareketleri» dergisini (364 sayı) tek başına haftalık olarak çıkarmış; «Oğlumun Kütüphanesi» dizisi içinde Tarih, sosyoloji, pedagoji ve psikoloji alanında pek çok eser çevirmiştir (bkz. Suat Hızarcı: Hüseyin Cahit Yalçın, Varlık Yayınları Türk Klâsikleri dizisi 1957, 20-21).

(14) 1935 yılı, Hüseyin Cahit Yalçın'ın kendi emeği ve çabasıyla hemen tek başına kaldığı bir dönemin ortalarına rastlar. En ön plânda geldiği dönemlerden sonra artık tanınmamaktan, bilinmemekten yerinmektedir. Gerçekten ün sahibi kişilerin kamuca seçilmemeleri, onları yaralayan en büyük etkenlerden olmaktadır. Aslında belki de kaleminden beklediği edebiyat eserlerini yaratma fırsatını kaçırdığı için yaralıdır. Şu tümceye dikkat edelim: «Hani burada kendi kendime söz verdiğim eserler yazmak istediğim kitaplar, hani bu kaldırımlarda benden bir iz? Ölüler arasında bir canlı ölü daha, işte o kadar... «Gerçi 1935-1957 arasında gene ön plana çıktığı siyasal dönemler, kalem zaferleri olacaksa da artık bir edebiyatçı Hüseyin Cahit'ten söz edilmeyecektir şüphesiz. Göze çarpan karamsarlık satırları, yalnızlığı kadar bu sonuca ulaşmış olmanın bilincinden de doğmuş olmalıdır. Ama her şeyden önce eserini bir edebiyatçı tutumuyla bitirme dileğinin de etkisi vardır. Duygusal, alçak gönüllü, anılarına içten bağlı, kendiyle hesaplaşmış bir kişinin gönül acıları biçimindedir...